Tartalom

CENTRUM – Tóth László

Tóth László: Szanálás; rózsa; Kis természetrajz; Kis glossza az újbeszédről; Kánon; Leghőbb vágyam: kijönni... 5
„Én csupán írnok vagyok...” – **Tóth László** válaszol **G. Kovács László** kérdéseire 8
Kabdebó Lóránt: A mai ember tragédiája – Hogyan „mondható” egy „mondhatatlan” regény? *(recenzió)* 22
Vilcsek Béla: Csend és rend – Tóth László (ott)hontalan (itt)honossága *(tanulmány)* 25
Tóth László: Kisded értekezés a rossz versekről; Önarckép, melyben a szerző versbéli énje maga elé tekint; Jó lesz sietni; Hangverseny 45
Márkus Béla: „meleg tekintet a dermesztő űrben” – Sorok (a) Wittgenstein szóvivőjéről *(esszé)* 48
Gróh Gáspár: Az üres lap teleírása *(recenzió)* 56
Vida Gergely: A neurózis bölcseletté szelídül... *(recenzió)* 61
Csanda Gábor: Wittgenstein újratöltve *(recenzió)* 54
Tamási Orosz János: „...lehet valahol most fejtik ki...” – Megjegyzések Tóth László pályájához – legújabb verseskötete kapcsán *(esszé)* 68
Zalán Tibor: Az út árnyéka 73
Vörös István: Egy erődrendszer: rondel és villanella 75
Pollágh Péter: Másként lakozik *(miniesszé)* 78
Pénzes Tímea: Tóth László: Apám lábaujja, madarai 80
Szalay Zoltán: Megíratlan köszöntő, avagy egy tétova mondat Tóth László hatvanötödik születésnapjára *(esszé)* 81

REDIVIVUS – Kulcsár Ferenc

Koncsol László: Kulcsár Ferencről *(miniesszé)* 84
Tóth László: Úton, avagy Anyaöl és anyaföld között – Régi-új vonások Kulcsár Ferenc arcképéhez *(esszé)* 86
Kulcsár Ferenc hagyatékából: Óvárosi szerelmesdal; Világárvaság; Új múzeum; Négy sor; Macskatalpon, puhán körbejár 92
Vilcsek Béla: Mindig – Kulcsár Ferenc emlékezete *(tanulmány)* 98
Saitos Lajos: Fekete szél; Mindig 109
Varga Imre: A szótlanul szóló emlékezete *(miniesszé)* 111
Zirig Árpád: Megírt verseid 115
Z. Németh István: Istenkeresőben 117

A borító belsőkön **Marosvári Kata** munkái láthatók.
A 3. oldalon: Tóth László fényképét **Fogas Ferenc** készítette.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK:

Lyra Hungarica

CENTRUM – Tóth László

Tóth László
(Budapest, 1949. szeptember 26.)

Lakóhelyei
1954-ig Magyarország (Budapest), 1986-ig Csehszlovákia (Izsa, Komárom, Pozsony, Dunaszerdahely), 2005-ig Magyarország (Budapest),azóta: Szlovákia (Pozsony, Dunaszerdahely). Előbb magyar, majd csehszlovák, 1986-tól újból magyar állampolgár. Költő, író, újságíró, szerkesztő, dramaturg, műfordító, irodalom-, színház- és művelődéstörténész. Első írása 1966-ban jelent meg. Verseivel szerepelt a fiatal csehszlovákiai magyar költők *Egyszemű éjszaka* című antológiájában 1970-ben.

Fontosabb kötetei
A hangok utánzata (versek, 1971)
Ithakából Ithakába (versek, 1975)
Átkelés (versek, 1977)
Vita és vallomás (interjúk, 1981)
Istentelen színjáték (versek, 1983)
Ötödik emelet, avagy Egy éden bugyrai 1977–1984 (versek, 1985)
Hármaskönyv (versek és műfordítás, 1994)
Köz – művelődés – történet (három tanulmány, 2000)
A boszorkány porszívója (meseregény, 2004; 2014)
Egy öngyűjtő feljegyzései, avagy Eszmék, rögeszmék, toposzok (esszék, futamok, 2009)
A szövegember Az elmúlt idő nyomában (beszélgetőkönyv, 2014)
Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez 1945–1948/1949 (2014)
Határsértők. Önarckép – másokban 1. (esszék, port rék, 2015)
Amikor az író olvas (előadások, ért elmezések, vallomások, 2016)
...nagy haszna a Teátromnak (színháztörténeti tanulmányok, 2017)
Wittgenstein szóvivője (versek, 2018)

Művei száma megközelíti, szerkesztéseié pedig meghaladja a félszázat, s továbbá másfél tucatnyi cseh, szlovák és lengyel mű fordítása is fűződik a nevéhez.

Fontosabb díjai, kitüntetései
Fábry Zoltán-díj (Pozsony, 1992); József Attila-díj (Budapest, 1994); IRAT-nívódíj (Budapest, 1995); Arany János (Artisjus) Irodalmi Ösztöndíj (Budapest, 1996); Forbáth Imre-díj (Pozsony, 2004); Péterfi Vilmos-életműdíj (Pósa Zoltánnal megosztva, Budapest, 2010); Madách-Posonium Irodalmi és Művészeti Díj Különdíja (Pozsony, 2010); Nagy Gáspár Irodalmi és Művészeti Díj (Budakeszi, 2015); Simkó Tibor-díj (Dunaszerdahely, 2015); Kortárs-díj (Budapest, 2015); Cs. Szabó László-díj (MMA Művészetelméleti Tagozat, Budapest, 2017).

Irodalom
Filep Tamás Gusztáv: Tóth László (monográfia; Nap, Dunaszerdahely, 2010)
Vilcsek Béla: Hármaskönyv. Kulcsár Ferenc – Tóth László – Varga Imre (Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Dunaszerdahely, 2017)

Lásd még
http://tothlaszlo.sk/

TÓTH LÁSZLÓ

Szanálás

A minap, mikor tujáimból kiszórtam a belsejükben felgyűlt elhalt
levélzetet,
három elhagyott madárfészket is szanálnom kellett ágaik közül.
Pedig mennyi gondosság, mennyi mérnöki pontosság és szakértelem,
mennyi kihűlt melegség sugárzott belőlük szerepük vesztve még most is,
mintha eleve az öröklétnek épültek volna, akár időtlenségükkel a
barokk palotasorok,
szemben a jelenidejűségükkel tüntető üveg-vas-betonmonstrumokkal –
ezek a tuják oltalmazó menedékében megbúvó,
tartózkodón is tündökletes madárfészkek,
melyek az összegereblyézendő avarba hajítva
még most is mintha teli torokból harsognák
önfeledt csivitjüket a szabadság magasba emelő ege felé.

rózsa

a föld szeme, mely összekacsint az éggel.

*

fodrai kisimítják homlokunk ráncait.

*

teremtőnk teljességvágyának megtestesült bizonyítéka.

*

kötelék, mely a világhoz láncol, s odavész velünk.

*

bátorítás az elképzelhetetlen felé vezető utunkon.

*

testté vált zene a színek s formák vak diszharmóniájában.

*

a messzeségből fényt lövell dimenziók nélküli létünkbe.

Kis természetrajz

Tavasszal is ugyanazok a fák, mint ősszel,
csak más olvasatban.
Téged értelmez mind a virág, gyümölcs,
ugyanúgy, mint a zúzmara – hallhatatlan.

Kis glossza az újbeszédről

Payer Imrének

„A szabadság a legfőbb érték”
ez vezessen mint kezedben a térkép
ne zavarjon semmi mi egykor még tét volt
fogadd el hűlt rendedben a tébolyt

„A szabadságfok a legfőbb mérce”
csak kezedről a gúzst ne tépd le
szabaddá tesz ha elfogadod amit szabad
s hozzá igazíthatod minden szabad szavad

Kánon

szeliden csordogál le torkunkon a lé
miként medrében a mítoszi Léthe
mintha a világ minket csak betépve
viselne el kiknek egyetlen vigaszunk
a modernben az antikvitás léte

nyakunkon ez maradt az egyetlen nagy kánon
adósaiként tekint mindünkre Kháron

Leghőbb vágyam: kijönni...

Egyet szerettem volna mindig:
jól kijönni magammal.

Kijönni magammal – ide a strandra,
kijönni magammal – egy sörre a térre,
kijönni magammal – egy jó kis sétára,
amikor jól kijön magával az ember.

Ám amikor jól kijönne magával az ember,
legszívesebben épp akkor nem menne ki sehova.
Tudja, hogy épp jól kijönne magával,
de nem mozdul mégse, tapodtat se.

Velem nem lehet kijönni – mondják,
bár legfőképpen magamnak mondom,
hogy velem nem tudok kijönni,
hiába be- – kijönni nem.

Amikor az ember úgy gondolja,
jól kijön – nem jön ki sehogy.
Még lakásából se mozdul,
és legfőképp önmagából s -val.

Egyet szerettem volna, mindig egyet:
jól kijönni magammal.
Ki jön ki,
ki kijön...

„Én csupán írnok vagyok…”

Tóth László válaszol G. Kovács László kérdéseire

– Vissza tudsz emlékezni első találkozásodra a verssel?

– Nem. Valószínűleg valamelyik népdal vagy mondóka lehetett. Ezt valószínűsíti az is, hogy szülővárosomból, Budapestről ötéves koromban, édesapám halála után egy olyan faluba kerültem, ahol még elcsíphettem a klasszikus paraszti kultúra utolsó óráit, a maga életformájával, hagyomány- és szokásrendszerével, a mindennapokat is kitöltő, eleven népköltészetével. Esetleg, szélesebb, liturgikus értelemben valamelyik ima (a Miatyánk vagy az Üdvözlégy) vagy egyházi ének is lehetett. De akár egy folklorizálódott Petőfi is. Mindemellett azonban állítom, bár bizonyítékom nincs rá, itt és ekkor szólított meg, ha tudatalattimban is, elsőként s rögtön végérvényesen a *nyelv* is mint olyan.

– Úgy képzelem, hamar megtanultál olvasni.

– Erre a kérdésre sem tudom a választ. Nem hiszem, hogy jófejű gyerek voltam, így írni-olvasni is valószínűleg csak az iskolában tanultam meg, s lehet, csak üggyel-bajjal. De tízéves korom tájt már faltam a könyveket. Mindenekelőtt a falum népkönyvtárában találhatókat, de akkor került a családunkba nevelőapám is, aki paraszti sorból indult, elsőgenerációs tanító lévén, már könyveket – tucatnyit? kéttucatnyit? – is hozott a házunkba. Később, kamasz koromban nagy felfedezést jelentettek számomra az 1958-ban indult pozsonyi Irodalmi Szemle addig megjelent számai, melyet apám – matematika–fizika szakos falusi pedagógus létére – kezdettől fogva járatott, s a Csehszlovákiai Magyar Könyvbarátok Körébe is már az indulásakor belépett (így a klasszikus és a kortárs magyar és világirodalom, valamint az újraszerveződő csehszlovákiai magyar literatúra egy-egy alkotása is kezdett *hazára találni* otthonunkban). Később anyám is – aki Budapestre kerülve parasztlányból lett bolti eladó, azután visszatérve Szlovákiába, egy élelmiszer-nagykereskedésnél adminisztrátor, már bőven benne a harmincas éveiben, a dolgozók esti iskolájában leérettségizett, majd távúton óvónői képesítést szerzett –, amint körülményei engedték, szenvedélyes olvasóvá, s ami külön megemlítendő: a kortárs magyar költészet, irodalom (Passuth és Berkesi, Szabó Magda és Jókai Anna) szenvedélyes olvasójává vált. Ilyképpen a kezdeti budapesti kültelki munkás- és közalkalmazotti környezet, majd öt-tíz éves korom falusi népi-paraszti világa után lassan-lassan megjelent közvetlen családomban is az értelmiségi elem. Ami természetesen a könyveket is magával hozta, s ez, mint később kiderült, végül az egész életemet eldöntötte…

– Gyerekkorodból mely olvasmány-, illetve versélményedre emlékszel, melyet ma is meghatározónak tartasz?

– Verne, Cooper s általában az indiánregények lehettek ilyenek (s minden, amit anno, majd hatvan éve egy falusi kiskamasz a helyi népkönyvtárban megtalálhatott, bár ez merőben más volt, mint amit egy kiskamasznak a mai kínálatok, divatok és ideológiák megszabnak). De talán ezek is inkább már a tudatalattimban vannak jelen. A tartásomban. A reflexeimben. A máig kielégíthetetlen kíváncsiságomban… S persze még Jókai is, Mikszáth. Érdekes viszont, hogy gyermekversekre vagy mesékre nem emlékszem. Talán csak egyedül *A*

*didergő király*ra Mórától. (Igaz, voltak is nagy telek még akkoriban, s nem mínusz négy, mínusz öt foknál kezdődött a mai meteorológiai show-műsorok „extrém" hidege, hanem mínusz tizenötnél. S reggelre már a vaskályha is kihűlt, és nem szívesen másztál ki az ágyból, mert a dunyha alatt azért mégse volt olyan hideg, mint a szobában.)

Tíz-tizenkét évesen viszont, ha nehezen hihető is, már *Az ember tragédiája* is a kezembe került, és becsülettel végig is küzdöttem magam rajta. Persze úgy olvastam, mint egy kalandregényt. Ugyan minek bíbelődtem volna akkor még a bölcseleti vonatkozásaival? Viszont három-négy év múlva aztán valahogy újra elővettem, s többé, egészen a mai napig, szinte már le se tettem... De már rég nem kalandregényként olvasom.

– *Tudom, milyen lelkiismeretesen gyűjtöd pályád emlékeit, dokumentumait – vajon megvannak-e még a legelső verseid is?*

– Ha így is van, ahogy mondod, sokáig nem volt ebben semmi tudatosság... Én még egy olyan önellátó (paraszti) világban nőttem föl, ahol nem ismerték a fölösleg(es kacat) vagy a szemét fogalmát. Amikor minden valamilyen rejtett, s csak később világossá váló célt szolgált, ahol mindent elraktak, hátha jó lesz még valamire... Nevet is a feleségem, aki ugyan még szintén nem teljesen a fogyasztói társadalom neveltje, inkább csak amolyan átneveltje, beleszoktatottja, amikor bőszen rakogatom el az általa kidobásra ítélt holmikat. S meg kell mondjam, jól is jön sokszor, hogy még mindig kéznél van, amitől ő már megvált volna (és pénzt sem kellett érte kiadni, ami még mindig nem utolsó szempont nálunk). Szóval, kérdésedre, mivel soha nem írtam naplót, és soha nem tudtam magam rávenni a rendszeres jegyzetelésre, napjaim e Déry Tibor-i hordalékai segítenek egykorvolt magam, elszelelt életem felidézéséhez, rekonstruálásához. Mért ne lennének hát meg a legelső tollpróbáim is?

– *Mikor írtad az első olyan szöveged, amely már a mai fogalmaid szerint is versnek (volt) nevezhető? S mi vagy ki ihletett meg?*

– Tizenhét éves korom tájt, és meg is jelent a pozsonyi Új Ifjúságban, *Nincs segítség* volt a címe, sőt, azóta is nem egy válogatott verseskötetemet ezzel nyitottam. Igaz, nem ez az első megjelent írásom; pozsonyi napilapunkban, az Új Szóban és a komáromi járási lapban, a Dunatájban akkor már közöltem ezt-azt (az első megjelent cikkecském kis kesergő volt a Beatles együttes másodszori felbomlása miatt *Milyen lesz a jövő zenéje?* címmel 1966 őszén, mintha csak azt kérdeztem volna: ugyan milyen lehet, mit érhet a világ a Beatles nélkül?), s verselmény is volt köztük, ezeket azonban felejtsük el. Elég az hozzá, hogy nagyon mélyről és nagyon messziről indultam a versekkel. Legelső csinálmányaim még tizenhárom éves koromból származnak, egy nagyalakú iskolai vonalas füzetbe róttam őket (ma is megvannak, kemény figyelmeztetésül szigorúan a magam számára), ám hál' istennek, ez az első nekibuzdulásom nem tartott tovább két hónapnál... Sajnos azonban, később, már a középiskola első osztályában kiderült, hogy a jó ízlés elleni korábbi vétségeimből nem sikerült tartós érvénnyel okulnom, s újra ereszteni kezdett a tollam, és kezdtek újból ki-kicsöppenni a versre csupán tördelt soraival emlékeztető nyöszörgők... Aztán egyszercsak, a hatvanas évek derekán valahogyan rám talált József Attila, méghozzá – ami itt érdekes lehet – párizsi szürrealisztikus verseivel, és a *Nincs segítség* írásakor már egyértelműen ő *fogta cenuzámat*... És azóta már nincs megállás...

– *S még pályád kibontakozása előtt, kamasz korodban kik voltak azok a költők, akikre felnéztél, vagy akiket irigyeltél, csodáltál? Akadt ilyen a (cseh)szlovákiai magyar költők között is?*

– Soha nem néztem fel senkire (kivéve, ha testmagasságuk miatt tettem), soha nem irigyeltem és soha nem csodáltam senkit (gyerekkoromban sem)… Úgy emlékszem, kicsi korom óta helyén volt az önértékelésem, a „mindenki más" nagyanyámtól eltanult szentenciája mindig megkímélt attól, hogy másokra irigykedjek, aminek köszönhetően viszont több időm jutott magamra… Illetve egyvalakit mégis már évtizedek óta csodálok, mert ő valóban maga volt a csoda: Weöres Sándort. Mintáim persze voltak, nem tagadom, százezren is talán, hisz tulajdonképpen mindenkit kész vagyok mintául venni, akinek sikerül megmutatnia valamit – belőlem. Pontosabban: lehetséges magamból. Abból, amiről (akiről) úgy gondolom: bennem is bennem lehet, ami én is lehetek… Tehát kész vagyok s mindig is kész voltam tanulni mindenkitől… tanulni magamat… tanulni *én*nek lenni… Én viszont, mért tagadjam, igen sok emberből, igen sok mindenből vagyok én… Mért irigyeltem volna bárkitől, hogy ő is az, ami (aki)? Különben is már *a Bibliá*ban is ez áll: „És kérdezé tőle: Mi a neved? És felele, mondván: Légió a nevem, mert sokan vagyunk" (Márk 5,9). De Márai egyik legelső, szinte senki által nem emlegetett írásának (kisnovellájának?) is a címe ez: *Sokan vagyok*. Hát így vagyok én is, ez vagyok én is: a *légió* (egyébként versem is van ilyen címmel, mely így indul: „Néha megrettenek: mennyi múltam van…").

Ami pedig a csehszlovákiai magyar irodalmat, költőket illeti… említettem: fent voltak a padláson apám Irodalmi Szemléiben, amelyeket aztán kilencedikes korom tájt szépen lehordogattam onnan, s bár az elején csak bele-belekaptam bennük ebbe-abba, elsős középiskolásként viszont már visszamenőleg is elolvastam a lap valamennyi megjelent számát… tehát a csehszlovákiai magyar irodalmat illetően is már úgy-ahogy elég korán képben lehettem… Meg aztán – mondjam? – ez lett az egyik utam is önmagam felé… Tudniillik gimnazista koromban alapított saját könyvtáram egy hónapi nyári aratómunkáért járó keresetemből vásárolt legelső darabjainak egyike ugyanis már egy csehszlovákiai magyar verseskötet lett, Gály Olgáé, a *Halkan szólok* (s ezt én is csak igen halkan vallom be). Minek alapján azt szoktam mondani, szemben azon esztétákkal, akik diktátori szigorral megszabnák, mi az, amit ki kell adni, s mi az, amit nem szabad, mi az, ami az olvasó kezébe való, s mitől kell óvni őt, mintha úgy működne a világ, hogy egy-egy általunk privilegizált könyvhöz keresnénk olvasót, s nem úgy, hogy kinek-kinek szíve-joga az is, hogy – „tudatlanságában" vagy ha úri kedve úgy kívánja – a szerintük sz..t is választhassa. Azt gondolom ugyanis, nem szabható meg előre, mi lesz az ember épülésére, mert végül a *hiányérzetet* is a maga javára fordíthatja bárki, amit esetleg valamely írói mű hagyott benne. A második, az előbbivel egy időben beszerzett könyvemmel, Simkó Tibor 1967-es *Pólusok*jával viszont azóta sincs semmi bajom, mi több, nem kis elégtétellel olvastam néhány évvel ezelőtt a már nálam is nemzedékekkel fiatalabb Csehy Zoltán rehabilitációját a költőként méltatlanul elfeledett Simkóról és a *Pólusok*ról…

– Szlovákiai magyar diákként óhatatlanul már az általános iskolában és a gimnáziumban meg kellett ismerned a cseh és szlovák írókat, költőket. Volt köztük, akire már akkor felfigyeltél, akit már akkor megkedveltél?

– Nem. A szlovák és a cseh költészetre, költőkre nem ott és nem akkor… Sőt, szlovákul sem ott és akkor. Hanem Pozsonyba kerülve, s úgy vetve rá magam az ottani könyvesboltok akkoriban páratlan kínálatára, hogy szinte szlovákul sem tudtam. És így voltam a csehekkel meg a lengyelekkel is… (S nézegettem még néhány oroszt is… erősen szótárazva persze, szinte minden

szót külön kikeresve.) Tehát lehet mondani, nálam a nyelvtanulás az olvasással meg bizonyos fokig a fordítással kezdődött… Vagyis én már akkor megvalósítottam a magam külön bejáratú V4-ekjét, amikor azok a politikusok, akik később e formáció felkentjei lettek, talán még álmukban sem gondoltak rá. (Vagy többjükön akkor cserélték le a pelenkát vagy rugdalózót slicces nadrágra…)

Egyébként is, amit az iskolai tankönyveim irodalomként tálaltak, abban nem volt benne, amire nekem szükségem lett volna, csak megtanulnivaló volt, de nem tudott hozzám tenni semmit… De így voltam a magyar költészettel is; a klasszikus magyar költészet sem ott és akkor keresett és talált meg engem; iskoláim csupán a tananyaggal szembesítettek, s nem a vershez, nem a költészethez adtak kulcsot. Hisz itt van például Berzsenyi… Hát magyarul van az? S különben is már Kölcsey, *Himnus*zunk szerzője is megmondta róla, hogy rossz költő… S ha valamit nemzeti himnuszunk költője mond, akkor az bizonyára úgy is van – véltem, illetve vélték a tanáraim. Vagyis, lefordítva, mi nem Berzsenyit tanultuk, hanem azt, hogy valaki kedvezőtlen véleménnyel volt róla. S Arany? Miért, a *Toldi*n és *A walesi bárdok*on meg az Ágnes *asszony*on kívül írt mást is? Jó, hát Petőfi… az Petőfi… ő könnyű volt… őt már a *nép* is ajkára vette addigra, őt nem lehetett kikerülni… bár az igazán izgalmas Petőfit csak később találtam meg, a *Felhők* ciklus költőjében meg *A helység kalapács*ában és *Az apostol*ban. Vagy mondjuk Vörösmarty? Jó, *A vén cigány*t talán még igen… De a filozófust, a mizantrópot, az idegesítően és szemnyitóan kiábrándultat, a sárkányfog-vetemény Vörösmartyját is csak jóval később. S hát a 20. századból is bőven mondhatom a példákat. Babitshoz például még csak föl sem értek, akiknek tanítaniuk kellett (bár a *Jónás imájá*ról verkliztek valami kötelezőt), Radnóti is később vált számomra minden évben önkéntelenül újra és újra végigolvasandó versmuzsikává, József Attila sem azt jelentette számomra, amit szentenciáztak róla… Kassákot viszont én éreztem sokáig távolinak magamtól, hidegnek, nehezen felfejthetőnek. Általában nevek voltak, puszta nevek maradtak hát ezek sokáig számomra… a verseik nélkül…

– Voltak, akik segítették indulásodat, illetve akiknek első közléseidet köszönheted?

– 1966 áprilisától kezdtem klapanciasorolóimmal, fráziscsokraimmal még félénken próbálkozva, az esztendő őszétől pedig már egyre lelkesültebben zaklatni a lapokat, a Dunatájon kívül főleg a pozsonyi Új Ifjúságot és Új Szót, majd 1967-től már az Irodalmi Szemlét meg a Hét című hetilapot is, valamint a budapesti Ifjúsági Magazint. Kedvenc olvasmányom volt ekkoriban az Új Ifjúság *Szerkesztői üzenetek* című rovata is, melyet nemcsak nekem szóló, a beküldött jeligés versikéimet minősítő s tévelygéseimben türelemmel terelgető tanácsaiért figyelgettem hétről hétre felajzottan, hanem a szerkesztő sorstársaim tehetségesebb-tehetségtelenebb agyalmányainak, próbálkozásainak szóló, minket az erőteljesebb és ironikusabb hangvételű kritika ostorpattogtatásaitól sem kímélő útmutatói miatt is, mintegy általuk is ellenőrizve magamat. És meg kell mondjam, Tóth Elemér szerencsére nem bánt kesztyűs kézzel velünk. Emlékszem, legrövidebb, legfrappánsabb és legszarkasztikusabb, hál' istennek, nem nekem szóló üzenete – *Varjú* jeligére – mindössze ennyi volt: „Kár." Persze, azért kezdetben – áldassék a neve érte – én is megkaptam tőle a magamét, ha az iménti *gyilkos* humorú üzenethez képes valamivel szelídebben is, de azért egyértelműen figyelmeztetve „kiforratlanságomra", különösen ha egy-egy szövegem az átdolgozás után is „csapnivaló" maradt. De eleinte Tőzsér Árpád sem kímélt (ő aztán végképp!), amiért azóta sem tudok kellőképpen hálás lenni neki. Amikor

például az Új Szóból Szabó Béla, aki akkor már leközölte az egyik zöngemények, hogy „további munkára serkentsen”, azt javasolta, hogy küldjem el verseimet az Irodalmi Szemlének, amely szerinte szintén szívesen közölné azokat, Tőzsér lakonikus tömörséggel csupán ennyit írt: „Az Új Szónak, sajnos, nincs igaza…” Továbbá Demény Ottó okosan útbaigazító és szelíden biztató leveleit is költői útkeresésem, pályám fontos dokumentumaiként őrzöm az Ifjúsági Magazintól, aki még visszautasítani is úgy tudott, hogy az szinte már dicséretszámba ment. Számomra legfontosabb sorai – akárcsak Tőzséréi – valóságos kisesszékbe csomagolt hibakatalógusok voltak, amelyek konkrét útmutatást adtak a „Hogyan tovább?” kérdésében. Összegezve, végtelenül hálás vagyok a sors(om)nak, amiért már legelső dilettanciáim is három olyan szigorú és lelkiismeretes, megbízatásuknak minden szempontból a legnagyobb felelősségérzettel eleget tevő szerkesztő kezébe kerültek, mint amilyen Pozsonyban Tóth Elemér és Tőzsér Árpád, a magyar főváros közkedvelt ifjúsági lapjánál pedig Demény Ottó volt. Az ő egyenes beszédű észrevételeik, figyelmeztetéseik olvastán nyilvánvalóan két dolgot tehettem csak: eldönthettem, hogy 1.) vagy egész életemre kihatóan frusztrálódom és megsértődöm kétségtelen tehetségemet föl nem ismerő érzéketlenségükön, szerkesztői vakságukon, s holtig megbántottan szidom a külvilágot, amiért nem hagyta érvényesülni kivételes tehetségem, s rendületlenül írom tovább dédelgetett laposkáimat, közhelykéimet; 2.) vagy elgondolkodom a verseimről mondottak fölött, s fölvéve a kesztyűt, nem engedem, hogy leírjanak. Istennek hála, ez utóbbi alkatnak bizonyultam. Így verses próbálkozásaim 1966 telére már kezdenek egyre sokfélébbé, gördülékenyebbé, színesebbé válni, ami egyértelmű jele annak, hogy a szerkesztői üzenetek és levelek *oktatóprogramjának, tanfolyamának* nem lehettem a legutolsó tanulója…

– Köztudott, hogy az 1960-as években Csehszlovákiában virágkorát élte a kultúra, s a művészetek világában rendkívüli, máig ható eredmények születtek. Biztosra veszem, hogy te is jól érzékelted a cseh és a szlovák szellemi életben tapasztalható erjedést, forrongást, felszabadultságot…

– Az az igazság, hogy ez egy kicsit másképpen volt velem, s nem úgy, hogy egyszer csak észlelni kezdtem a változásokat magam körül. Hiszen nekem nem igazán voltak ismereteim arról, ami korábban volt; én 1966-ban, 1967-ben már ebbe a változóban levő társadalomba nőttem bele, nekem ez volt természetes. Számomra inkább az volt a változás, hogy faluról, illetve egy vidéki (kis) városból, Komáromból fölkerültem a nagyvárosba, az ország (egyik) központjába, Pozsonyba. Továbbá, hogy írni kezdtem, és sorra kezdték elfogadni az írásaimat, és egymásután nyíltak meg előttem a szerkesztőségek és az irodalmi élet kapui, és lassanként kezdtem bekerülni azokba a körökbe, ahova talán álmaimban sem gondoltam volna. S az, hogy Pozsonyban minden mozgásban volt körülöttem, hogy ott egy pezsgő szellemi-társasági-művészeti életre leltem, és az ottani magyar főiskolások József Attila Ifjúsági Klubjában megtaláltam a magam rendkívül sokféle emberből, érdeklődésből és aktivitásból álló társaságát, akik befogadtak és akiket én is elfogadtam, hogy rájöhettem: a magam érdeklődésével és kínjaival egyáltalán nem vagyok egyedül, és nagyon sokunknak ugyanazok a gondjai és elképzelései, mint nekem – számomra ez volt a természetes. Miként az is, hogy a könyvesboltokban megtalálhattam mindent, ami csak érdekelt, s hogy a (nagyobb) hírlapboltokban ugyanígy (hogy például a párizsi Magyar Műhely egyes számaihoz és köteteihez viszonylag könnyen hozzá tudtam jutni, a pozsonyi Nyerges utcai hírlapboltban pedig minden további nélkül megvehettem az újvidéki Híd és Új Symposion, a

kolozsvári Korunk és Utunk, a marosvásárhelyi Igaz Szó és a szabadkai Képes Ifjúság és 7 nap legfrissebb számait, hogy bármelyik magyarlakta kisvárosban simán hozzájuthattam a Magyar Ifjúsághoz és az Ifjúsági Magazinhoz, de akár az Élet és Irodalomhoz is), hogy a színházban, moziban *azt* nézhettem, amit éppen néztem, hogy úgy, olyan szabadon kószálhattam a pszichológia, a szociológia s egyéb társadalomtudományok csapásain, a különböző filozófiák és esztétikák horhosaiban és kanyargós ösvényein, mint korábban falumban a Duna árterének füzesei közt vagy az izsai határban. Ezzel szemben az volt számomra az új, a nem természetes, amikor mindez már egyre több akadályba kezdett ütközni. De még valami nagyon fontosat hadd mondjak itt, ami ma már csak ritkán kerül szóba: mindehhez – tájékozódásomhoz, szellemi *bolyongásaimhoz* – nagyon jó fogódzókat és eligazítókat adtak a Dobos László, Tőzsér Árpád és Koncsol László triász szerkesztette Irodalmi Szemle ez időben megjelent számai, évfolyamai.

Összefoglalva: mivel az 1960-as évek elejéről nekem nem voltak ide is vonatkoztatható élményeim, tapasztalataim, így az 1965–1968 közötti időszak lett a viszonyítási pontom, az volt a természetes, s ahhoz mértem – s mérek még ma is – mindent. Vagyis számomra az volt a változás, ami 1968. augusztus 20-a után eleinte lassan, azután egyre feltartóztathatatlanabbul bekövetkezett. Az én világom tehát 1966–1967-ben nem jobbra fordult, hanem 1968 után roszszabbra. Bár augusztus után, az elején még csak azt sem érzékeltem, hogy rosszabb, csak azt, hogy valami kezd nagyon megváltozni, valami kezd nagyon nem passzolni... De ekkorra én már az lettem, aki lettem, ami elég volt ahhoz, hogy az érdeklődésem, a kíváncsiságom, a szabadságigényem, a mozgásvágyam, a tartásom, az eszményeim ne változzanak. Legalábbis lényegesen ne...

– Költőként és évtizedek távlatából visszapillantva hogyan látod: szerencsésebb volt, hogy a cseh és a szlovák kultúra közelében éltél, s mindkettő hathatott rád, vagy az lett volna nagyobb nyereség, ha szülőföldeden, a magyarországi irodalom kontextusában indul a pályád?

– A kérdést talán nem is lehet így feltenni. Hiszen mindig az van, ami van, nem? S mindennek van előnye is, hátránya is. A lényeg, hogy mennyire tudjuk kihasználni az adott előnyöket, illetve mennyire sajnál(tat)juk magunkat egy-egy helyzet hátrányai miatt. De ha már mégis feltetted, s így tetted fel, ténynek fogadható el, hogy az 1960-as években Magyarországon még bőven az 1956-os megtorlás utórezgései korlátozták az irodalmat és az irodalmi életet is, s csupán az évtized fordulójától, és még inkább az 1970-es években vette (vehette) kezdetét egy, a szellem szabad(abb) mozgásának is teret engedő modernizációs folyamat. Ilyképpen lehet, mégis szerencsés volt a helyzetem – nemzedéktársaimmal: a helyzetünk –, mivel amikor Magyarországon lehetett kevesebbet látni a világból, nálunk, Csehszlovákiában már többet, amikor pedig itt zárultak be az ajtók-ablakok, Magyarországon kezdtek mind szélesebbre kinyílni. S én persze néztem erre is, arra is, amerre lehetett, s amerre látni lehetett valamit...

– Hatottak-e a költészetedre 1968 és *1969 történelmi jelentőségű, sorsdöntő eseményei?*

– Nem hinném, hogy az ember úgy él benne egy konkrét időben, eseményvagy történetsorban, hogy arról rögtön tudja, történelmi jelentőségű-e vagy sem. Én sem voltam ilyen előre- vagy lényeglátó. Azt tudtam, hogy *benne* vagyok, de hogy miben, azt nem. (Erről-arról azért persze tudtam is, de az bűzlött.) S hát nem gondolom, hogy a napi politika közvetlenül hatott volna a verseimre (még ha a közérzetemre kikerülhetetlenül hatott is), mint ahogy egyetlen esetben

sem láttam volna jónak, ha bárminek a hatása érződött volna a verseimben. Szerencsére amúgy is elég zárkózott fiúka voltam, s ezt akkori opusaim hermetikussága is visszaadja. De később is mindig igyekeztem mindent eltartani magamtól, s kicsit távolabbról szemügyre venni, aztán már *rajta* (azaz a *tárgyon*) múlott, hogy mégis közelebb tudott-e jönni hozzám s a verseimhez, vagy sem. Az idők során, már önvédelemből is, megtanultam úgy benne lenni valamely adott helyzetben (márpedig az ember mindig benne van valamiben, még ha ott s abban történetesen nincs is *helyzetben*), hogy egyidejűleg kívülről (is) látom magam benne, s ez a *látás* máris más fényt adott s ad a dolgoknak. Mivel azonban a politikának függvénye is lehet a közélet (persze, ez fordítva is érvényes: a közélet is hathat a politikára, bár az is tudható, hogy ilyenkor a politika vissza is tud ütni, sőt megesik, hogy vissza is üt), ami óhatatlanul

2009-ben, Görföl Jenő felvételén

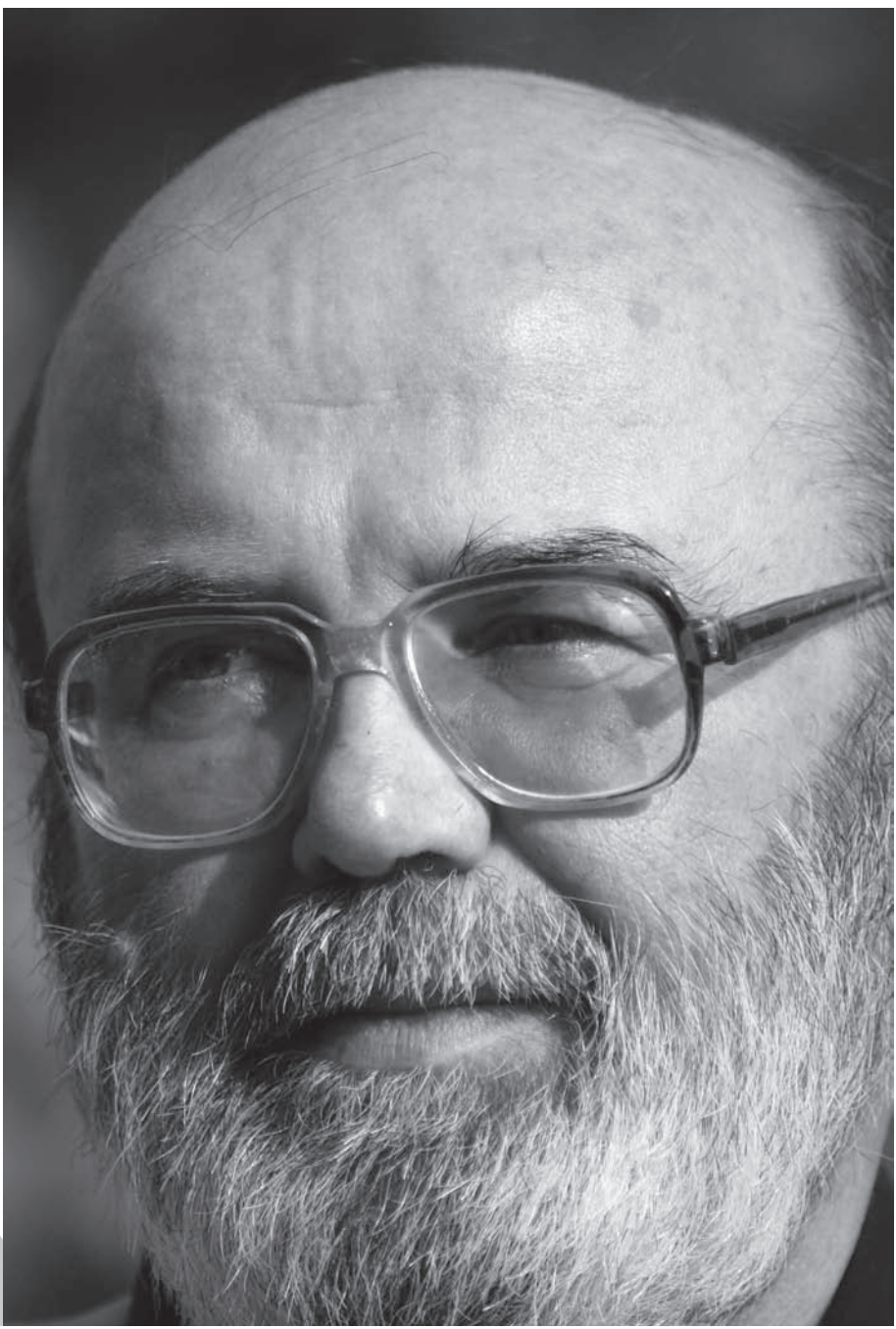

befolyásol(hat)ja az ember közérzetét is, amit viszont sokszor a verse tárgyiasít a leghűségesebben.

– *Pályád és több nemzedéktársad pályájának megkerülhetetlen mérföldköve az 1970-ben megjelent, címével épp a te egyik versedhez kötődő antológia, az* Egyszemű éjszaka. *Hogyan született meg ez a könyv? S miért éppen ti kilencen találkoztatok a kötet lapjain?*

– Erre a kérdésre egybeterelőnk, Tőzsér Árpád tudná adni a legpontosabb választ. Mi hárman, az antológia legfiatalabbjai, afféle utóvédje (Kulcsár Ferenc, Varga Imre és én), bizonyos értelemben úgy kerültünk a kötetbe, mint Pilátus a Credóba. Amennyire én ismerem, az *Egyszemű éjszaka* megjelenése egy folyamat eredménye(?), állomása volt, mely valamikor az 1960-as évek közepe táján kezdődött a Tőzsér Árpádék, Gál Sándorék nemzedéke után induló fiatal szlovákiai magyar pályakezdők (pályaépítők?) kirajzásával, akik egyre erőteljesebben kezdték követelni maguknak a saját fórumaikat is, s első kéziratairal (kéziratszerűségeikkel) is elkezdték támadni az egyetlen szlovákiai magyar könyvkiadót. Ugyanekkor azt is tudni kell, hogy ez egybeesett egy új (fiatal) csehszlovákiai magyar értelmiségi nemzedék jelentkezésével, akik már egy, a korábbinál kiépültebb struktúrában és egy eleve szabadabb politikai-társadalmi-szellemi légkörben indulhattak, mint az elődeik. Következésképpen mi a szellem és a művészetek olyan tartományai felé is elkezdhettünk már tájékozódni, melyek korábban még tabunak számítottak, és nem mellesleg a megelőző évek bezártságán túllépve elkezdhettük keresni helyünket egy tágasabban értelmezett, mondhatnám (össz)magyar szellemi térben, és közvetlen, személyes kapcsolatot létesíteni magyarországi és a többi határon túli magyar nemzedéktársainkkal, irodalmakkal, irodalomrészekkel is.

Visszatérve kérdésedhez, az *Egyszemű éjszaka* ténye ezt a folyamatot is jelzi, de hogy mekkora volt a szóródás köztünk, arra példa, hogy antológiánk legidősebb és legfiatalabb költője – Németh István, illetve Varga Imre – között nem kevesebb mint tizenhárom év volt a különbség! Igaz, vers- és nyelvszemléletünket nézve már (valamivel) közelebb voltunk egymáshoz, bár ebbe vélhetően Tőzsér Árpád szerkesztői ténykedése, szempontjai is belejátszottak. Mindenesetre a körülöttünk támadt viharban még arra is találtatott példa, hogy egyik kritikusunk egymás alá rakta verseink egyes szakaszait és sorait, s így külön verset fabrikálva belőle azt akarta bizonyítani, hogy mennyire nincs saját arcunk és mennyire egybemoshatók a szövegeink.

– *1970 már minden tekintetben a korábbi elnyomó, vaskalapos rendszer restaurálásának az éve, egyre könyörtelenebbül folyik a „normalizáció". Különös, hogy az* Egyszemű éjszaka *mégis megjelenhetett. Kiadását nem követték botrányok, felelősségre vonások, tilalmak?*

– Az 1950-es évek terrorjának, bezártságának, kézi vezérléses irányításának korszakát, a sematikus művelődés- és irodalompolitika éveit Csehszlovákiában a következő évtizedben az élet minden területén szabadabb és nyitottabb légkört hozó, s az ún. „emberarcú szocializmus" megteremtésének kísérletéhez vezető esztendők váltották fel, ami alapvető modernizációs folyamatokat indított el a csehszlovákiai magyar társadalomban, szellemi életben, művelődésben és irodalomban is. A csehszlovákiai magyar irodalomban ennek az 1970-es *Egyszemű éjszaka*, valamint a fiatal prózaírókat bemutató, 1972-es *Fekete szél* megjelenésével is jellemezhető folyamatnak az 1968-as szovjet megszállás, s az ennek nyomán bekövetkezett politikai-ideológiai, gazdasági és társadalmi irányváltás vetett véget, melyet – helyi szakszóval – a „normalizácó", a „kon-

szolidáció" éveinek szokás nevezni. Ezt a kereken két évtizedig, egészen az 1989-es rendszerváltásig tartó időszakot azután többek közt a szellemi-művészeti élet *normális, konszolidált,* a szellem autonóm, szabad mozgásának minden erővel történő akadályozása, lehetetlenné tétele/válása jellemezte. És ez a politika mindent keményen megtorolt, ami az útjában volt, így a cseh és talán valamivel kisebb mértékben a szlovák művészeti élet 1968–1969 utáni példátlan megregulázása mellett különféle retorziókkal, átszervezésekkel és tisztogatásokkal kezdődtek az 1970-es évek elejétől a csehszlovákiai magyar társadalomban, illetve szellemi-irodalmi-művészeti életben is. Ahol szintén tucatnyi író, újságíró jutott az eltiltás sorsára, vagy érték őket a berendezkedő hatalom és kisebbségi csinovnyikjai – Bettes István szóleleményével: kompromisszionáriusai – részéről nyílt, vagy a felszínen ugyan láthatatlan, csak következményeikben: a különböző pályamódosításokban és súlypontelto-lódásokban érzékelhető, ám minden esetben nemtelen támadások.

Antológiánkat, az *Egyszemű éjszaká*t viszont már annak megjelenése előtt is sokan támadták, ám ezek a támadások alapvetően még nem politikai természetűek voltak, bár elég ocsmányakat is lehetett köztük találni (a két világháború közti szlovenszkói magyar irodalom egyik, 1948-tól Magyarországon élő jeles tagja, Szalatnai Rezső gerjesztette őket), s jórészt a szóban forgó kisebbségi magyar irodalomrészben addig teljességgel szokatlannak számító hang- és paradigmaváltástól való olvasói-kritikusi idegenkedéssel magyarázhatók. Annál súlyosabb politikai természetű ellenintézkedés érte viszont az antológiát Magyarországon, amikor rögtön a könyvesboltokba kerülését követő napon kivonták a forgalomból, s ez magyarázta magyarországi visszhangjának elmaradását is. (A leginkább kifogásolt vers tudtommal Németh István *Történelmi pillanat* című párszoros groteszkje volt, melynek a költő utcájába betévedő rinocéroszát az elvakultan is éles szemű párttos hivatalnokok valami jellegzetesen furmányos észjárással a Csehszlovákiát lerohanó szovjet – és/vagy magyar? – tankokkal azonosították.) Ennek ellenére az *egyszemű éjszakások* és a *fekete szelesek* közül többen – hangunk és szemléletünk otthoni környezetben való szokatlansága, avantgárdizmusunk és individualizmusunk ellenére – még eljuthattunk első köteteinkhez, ha nem is mindegyikünk gond nélkül, mint például a csupán lényeges késleltetéssel megjelenhetett Varga Imre. Egészében mégis elmondható, hogy bár nemzedékem elhelyezkedése és térnyerése az irodalmi életben gyakorlatilag már az 1968–1969 után husáki konszolidáció két évtizedére esett, ami ugyan erősen korlátozta lehetőségeinket, arra sarkallt többünket, hogy a levegőhiányos esztendőkben se adjuk fel szabadságigényünket, morális tartásunkat, alapvető irodalmi plánumainkat, esztétikai igényességünket.

– 1981-ben egy hézagpótló, mára irodalomtörténeti jelentőségűvé lett interjúkötettel, a Vita és vallomás*sal jelentkeztél, melyben a csehszlovákiai magyar irodalom számos fontos alkotóját szólaltattad meg. A hiányérzeten kívül a személyes rokonszenv, illetve a megszólaltatott költők és írók egyfajta népszerűsítésének szándéka is motivált, vagy kizárólag az egyéni teljesítményt, az esztétikai szempontokat vetted figyelembe?*

– Vallom, hogy minden valamirevaló szerkesztőnek – s irodalomtörténésznek (de mondjam így: folyamatelemzőnek) – kutyakötelessége, hogy adott esetekben képes legyen elvonatkoztatni saját egyéni ízlésétől, felfogásától. Ha szerkesztés vagy az enyéimhez hasonló nagyinterjúk közben a személyes rokonszenv kezd diktálni valamit, vagy ha nincs más célom, mint a puszta népszerűsítés, s nem magát a tárgyat akarom látni és láttatni a maga valójában,

megette a fene az egészet. Akkor elmehettem volna reklámszakembernek vagy népművelőnek is, nem? Kérdésedre ezért a válaszom: említett sorozatommal – miként a továbbiakkal is e műfajban – inkább egy-egy (irodalomtörténeti) folyamat, ív felrajzolása érdekelt egyfelől, miközben másfelől azok személyiségére is kíváncsi voltam, akiket mindehhez társaimul hívtam, függetlenül attól, hogy a műveikről olvasóként vagy költőként, íróként mit gondoltam. Tehát én itt, ezekben a beszélgetésekben szigorúan szerkesztő voltam, s nem költő vagy író. Mint azt később, egy másik sorozatom kapcsán Tüskés Tibor is leszögezte, hogy beszélgetéseimben se nemzedéki, se stílusbeli, se földrajzi, se más elfogultságok nem fedezhetők fel. Sándor Iván meg azt emelte ki belőlük, hogy nem műveket-alkotókat-iskolákat ütköztetek bennük, hanem azok „mindvégig a teremtő gesztus mozdulatában" tartják meg a dialógust. Igen, valóban ez volt a szándékom mindegyik interjúmmal…

– A nyolcvanas években új és új területeken jelensz meg: mintha fokozódó alkotói nyugtalanság és becsvágy űzne… A versek mellett drámát írsz, gyermekverseid és meséid jelennek meg, esszéket és publicisztikákat közölsz, és szorgalmasan fordítasz szlovákból: mi lehet ennek a szembeötlő műfaji gazdagodásnak az oka?

– Egyfelől sosem én választottam meg a műfajaimat; a bennem formálódó mondandók, világmagyarázatok keresték meg minden esetben a maguk műfaját, formáját, melyek segítségével a leghitelesebben tudtak megszólalni. Másfelől, minél jobban szétnéztem magam körül, s minél többet ismertem meg a világból, paradox módon annál több *hiányt* láttam, melyek egyre több feladattal kísértettek meg. Harmadrészt pedig elég sokat voltam akkoriban szabadúszó, ami viszont különböző egzisztenciális kényszerekkel szembesített, már csak azért is, mert úgy tartottam, eleve nem szabad annyi verset írnom, s különben sem lehetett annyit közölni, ami elég lett volna ahhoz, hogy meg tudjunk belőle élni. Ma azonban inkább így mondanám: kíváncsi ember voltam világéletemben, s ez a kíváncsiság (is) sokfelé elvitt… Tévutakra, zsákutcákba is…

– Életed ismert fordulata, hogy 1986-ban Magyarországra települtél, visszatértél a kisgyerekként otthagyott szülővárosodba, Budapestre. Döntésed hátterében a költészet is szerepet játszott, pontosabban egy bizarr konfliktus, amely azt mutatta, hogy a poézis és a politika olykor – nem is kevésszer – valóban ellentétbe kerülnek egymással. Mi is volt ez?

– Nem a költészet játszott benne szerepet, hanem egyik versemet (pontosabban egyik ciklusomat) használták fel az ellehetetlenítésemre. Az esetet többször elmondtam már, és többen meg is írták (Tőzsér Árpád, Koncsol László, Grendel Lajos, Karol Wlachovský), így most elég annyi: hivatalosan *A múlt idejű Múlt idejű ember* című versem egyetlen, a női nemi szervet megnevező szavát találták benne támadóim a szocialista világrendre veszélyesnek. Hát igen… azok *még* olyan idők voltak… s az a rendszer is olyan volt… hogy ilyen egyszerű dolgoktól is óvni, félteni kellett… Persze ez csak ürügy volt ahhoz – s ennek címén kemény pénzbüntetésre ítélték a lapot (az Irodalmi Szemlét), amelyben az megjelent, engem pedig imigyen próbáltak meg kivonni a forgalomból –, hogy példát statuáljanak, mint korábban szerkesztő társamon, Varga Imrén, illetve további, a világ folyásáról hasonlóan gondolkodó barátaimon a tekintetben, hogy megmutassák: szerintük milyennek kell lennie a világnak. Mondanom sem kell: ebben a kérdésben nem voltunk „jóakaróinkkal" egyazon véleményen…

– Magyarországra áttelepülve 1987-ben egy versválogatással jelentkeztél, mely új opusaidból is közölt szemelvényeket, ami költői pályád töretlen folytatódását ígérte. A nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján azonban egy másik éned vált

meghatározóvá: a múltat faggató, a múlt értékeit feltáró irodalom-, színház- és művelődéstörténészé. Saját könyveiden kívül irodalmi antológiákat szerkesztesz, dokumentumgyűjteményt adsz közre, mások műveit rendezed sajtó alá ekkor, költőként azonban (látszólag) hallgatsz. Mi ennek az oka?

– Szintén többször elmondtam már, s utaltam rá az előbb is, hogy sosem én választottam meg a feladatokat, mindig azok találtak meg engem. Én csupán gyenge voltam ellenállni nekik. Lehet, jobban jártam volna, ha maradok a versírásnál, az irodalomnál...? Mindenesetre ez az út jelöltetett ki számomra sorsunk intézője által, akinek nyilván volt valami szándéka ezzel... Igaz, máig sem derült ki, hogy mi – pedig már kiderülhetett volna, de én e tekintetben mindig fatalista voltam. Nagyanyám gyakori intése volt gyermekkoromban: fiam, azt kell csinálni, amit csinálni kell. (Illetve, ahogy ő mondta: *Azt kő csinányi, amit csinányi kő.*) És én mindig azt csináltam, amit *csinányi köllött*... Így hát azokat is, amiket felsoroltál. Bár meg kell mondjam, elég takarékos voltál ezek elősorolásában...

– Az 1987–1994 közti, minden egyéb szempontból termékeny, a költészet szempontjából azonban „hét szűk esztendőnek" tűnő időszak végül mégis hozott egy új verseskötetet: a Hármaskönyv *nemcsak azt bizonyította, hogy költőként sem tetted le a tollat, hanem a hangvétel és a kompozíció szempontjából is újszerű, szokatlan vállalkozás volt. Tudatosan készültél erre a visszatérésre?*

– Nem visszatérés volt ez, hanem – sokáig, majdnem egészen máig, azaz a *Wittgenstein szóvivőjé*ig úgy tűnt – lezárás, összefoglalás. Befejezése *egy* építménynek, melynek másfél évtizeddel azelőtt raktam le az első tégláit. Az *Istentelen színjáték* első darabjaival az 1970–1980-as évek fordulóján ugyanis egy olyan verseskötet-trilógiát kezdtem el, amelyről akkor még magam sem tudtam (pontosan), mi(lyen) lesz a kifutása. A *Hármaskönyv* viszont már tartalmazza ennek záró részét is, azzal, hogy most már lehet egy másik ajtót is nyitni... De ez az ajtó sokáig nem akart nyílni, s ha meg is mozdult résnyire, akkor is csak nagy nehezen és nyikorogva... Mígnem aztán fogadnom kellett valakit, egy 'szóvivőt', hogy ő mondja el azt, ami nekem nem megy...

– Aki ismer, tudja rólad, hogy szüntelenül és hangyaszorgalommal dolgozol, de aki még csak most kíván tájékozódni munkásságod felől, alighanem elképed köteteid száma és rendkívüli műfaji sokoldalúságod láttán. Hiszen az imént említett Hármaskönyv óta is harminchárom kötet jelent meg a neved alatt, ami akkor is bámulatos teljesítmény, ha tudjuk, hogy három könyvet társszerzővel írtál, néhány kötetet pedig korábbi munkáidból válogattál. S akkor az összeállításaidat, műfordításköteteidet még nem is említettem...

– Hangyaszorgalom? Fenét! Átok s balsors inkább! Ács Margit írta egyszer egyik, tőle megszokottan szép szavú és lényeglátó levelében, hogy csak irigykedik, amiért engem „belülről rugdos egy Tóth László nevű író". Nos, én inkább „Tóth László nevű betegségnek" mondanám ezt, egy vírusnak, s mostanában elég sokszor eszembe jut, nem tenném-e jobban, ha a munkának becézett önáltatás helyett a tizenkét éves kislányommal, Annával és az unokáimmal (négy is van belőlük) meg a Család nevű „Bt."-mel töltenék több időt, s nem az irodalomra fecsérelném azt. Mert annak talán több értelme lenne (lehetne) mindannyiunk számára, mint ennek a hovatovább, egyre inkább önkielégítésnek látszó, szünet nélküli *kézrángásnak*. Félő, hogy én már sose gyógyulok ki ebből, s ebbe fogok belehalni...

– 1987 óta több versválogatást is kiadtál. Miért fontosak számodra ezek a visszapillantások és számvetések?

– Soha nem gondolkodtam ezen, jóllehet eddigi tizenöt verseskötetem közül hét, tehát majdnem a fele válogatás. Az egyik ilyen versválogatásomnak azonban nem véletlenül adtam az *Ötven tükör* címet, mert az ilyen kötetek tükörként is szolgálnak, melyek mindig szembesítenek valamivel… Legfőképpen s leggyakrabban önmagammal, de időnként ennél sokkal fontosabbal is, aminek a megnevezése, megragadása már bizonyos metafizikai dimenziók felé vezetne. Az íróasztalom fölötti polcomon van például egy egyszerű, barna faállványon levő, vízszinti középtengelye körül elforgatható, ovális alakú (kézi) tükör – 1901-ben született nagyapám közel százéves borotválkozótükre –, melybe ha belenézek, mindig a nagyapám néz vissza belőle, aki valahányszor szigorú szemmel kéri rajtam számon, megfelelek-e a velem szemben támasztott, s annak idején magára is érvényesnek tartott elvárásainak. S mondjam, hogy válogatott verseskönyveim tükre is ezt a következetes és könyörtelen, folytonos önvizsgálatra késztető szigort testesíti meg számomra?

– Előfordult, hogy egyik-másik versedet újraolvasva elámultál: ezt is én írtam? S szoktál-e a verseiden évek múltán is változtatni valamit, vagy azt tartod, hogy mindegyik maradjon meg olyannak, amilyennek született?

– Inkább olyasmi történt meg, hogy versem egyik-másik lehetséges olvasatán, értelmezésén ámultam el többször is. Néha a „Gondolta a fene!”, az értelmező személyét, hozzáállását is minősítő Arany János-i felszisszenéssel intézve el a dolgot, nagyon sok esetben viszont elámulva azon, hányféle arc hányféleképpen ismerheti fel magát, döbbenhet rá a maga vonásaira versünknek a mi arcunkat hordozó/megjelenítő tükrében.

Ami pedig azt illeti, mi sem maradunk meg olyannak (hál’ istennek), amilyennek születtünk. De magunkat sem írjuk át szüntelen. Ha eldurvult a szőrzet az arcunkon, megborotválkozunk, ha belelóg a bajuszunk a szánkba, megnyírjuk… Ha megnő a körmünk, levágjuk… Nem mondom, ilyen műveleteket némelykor megkíván (sőt, elvár) tőlünk egy-egy rég(ebbb)i szövegünk, de csak ennyi… S nem is biztos, hogy rögtön, mindjárt a megíráskor *(meg)értettük* magunkat, s az sem, hogy a vers már akkor (meg)értett bennünket. Hiszen nemegyszer előfordult, hogy egy-egy régi szövegem megírásakor úgy véltem, fabatkát sem ér, s még folyóiratbeli közlést sem engedélyeztem neki, nem hogy valamelyik verseskönyvembe besoroltam volna (s ezért jó mélyen elástam kézirathalmaim közé). Ám egyszer csak, akár két-három évtized elteltével is, hirtelen jelentkezik, hogy most már megérett, készen van (akár egy betű változtatás nélkül is). Összegyűjtött verseim kötetében tucatnyi ilyen opusom szerepel, amelyeket anno, megírásukkor nem tartottam érdemesnek a közlésre, de például mostani verseskönyvemben, a *Wittgenstein szóvivőjé*ben is ilyen az 1980–1981-ben írt *Hangverseny*, amely teljesen véletlenül került most elő a kötet anyagának rendezésekor, s amelyen utolsó sora kivételével most egyetlen írásjelet sem változtattam.

– Ha újabb válogatásra szánnád el magad a verseidből, hosszan kellene kutatnod emiatt életművedben, vagy ellenkezőleg: fejből összeállítanád a tartalomjegyzékét?

– Sosem csinálok „fejből” s rövid idő alatt semmit. Eleve gyanúval nézem ugyanis, ha valami nagyon könnyen és túl gyorsan elkészül. Persze, az is gyanús, ha csak igen nehezen jön létre valami. Egyébként azt gondolom, a „kutatómunka” soha nem árthat, még ha azzal ér is véget, hogy nem találtunk semmit – semmi érdemlegeset – ott, ahol valami nagyon lényegeset gyanítottunk. Hisz könyvtárba járó emberként magad is tudhatod, hogy sokszor órákat, napokat is el kell töltenünk azzal, hogy megállapítsuk, munkánkhoz az adott helyen nem találtunk új forrást.

– Hatással van-e rád a kritika, befolyásol-e, hogy mi hangzik el a műveidről?

– Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nincs hatással, még ha nem is úgy befolyásol, ahogy esetleg gondolni lehetne. Az ember, ugye, megy egy úton, melyet kiszemelt magának, vagy amelyen egyszerűen csak mennie adatott, közben azonban mégis rá-rásandít az útjelző, illetve a KRESZ-táblákra is. Bár nem mondom, hogy olykor ne jelenthetne számomra kihívást egy-egy zsákutca vagy egy élesebb kanyar is, vagy kalandot egy Behajtani tilos! tábla.

A kritikai visszhangot, ha van, igyekszem úgy olvasni, mint műveim, könyveim (szerves vagy szervetlen) részét, mint afféle farkát, s ha nincs, azt is megkísérlem *olvasni,* bár, meg kell vallanom, nem biztos, hogy az mindig a köteteimről, munkáimról mond elmarasztaló véleményt.

– Említettük már a műfordításaidat, melyekből kiderül, hogy a cseh és *a szlovák irodalom – s mindenekelőtt a költészet – nagyon sokat köszönhet neked…*

– Ugyan mit köszönhetne? Hisz egyetlen cseh vagy szlovák verset nem írtam, egyetlen verssorral sem járultam hozzá a cseh és a szlovák lírához…

– Itt most azokra az antológiáidra és *fordításaidra gondolok, amelyek nélkül a magyar olvasónak alig volna lehetősége képet alkotni a kortárs szlovák líráról…*

– Inkább fordítva van ez a dolog… Lehet, nem is lenne nagy túlzás azt mondanom, hogy igazából engem magyar költőnek, írónak is a szlovák, illetve a cseh és a lengyel költészet, irodalom, kultúra szült? Hiszen utaltam már rá, hogy a szlovák irodalom, költészet tanított meg szlovákul (s ennek segítségével a csehhez, lengyelhez, s általában a szláv nyelvekhez is közelebb kerültem)… De nemcsak szlovákul, hanem – kiegészülve a cseh és a lengyel költészettel is – igen nagy részben (modern) *versül* és *irodalomul* is. Meg a költészetről és az irodalomról, meg sok minden másról *gondolkodni* is… a szlovák és a cseh irodalom és könyv- meg lapkiadás. És a modern világirodalmat is a szlovákoktól, csehektől, lengyelektől kaptam annak idején első fokon, mert könyvkiadóik, lapjaik a hatvanas években még sokkal szabadabb lélegzésűek és szelleműek, nyitottabb és tágabb szemléletűek voltak, mint az időben a magyarok.

S még valamit, ami igen gyakran félreértéshez vezet. Szerintem ugyanis a fordítással nem egyik vagy másik nemzetet, nemzeti irodalmat szolgáljuk, hanem a magunkét. Nem azért fordítunk elsősorban, hogy eldicsekedjünk vele, milyen ragyogó is a mi nyelvünk, s mi mindennek a kifejezésére alkalmas (mert különben valóban ragyogó, amivel azonban fölösleges dicsekednünk), hanem hogy tanuljunk mástól, másoktól, s hogy a nyelvünket is *megtanítsuk* olyasmire, amit a másik nyelv történetesen már tud, de a mienk esetleg azt még nem annyira. S hogy olyan dolgokat honosítsunk meg nálunk is a nyelvünk által, amiket másutt, más literatúrákban, más életművekben találtunk meg, de a miénkből – a mi irodalmunkból, esetleg a mi életművünkből – még hiányzik, jóllehet biztos helyének kellene lennie ott (is). Semmiféle műfordítói ambícióim nincsenek tehát, és nem is voltak soha (ráadásul nem is tartottam magam műfordítónak soha). Én verset is, novellát is, és olykor gyermekirodalmat és színművet is mindig akkor fordítottam, ha valamit, valamilyen szöveget, kérdést igazán meg akartam érteni (annak legbelsőbb, legrejtettebb struktúráit is), ha valami olyasmit akartam eltanulni másoktól, amit én még nem tudtam. De, továbbmenve, írni is akkor s azért írtam mindig, ha olyasmivel találkoztam, amit nagyon meg akartam érteni, ismerni, mondhatnám, ha egzisztenciálisan érdekelt voltam abban, hogy megértsek, megismerjek valamit.

– Verseid mellett nagyon sok esszét, tanulmányt, mesét s egyéb, „vallomásnak”, „feljegyzésnek”, „futamnak”, „széljegyzetnek” nevezett írást *publikáltál, s*

ott vannak a műfordításköteteid és *monográfiáid is – de ha jól sejtem, elsősorban mégis költőnek tartod magad…*

– Nem választanám szét ezeket. Sosem törekedtem másra, mint hogy mindig *egy* legyek, sokféleképpen – vagy sokféleségemben is – *egy*. S bennem mindez szintén egy. Legfőbb óhajom s célom mindig az volt, hogy koherens személyiség maradjak az egyre inkább széttöredezettségre sarkalló világban, egy határozott, sarkos identitás, ami tudom, a mai szétfolyó vagy hibrid identitások világában egyre korszerűtlenebb magatartás, avíttasabb erkölcs (vagy tartás). S mindig ez a fentebbi *egy* választja magának a különböző formákat, hangfekvéseket. Én csupán írnok vagyok; írnoka, médiuma magamnak… nem szólhatok bele, hogy a bennem levő világ épp mi akar lenni… s még inkább, hogy a végtelenből mi s milyen formában kíván bennem megszólalni…

– Az ars pœticád felől érdeklődő kíváncsiskodó(k)nak mit mondanál?

– Ars pœticám? Ha még nem derült volna ki eddig, fölösleges volt ennyit is mondanom. Vagy nagyon rosszul mondtam, amit mondtam.

– „…az én sorsom a szó” – írja Vítězslav Nezval egy különösen szép versében, az Istenhozzád s kendő címűben. Talán nem tévedek, ha úgy gondolom, ezt te is „aláír(hat)od”…

– Nem tudom… Ha a szót azonosítom Sziszüphosz sziklakövével, akkor talán… De talán inkább csak így: az én *arcom* a szó… Viszont melyikünké nem az? Nezvalt írói „kölyökkutya korom” óta ismerem, s nagyrészt becsülöm, a fordításával is megpróbálkoztam, és sok minden tőle lestem el, sőt az ő „abszolút sírását” adoptáltam is egy egész ciklusnyi versemhez. Nem kedvelem viszont az ilyen kategorikus kijelentéseket, szép(elgő) deklarációkat. Egyébként sem szívesen írok alá semmit, amit elém tesznek… Legfeljebb a saját verseimet, dolgozataimat… Bár néha még azt is nehéz szívvel teszem. Pedig rendszerint eléggé megszenvedek velük.

– Vilcsek Béla a Kulcsár Ferencről, Varga Imréről és rólad szóló Hármaskönyvben így zárja a pályafutásodat ismertető részt: „Tóth Lászlótól a közeljövőben további fontos verseket és versesköteteket remélhetünk.” Mit tudsz ehhez hozzáfűzni?

– Hát… úgy látszik, Béla tud valamit, amit én még nem… Mindjárt fel is hívom őt ez ügyben… Egyelőre azonban csak ennyit mondhatok rá: legyen úgy!

KABDEBÓ LÓRÁNT

A mai ember tragédiája

Hogyan „mondható” egy „mondhatatlan” regény?

Boldog – boldogtalansága ellenére. Léte a „torz” és „ideális” szembesülésének oximoronja: az ellentétek összekapcsolásával az egymást kizáró, egymásnak ellentmondó jelenetek szoros egységbe foglalása. Kísérlet a teremtett világ áttekintésére – egy ember megszólaltatásával. Akinek „elhelyezettségére” rátekint költője, és ironikusan rákérdez: „Ki beszél?”.

Ki ez az ember? Miként Madách valaha kiszerkesztette emberét a bibliai Teremtésből, és Ádám történeti megjelenéseinek tragikus és fénylő gyönyörét próbálta sorra venni, Tóth László egy mindennapi ember, akárha „emberke” életrajzát végigszemlézve vizsgálja meg a létezésben elhelyezkedését. Ez az ember megjelenik a versekben mint gondolkodó, csodálkozó, ifjú, szerelmes, boldog, elhidegült kedves, kétségbeesett, munkálkodó, majd a fogát vesztetten, vizelési nehézségekkel küszködő pusztulásra érett. Miként Madách a nagy drámai tragikus pillanatokat fényezi, akként Tóth László szövegeiben ennek a mindennapi embernek a naponta változó létállapotait jeleníti meg. Panaszolkodik általa, és egyben örül létezésének. Arra figyel, hogyan tud élni a Földön egy ember, aki az ittlét tragikus pillanatait megúszta ugyan, de létezése minden pillanatában átéli mulandóságát, amelyben ugyanakkor élvezettel és egyben játékos iróniával érzi felragyogni a kimondhatatlan gyönyört.

Hogyan születik meg ez a „mai ember”, miként veszi magára a mindennapok tragédiáját? Helyezkedés a teremtésben? Költészet, amely egyben *Versen túli* szöveg. Íme a nyitány ehhez a „verses regényhez”:

> Akkor hát kezdem. Kezdem,
> újra kezdem. Ezek már a versen
> túli verseim itt. Amikor az ember,
> mert torkára csavarodik minden
> papírra írt sor,
> csak tekintetével, s az ég kékjére ír.
> A semmibe. A semmivel.
>
> A semmit.
>
> S egyszer csak visszanéznek rá
> a láthatatlan betűk,
> és látják,
> hogy csak ül. És nézi,
> amint az ég odafentről
> lassan olvasni kezdi őt.

Milyen érdekes! Akik túlélték az utóbbi évszázadok mártíriumait, és csak az emberi sors tragic joy keretei határozzák meg létezésük elhelyezkedését ebben a világban, mind találnak olyan „történeteket”, amelyekben a létezésnek ezeket az ellentéteit érzékelni képesek. Tóth László legjobb verseit olvasva

nem is tudom, ő maga van-e bennük, sajátos esetiségeivel, avagy zseniálisan rátalál olyan életmozzanatokra, amelyekben az emberi elhelyezkedés legváltozatosabb jeleneteit meg tudja jeleníteni. Mikor él, mikor játszik, mikor gyönyörködik, mikor szenved? Fogadjuk el, ebben a kötetben: ő a költő. Aki a kimondhatatlant ki tudja mondani.

Szemlézzük darabonként! A regény egyik legdrámaibb részlete: 18 versben egy koraszülött gyermeket megdöbbentő erővel sirat el, ugyanakkor ezáltal a létezés értékének és az emberi generációk összetartozásának, folyamatosságának átélését jeleníti meg. A gyász az élet csodálatos voltának tudatosításává magasztosul. De ez még csak a költői hagyomány tovább szövése.

Van olyan ciklusa, amely a bibliai életmodellből kilengő „elhajlást" legalább olyan drámaian előadva vezeti fel, mint mondjuk Madách a maga Keplerét vagy Dantonját hőssé magasztalja emberileg megalázó helyzetekben. A legdöbbenetesebb ilyen ciklusa: a valaha volt szerelem mulandósága, az elhidegülés folyamata, létbe ágyazottsága. Menthetetlen tragikum, az élet rendjének kihagyása, kétségbeesett valóságkövetés, és mégis benne az istenjelenlét a maga megértő szeretetével, amely segít szereplőinek létezésüket hordozni. Az elhidegülés modern szörnyűsége: legmaibb csapdahelyzet. Tapasztalat vagy konfabuláció? Remekmű!

De nem bízom már magam olvasási képességében, unokám kollegiális művészi érzékét kontrollként kölcsönkértem nemegyszer. Most is figyelem, ahogy belekényszerül az olvasásba, majd beleéli magát. Lehetett hasonló emléke már? Elfogadja irodalomnak. És hogy valóban jól ítél, az öregedő test pusztulásának humorral teli fogadását nézem, amint olvassa: az urológiai vizsgálat elbeszélésekor mosolyra fakad, majd a fogait vesztő ember panaszát olyan együttérzéssel követi – ítéletét elfogadhatom. Örömmel olvassa a verseket, és átéli élethelyzetüket. Pedig még jóval harminc alatt kapja kézbe ezeket a jeleneteket.

Tóth László különös címet választ a mai ember tragédiájának végiggondolására. Egy, a monarchia világából kinyíló, a világ filozófiai központjában érvényre juttatott gondolati rendszert épít költészetének a létezést és a nem létezést szembesítő „sejtés"-ének oximoronjába. Kötete címével *Wittgenstein szóvivőjé*nek nevezi magát, „a ki nem mondható pedig megmutatható" lesz szerinte is. A létezés érzékelése válik egy ember „regényévé". Egyúttal sikeresen „a mai ember" regényévé.

Amint Wittgenstein gondolatvariációit és Madách ember-világ értelmezését összevonja „verses regényében" – egyben az egészet az Istennel lét misztériumává fogadja. Ez adja a „regény" líraiságát, varázsolja történeteibe a világban elhelyezettség személyre osztódó örömeit.

Nem tudom, Tóth László ismeri-e Hubay Miklós rendezői ötletét, amellyel *Az ember tragédiája* oly sokféleképpen értelmezett utolsó sorát „az ember" mindenkori oximoronjává nyilvánítja: az élet-halál létperemén vívódó Ádámot a megjelenő Jézus öleli át a híres „sejttető" sorral: „Mondottam, ember: Küzdj és bízva bízzál!". Ha Tóth László nem is ismerné ezt a Hubay-ötletet, akkor is az ő „regényét" ez az oximoron emeli át, minden egyes versében „külön-külön", önálló költeménnyé. Amelyek között bizony maradandó darabok, sőt ciklusok is szerepelnek ebben a megkomponált „verses regény" kötetben. Életet adva az egésznek, hitelesítve a legsikerültebb részlet-jeleneteket.

„Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell" – hát erről szólnak Tóth László versekbe zárt pillanatai és a „regénnyé" alakított jelenetek sorozata. Benne életre keltve a költő által is idézett utolsó sorait a halála előtt önmagát

figyelő filozófusnak: *„Ha valaki azt hiszi, hogy néhány nappal ezelőtt Amerikából Angliába repült, akkor azt hiszem, ebben nem tud tévedni. Mint ahogyan abban sem, ha azt mondja, »most az asztalnál ül és ír«. De ha az ilyesfajta esetekben nem is tévedhetek – nem lehetséges az, hogy narkózisban vagyok? Ha elkábítottak, és most a narkózis megfoszt öntudatomtól, akkor most valójában nem beszélek és gondolkodom. Nem tételezhetem fel komolyan, hogy most álmodom. Aki álmában mondja, »Álmodom«, még ha közben hangosan beszél is, annak éppoly kevéssé van igaza, mintha álmában azt mondaná, »Esik«, mialatt tényleg esik az eső. Még akkor sincs igaza, ha álma valóban összefügg az eső neszével.” Ezt,* „az eső neszét” sikerült megidézni a versben, egyszerre tudatosítva létét és végiggondolva létezése esélyét.

Tóth László Dunaszerdahelyen él. Pozsonyi és budapesti értelmiségi körökben szerepelve, a monarchia száműzöttjeként és világra tárt tájékozódójaként a világ létezésének csodájára kérdező ugrásra kész lendülettel. Miként valaha Madách, szinte mindenből kizárva, és mégis Arany János sugárzásában a világ-egészben tájékozódva. Wittgenstein és Hubay Miklós a világban létet értelmezni akaró kérdező szemével figyel, megmerülve a napi szenvedés kétségbeeséseiben és feltápászkodva a megoldottság reménykeltő lehetőségei között. A Monarchia romjain építi magának a Teremtés teljességének sejtelmeit. Az Édenben és az Édentől Keletre. Hittel keresőként.

Görföl Jenő felvétele

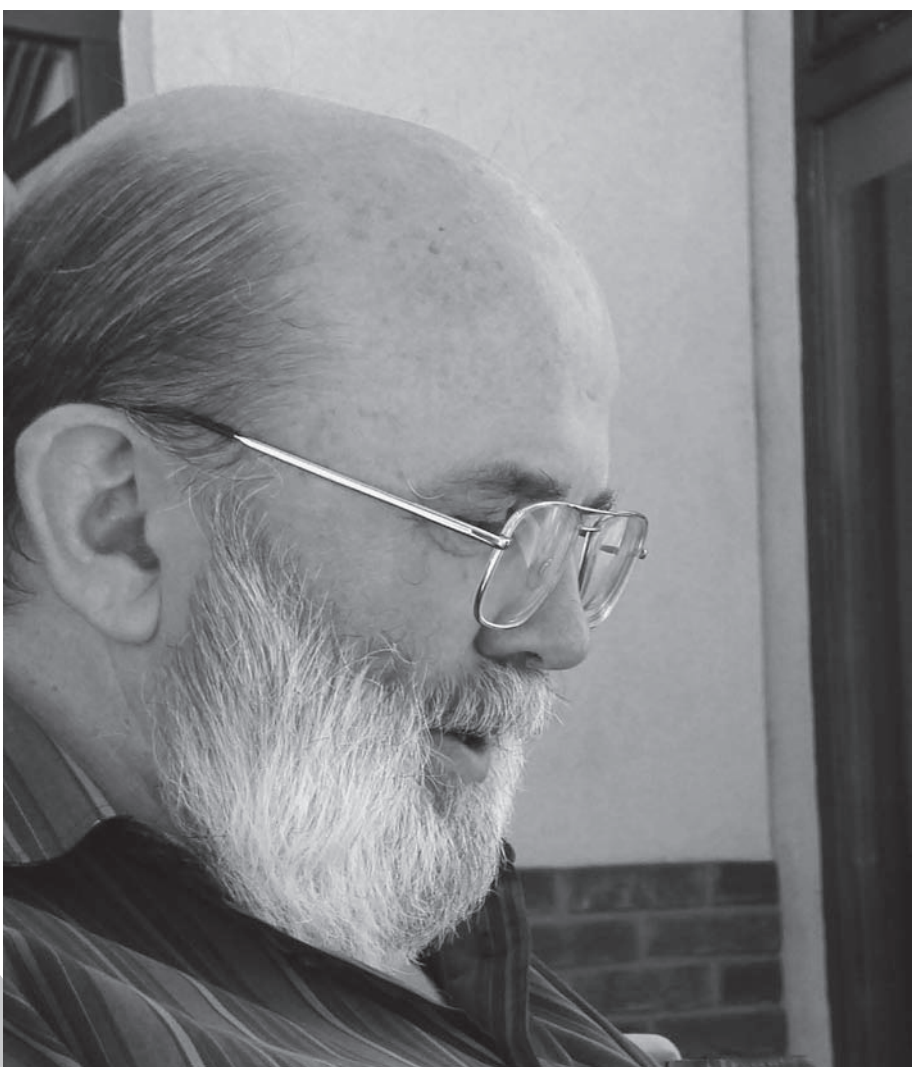

VILCSEK BÉLA

Csend és rend

Tóth László (ott)hontalan (itt)honossága

A (poszt)modern irodalomtudomány történetének öt fontos tanulsága feltétlenül van. Az első ezek közül az, hogy noha a 19. és 20. század fordulójától kezdve tudományos iskolák sora lépett fel az irodalmi gondolkodás és módszertan egyedül üdvözítő igényével, mindegyikükről hamar kiderült, hogy legfeljebb egy korábbi iskola irodalmi gondolkodásának és módszertanának kiegészítői lehetnek, semmiképpen sem a megváltói. A másik fontos (poszt)modern irodalomtudományi tanulság ehhez hasonlóan az, hogy a különféle irányzatok – pozitivizmus és szellemtörténet, formalizmus és strukturalizmus, hermeneutika és dekonstrukció – önmagukban szintén nem képesek az irodalommal és az irodalmi művel kapcsolatos valamennyi kérdés megválaszolására. A harmadik tanulság az említettekhez szorosan kapcsolódik, miszerint az úgynevezett irodalmi folyamat elemei – szerző, mű, befogadó, értelmező – sem különíthetők el mereven egymástól. A különböző irányzatok és iskolák hiába szenteltek kitüntetett figyelmet a folyamat valamelyik számukra legfontosabbnak tartott elemére – a mű keletkezési körülményeire és az alkotó személyére, a műalkotás strukturális-formális felépítettségére és rétegzettségére, a befogadás természetére és az értelmezői közösségek működésére –, az évtizedek során világossá vált, hogy valódi eredményre csakis egymást kiegészítve, egymással kölcsönhatásban képesek. Ugyanez mondható el a (poszt)modern irodalomtudomány fő ágaival, területeivel kapcsolatosan. A (poszt)modern) irodalomtudomány története a periodikus változás története: hol egyik vagy másik ága, területe került előtérbe, hol egyik vagy másik ága, területe szorult háttérbe. Mára nyilvánvalóvá vált, ha nehezen teljesíthető is az elvárás: ha az irodalomtudomány komolyan gondolja paradigmatikus vágyai megvalósítását, célt csak akkor érhet, ha megteremti részterületei – irodalomelmélet és irodalomtörténet, kritika és műértelmezés, filológia és textológia – összhangját. Tetszik, nem tetszik, tudomásul kell venni: a huszonegyedik század irodalomtudósának (és irodalmi alkotójának) egyszerre kell elméleti vértezettséggel, történeti felkészültséggel, az interpretációs stratégiák iránti fogékonysággal s a szövegkeletkezés és szövegkezelés módszertanában való jártassággal bírnia. (S akkor még a mindennél fontosabb tehetségfaktorról nem is beszéltünk!) Az eddig említett tanulságok következtében – legyen ez a felsorolt tanulságokból levont „végső" következtetés – a (poszt)modern korban szükségszerűen átértékelődik a korábban mereven elkülönülő írói-költői, olvasói-értelmezői szerep, s átértékelődnek a korábban mereven elkülönülő irodalmi műfajok és beszédmódok is. (Az ezredforduló időszakában az Osiris Kiadó két vaskos kötetben közreadta a /poszt/modern irodalomtudomány legfontosabb dokumentumait: *A modern irodalomtudomány kialakulása. A pozitivizmustól a strukturalizmusig,* Bp., 1998; *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig,* Bp., 2002. A két szöveggyűjtemény azóta több kiadást is megért, tanulmányai ma is könnyen hozzáférhetők.) Napjaink írója vagy költő-

je legalább annyira szerkesztő és kritikus, lap- és könyvkiadó, irodalomszervező és moderátor, különféle rendezvények és műsorok (köz)szereplője, irodalmi gyakorlatában pedig egyszerre lírai költő és prózaíró, publicista és esszéíró, értekező és kritikus, elméletíró és a jelen kori irodalom szemlézője. Nem valamely hagyományos műnemben vagy műfajban gondolkodik, számára a hagyományos műnemi vagy műfaji határok szűkösekké és átmenetiekké, átjárhatóakká váltak. A kortársi magyar irodalomban a nyilvánvalóan önkényesen kiemelt és kényszerűen csak vázlatosan jellemzett öt fontos (poszt)modern tanulsággal munkásságuk során – kellő alapossággal és következetességgel – nagyon kevesen néztek és néznek szembe. Tóth László – eddigi tevékenysége és művei alapján nagy biztonsággal állítható – feltétlenül közéjük tartozik.

2017 szeptemberében a Napút folyóirat felkérésére, egy képzeletbeli lexikon számára, Alter Egon álnéven – kíméletlen őszinteséggel és önkritikával – így jellemzi önmagát: „Ismeretlen költő, író, szerkesztő és műfordító a 20. század második feléből. 1949. szeptember 26-án született Budapesten, még a 20. században, s noha már jócskán benne a 21.-ben, még mindig *ott* maradt, báva pillantásokat vetve erre a mostanira. Gyermekkora nagy részét viszont Csehszlovákiában töltötte, ám azóta felváltva rója az utakat a magyar és a szlovák főváros közti, kétszáz kilométer hosszúságú, s nagyjából ötven kilométer szélességű térben, bőszen keresve identitását hol a többségi, hol a kisebbségi magyar keretek között. Ebből is, azaz kétlakiságából is következik sehová nem tartozása, két hazában (is) gyökerező örök hontalansága. Föltehetően egyenesen e végletes frusztráltságából ered, hogy tizennyolc éves korától újságot és könyveket ír és szerkeszt, azaz hivatásos olvasó is egyben, abban az eltökélt reményben, hogy egyszer talán neki is sikerülhet megtanulnia írni és olvasni. S volt még egy téveszméje, hogy ily módon talán tehet valamit közösségéért, de vén korára rá kellett jönnie, hogy ugyan emberek veszik őt körül számosan, de közösség nem. Vagyis bár sokan mondják magukat barátjának, ő vaksin hunyorogva botorkál közöttük mégis, és közösségére nem lelvén, most már magányos marad örökre. S nem tartozva se ide, se oda, sok szék között a pad alatt tengeti kivénhedőben levő számítógépe – meg szűkebb családja és könyvei – társaságában alkonyba érő életét. Sok mindent csinált eleddig, s egészségtelenül sok minden érdekli ma is – azaz igazából nem ért semmihez, s ha némi erénye mégis van, az esetleg talán az lehet, hogy mindenhez egy keveset. A kívülálló számára így szellemi polihisztornak tűnik, a bennfentesek számára viszont bárgyú kívülálló maradt, aki ugyan érdemel némi tiszteletet, de hál' Istennek nem kell őt komolyan venni(ük).

Írt verset, mesét, gyermekverset, regényt, drámát, esszét, irodalmi és színházi tanulmányt és kritikát, irodalmi interjúkat; foglalkozott népmese-feldolgozásokkal, irodalom-, sajtó-, színház- és művelődéstörténettel, belekontárkodott a történettudományba és a helytörténetbe; megnyilvánult képzőművészekről és műkedvelő mozgalmakról; négy nyelvből fordított verset, elbeszélést, regényt, gyermekirodalmat, színművet, tanulmányokat és esszéket, történeti monográfiát; szervezett alapítványokat, kisebbségtudományi folyóiratot; könyvkiadókat hozott létre és irányított, különböző irodalmi és könyvszakmai bizottságokban dolgozott… akár példátlan (példás?) szétforgácsoltsága dokumentumainak puszta sorolásával is ki lehetne tölteni az ezen (ön)értékeléshez kapott legfeljebb hatezer leütésnyi terjedelmet. Mindebből (is) következően színháztörténészek közt ő a legjobb költő, művelődéstörténészek közt a legjobb gyermekíró, irodalmi esszéivel méltán emelkedik ki sajtótörténészek közül stb. E már-már

idegesítő sokféleségének egyetlen magyarázata: egész életén végighúzódó heves vágya, hogy önmaga legyen (lehessen), művei balszerencsés eltökéltséggel (szinte) kivétel nélkül az egyéni és közösségi identitás kérdései körül szerveződnek. S ez oly mértékben felőrölte az erejét és lekötötte idejét, hogy végül is arra nem futotta belőlük, ami egész életében leghőbb vágya volt: hogy erős egyéniség legyen – messziről felismerhető, határozott arcvonásokkal, karakterjegyekkel. Hacsak nem épp ebben az elkeseredett és folyamatos identitáskeresésben lelte meg saját identitását…" (*Önszócikk*, Napút, 2017/7, 153–154.)

Fájdalmas és elkeseredett vallomás ez. Kétségtelenül és indokolatlanul. Az önkritikusan szigorú önjellemzést követően maga is szükségét érzi, hogy számba vegye a tárgyiasított formában megjelenő kétségbevonhatatlan érdemeket és eredményeket is. Az elmúlt évtizedek során eredeti könyveinek, fordításköteteinek, az általa szerkesztett vagy összeállított kiadványoknak a száma ugyanis, saját feltételezése szerint is eléri vagy megközelíti a százat, bár ez esetben is – jellemző módon – inkább azt hangsúlyozza, hogy ez a mennyiség jóval súlyosabb lehetne, ha mások munkáinak gondozása helyett inkább saját műveinek megírásával foglalatoskodott volna, amelyek ilyen formán – nagy valószínűséggel – soha nem fognak már megszületni. Legfontosabb könyvei között első helyen versesköteteit említi. Érdekes módon mindegyik korai és korábbi időszakából valók: *A hangok utánzata* (1971), *Istentelen színjáték* (1981), *Ötödik emelet, avagy Egy éden bugyrai* (1985), *Hármaskönyv* (1994), Átvált*ozás, avagy Az »itt« és az »ott«* (összegyűjtött versek és értelmezések, 1967–2003), *Kötélen, avagy Amint az ég…* (2008). Személyes alkotói leltárában a második helyen két mesekönyve szerepel: *A boszorkány porszívója* (meseregény, 2004, 2014), *Az ellopott nagymama és további régi-új mesék* (2015). A felsorolásban ezután következnek az említettektől egészen eltérő műfajú és tematikájú kiadványai. Először is íróportréi, interjúkötetei: *Vita és vallomás* (1981), *Szó és csend* (1994), *Hatszemközt, avagy Korbácsúztató* (1998), ezt követően pedig tanulmány- és esszékötetei: *Párhuzamok, kitérők* (1991); *Elfeledett évek* (1993), *Lapszél* (1997), *Egy öngyűjtő feljegyzései, avagy Eszmék, rögeszmék, toposzok* (2009), *Határsértők – Önarckép másokban* (2015), *Amikor az író olvas* (2016). Valódi kuriózum – s ezzel bizony valóban kevés költő és író büszkélkedhet –, hogy esetleges érdemei között két színháztörténeti munka elkészítését is megemlítheti, melyekkel egy személyben feldolgozza a komáromi magyar színház és színjátszás teljes történetét: *A komáromi magyar színjátszás története I–II.* (1997, 1998), *„…nagy haszna a teátromnak". Régi s új színháztörténeti dolgozatok Komárom és Pozsony múltjából* (2017). A művekben, illetve műcímekben megtestesülő alkotói számvetést a vele készült beszélgetésekből összeállított interjúkötet (*A szövegember*, 2014) és a róla szóló máig egyetlen monográfia (Filep Tamás Gusztáv: *Tóth László*, 2010) zárja. Az utóbbi két adat a leginkább elgondolkodtató. Óhatatlanul azt az alapvető kérdést vetik fel ugyanis, hogyan lehetséges az, hogy egy több évtizedes, két ország magyar kultúráját, művelődését és irodalmát költőként, szerkesztőként, kiadóként, irodalomszervezőként és több tudományterület művelőjeként elhivatottan szolgáló kutatóról, egy már eddig is kivételesen gazdag és sokrétű életművet felmutatni tudó kortársunkról a recepció – néhány eseti kritikát leszámítva – mindössze a saját magáról mondottakat tolmácsoló interjúkötetet és a művelődéstörténész-társa és kedves barátja által nagy szeretettel, de mégis csak, bevallottan, nem elsősorban szakmai szempontok alapján elkészített pályaképet képes felmutatni?

1997. február 18-án Tóth László, a határon túli magyar írókkal készített interjúsorozat egyik nyilatkozójaként, kendőzetlen nyíltsággal beszél a kérdező Erdélyi Erzsébetnek és Nobel Ivánnak a megelőző időszak során szerzett élet- és munkatapasztalatairól. (Az interjúkat közreadó kötet a címét Tóth emlékezetes, a Kolozsvárról áttelepült jó barátnak, Csiki Lászlónak „*határ*talan barátsággal" ajánlott. Úgy néznének ránk című verséből választja = *Hazajöttünk, hát... hazajöttünk?,* Tárogató Kiadó, Bp., 1998.) Arra a kérdésre, miként vélekedik arról a kritikusi megállapításról, mely szerint pályakezdését nem is annyira az „itt is, ott is", mint inkább a „se itt, se ott" állapota jellemzi, a következőket válaszolja: „Abból kell kiindulni, hogy Budapesten születtem, Magyarország fővárosában. Ötéves koromban, édesapám halála után, édesanyám hazament Csehszlovákiába, mivel ott éltek a szülei, és magával vitt engem is. Gyermekkoromat egy szlovákiai kis magyar faluban, Izsán töltöttem; a legényéveket, a magamra döbbenés, az öntudatra ébredés idejét Komárom, Pozsony és Dunaszerdahely jelenti a számomra. Az utóbbi tulajdonképpen afféle választott szülőhelyem, ha lehet ilyen egyáltalán, de valójában a három: Pest – Izsa (Komárom) – Dunaszerdahely (Pozsony) együtt adja a szülőföldemet. Én tehetek a legkevésbé arról, meg az itt élők, hogy annak idején egy országhatárt húztak *közénk*. De amit egy határral mesterségesen kettéválasztottak, az az emberben még *egy* maradhat. Éppen ezért csak látszólag szétszórt az életem, mert igaz ugyan, hogy két ország között ingázom, de ha történetesen Budapest és mondjuk, Nagykanizsa között utazgatnék rendszeresen, nem hinném, hogy attól egyszerűbb lenne a dolog. Tehát a kérdésre az a válaszom, hogy számomra a *se itt, se ott* az *itt,* a *se itt, se ott* az a bizonyos hely, ahol élek. Valahol azt írtam, lehet, hogy a komáromi Duna-híd kellős közepén, a két ország közti senki földjén, azon a bizonyos 15 méternyi kis szakaszon van az én tulajdonképpeni otthonom, hazám. Lehet, igazából oda kellene költöznöm, bár az életemnek egy jelentős részét – innen oda, onnan ide kutyagolva, buszozva – úgyis ott töltöm."

Máris előttünk állnak az egész életutat meghatározó mozzanatok. Mindenekelőtt az apa és a szülőhely korai elvesztésének tudata és az öntudatra ébredés s az új szülőhely(ek) elfogadásának kényszere. Azután a külső valóság megosztó, nap mint nap megélt és elbizonytalanító közöttiség-érzete és a belső valóság, ennek a bizonytalanságnak az elviseléséhez és legyőzéséhez folyamatosan erőt és elszántságot adó egységesség-hite. A senki földjén létezés (ott)hontalan (itt)honossága. A rész és egész örökké kísértő, bonyolult viszonyrendszere. Csupa feloldhatatlannak látszó ellentét és ellentmondás tehát, a kezdetek kezdetétől. Tizenöt méternyi élettér, mint otthon, mint haza? Tizenöt méternyi életesély, mely megadatott? Mindössze ennyi! Mégis élni kell (tudni) ennyivel is! Tóth László legnagyobb „mutatványa" az, hogy pályája során ezzel az „ennyivel" költőként, mese- és drámaíróként, fordítóként és átdolgozóként, esszé- és tanulmányíróként, lap- és könyvkiadóként, kritikusként és publicistaként, szerkesztőként és irodalomszervezőként, irodalom- és színháztörténészként, kisebbségkutatóként és művelődéstörténészként, ha valóban nem kevés gürcölés és görcsölés árán is, de egyaránt élni tud. Mindezt versben elbeszélve: „jöttünk külhonból mind a ketten / egyenes derékkal térdre esten / peckes léptekkel csúszva porban / hontalanul mennyben pokolban / házunk ágyunk immár ideköt minket / de hogy szakíthatnánk el onnan idegeinket / ami innen külhonnak látszik / míg ott voltunk ez volt külhon ez a másik / hol befejeznünk is nekünk kell / amit még odaát kezdtünk el / tollunkon ajkunkon

elégia terem s óda / hol otthon voltunk egykor járunk csak látogatóba [...] hogy tovább szöszmötöljünk fogyó napjaink közepette / míg rá nem jövünk a fene megette / ha nem is az egészet a felét bizonyára / s elhitetjük magunkkal épp ez a fele volt az ára / tűnő szerelmekkel indulatokkal eszmékkel fizettünk / mindazért amit megtartottunk s ami elmaradt mögöttünk / hazajöttünk hát... / hazajöttünk? *(Budapest, 1987. január 6., március 1.)*"

Akkor hát kezdem. Kezdem,
újra kezdem. Ezek már a versen
túli verseim itt. Amikor az ember,
mert torkára csavarodik minden
papírra írt sor,
csak tekintetével, s az ég kékjére ír.
A semmibe. A semmivel.
A semmit.

(Versen túli)

1986-ban Tóth László, ha a korabeli törvénykezési szabályok kijátszásával névházasságot kötve is, de hivatalosan áttelepül Magyarországra. Földrajzi értelemben átkerül tehát annak a bizonyos komáromi Duna-hídnak a másik oldalára, miközben lélekben, érezhetően, továbbra is folyamatosan ama tizenöt méternyi „kis szakasznak" a nyugalmát keresi és óhajtja. Monográfusának és művelődéskutató munkatársának, Filep Tamás Gusztávnak egy lábjegyzetes közléséből tudjuk, hogy „már a nyolcvanas évek második felében alakult benne az elképzelés, hogy itthon hogyan kísérli meg képviselni a csehszlovákiai magyar szellemi életet. 1987-ben sorozattervet nyújtott be a Magvető Kiadóhoz, amelyben tizenhárom szlovákiai magyar szerző egy-egy könyvének »a lehető legközelebbi jövőben« való kiadására, továbbá egy vegyes műfajú – próza, vers, esszé – antológia megjelentetésére tett javaslatot. A terv nem keltette fel a kiadóvezetőség érdeklődését..." Különösen érdemes felfigyelni itt az áttelepülést követő azonnali terv tartalmára és műnemi sokszínűségére: a szlovákiai magyar szerzők magyarországi megismertetésének szándékára és a vegyes jellegű antológia gondolatára. A hídszerepnek – maradjunk továbbra is a költő által használt metaforánál – újabb egyéni és kettős értelmezése ez: a két ország, nép, hagyomány, kultúra, művelődés vagy irodalom közötti hídverés küldetéstudata egyfelől és a vers vagy költészet kitüntetett szerepe mellett a legkülönfélébb alkotói területek vagy műfajok (próza és esszé, kutatás és ismeretterjesztés) áthidalhatóságának eszménye másfelől. Egyértelműnek látszik, hogy Tóth László számára – a földrajzi és életvitelbeli váltás ellenére – a világ, a külső és a belső világ mindenféle (családi, egzisztenciális, ontológiai, morális vagy filozófiai) tekintetben, a nyolcvanas évek második felére végképp hiányként tételeződik. A kiadóhoz benyújtott tervének elutasítása ellenére vagy talán annál inkább, ekkorra válhat bizonyossággá a számára az, hogy a (világ)hiány feloldása, ezt követően csakis egy nagyszabású és mindenre kiterjedő külső és belső rendteremtés és értékteremtés szándékával szüntethető meg. Lázas munka veszi ekkor kezdetét, mely életének minden területét érinti. Ebben a helyzetben a legkevésbé egy újabb verseskötet vagy újabb válogatott versgyűjtemény megjelentetése lehet a legfőbb cél a számára, még kevésbé a bárminemű (politikai vagy irodalmi) hatalmasság meghökkentésére vagy bosszantására megformált avantgárd vagy posztmodern gesztus, mely korábbi tevékenységét (és annak

részeként költészetét) óhatatlanul és rendre kísérte, sokkal inkább és egyre nagyobb meggyőződéssel válik vezérlő elvévé a személyes értékrend által hitelesített rendrakás és értékfelmutatás igénye és igényessége.

Áttelepülését követően kezdetben a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének archívumrendezőjeként és a Magyar Nemzet munkatársaként helyezkedik el. Ugyancsak 1986-tól egy évtizedig a tatabányai Új Forrás rovatvezetője, majd főszerkesztő-helyettese lesz. A későbbiekben különböző budapesti lapoknál (Iskolakultúra, Új Magyarország, Világlap, Világszövetség) dolgozik, miközben szlovákiai magyar lapokat is szerkeszt (budapesti munkatársa a pozsonyi Kalligram folyóiratnak, főszerkesztője a dunaszerdahelyi Csallóköznek, illetve rovatvezetője ugyanott a Napnak). 1990-ben Regio címmel kisebbségtudományi lapot alapít, és alapítványt szervez a kisebbségi tudományosság támogatására. 1992-től közel egy éven át a budapesti Széphalom Könyvműhely kiadóvezetője, s 1995-től két évig a dunaszerdahelyi NAP Kiadó szerkesztője. 1997-től a Kalligram Kiadó budapesti képviseletének, a Pesti Kalligramnak az egyik kiépítője, majd kisebb megszakítással ügy- és irodavezetője. 1998-ban ISTER néven saját könyvkiadót is indít, amelyet 2007-ig tart fenn. Közben tucatnyi magyarországi és szlovák szakmai szervezet és alapítvány vezetőségében, kuratóriumában és zsűrijében vállal feladatokat. 2005-ben új családot alapít, s magyar állampolgárságának megtartása mellett, Pozsonyban, majd 2008-ban Dunaszerdahelyen telepedik le. A róla szóló máig egyetlen monográfia (Filep Tamás Gusztáv: *Tóth László,* NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2010) nem véletlenül kezdődik azzal a közismert bonmot-val, hogy „ő az a (cseh)szlovákiai magyar költő (művelődéstörténész, etcetera), aki Magyarországon született, s legtermékenyebb két évtizedét ugyancsak ott, szülővárosában, Budapesten töltötte, ma pedig (ismét) Szlovákiában él – de magyar állampolgárként". Ugyanolyan joggal tekinthető *magyarországi szlovákiai írónak* és szlovákiai magyar írónak. Egyszerre kötődik, több szálon is, a magyar és a szlovák irodalomhoz, kultúrához és művelődéstörténethez.

Költői színrelépése, mint szó volt róla, nagyon is szorosan kapcsolódik a fiatal szlovákiai magyar költőket felvonultató 1970-es *Egyszemű éjszaka* antológiához. Egy évtizeddel később, Kulcsár Ferenccel közösen már az ő szerkesztésében lát napvilágot a fiatal költőket és képzőművészeket bemutató, *Megközelítés* című gyűjtemény, a következő évben pedig a szlovákiai magyar írókkal folytatott beszélgetéseket tartalmazó, *Vita és vallomás* kötet. Ez utóbbit kényszerűen azokkal a keserű szavakkal bocsátja útjára, hogy „lám, mint már annyiszor, de még hosszú ideig nem utoljára, megint egy olyan könyv kerül e mostanival az olvasóhoz, amely a maga jellegénél, műfajánál és egyéb vonatkozásainál fogva a harmadvirágzás csehszlovákiai magyar irodalmában az 1-es sorszámmal illethető. Harminckét esztendő kellett ahhoz, hogy az első csehszlovákiai magyar írói interjúkötet megszülessen. A maga remélt erényeivel és valószínű hiányaival együtt…" A *Vita és vallomás* „folytatása", a *Szó és csend. Tizenegy beszélgetés,* mely az Új Forrás könyvek huszonötödik darabjaként, 1996-ban lát napvilágot – az emberi és költői léthelyzetben beállt változás mintegy hű tükörképeként –, már egy ennél is szélesebb horizontú hiányérzet inspirációjára jön létre. Így vall erről az eddigieknél is általánosabb hiányérzetről, „előszó helyett": „A magyar irodalmat, írókat ma nem lehet egy asztalhoz ültetni; az értékek kohéziós erejének szerepe helyébe a széttartó érdekek léptek. A kérdés tehát adott volt az Új Forrás ama bizonyos szerkesztőségi ülésén, amelyen e sorozat, e kötet terve először merült fel: mi lenne, ha a magunk

szűkös lehetőségein belül megpróbálnánk egy asztalhoz ültetni – ha képletesen is – olyan alkotókat, akik esetleg már régebben nem ültek annál? Ha lehetőséget adnánk költőknek, hogy – bármilyen groteszkül hangzik is: kivételesen – a költészetről, műhelyproblémáikról, transzcendenciáról, hitről, Istenről, életről, halálról, szerelemről, családról, röviden – Tornai Józseffel szólva –: »a költészet legkényesebb kérdéseiről«, a megfogalmazhatatlanról, a nehezen megfogalmazhatóról beszéljenek, csupa olyan dologról, mely a személyiség és a személyesség – vagyis egyértelműen a poézis – tartományába esik. Ezek a kérdések – amióta az eszemet tudom – jómagamat is szüntelenül foglalkoztattak: mint alkotót s mint a (mai magyar) költészet (félig-meddig hivatásos) olvasóját egyaránt."

A kortárs szlovákiai magyar, majd a szélesebb értelemben vett magyar irodalmat és poézist feltérképező interjúsorozatot egy évtizeddel később egy újabb, még tágabb távlatot nyitó vállalkozás követi, amelyben szlovák és szlovákiai magyar költők vallanak közvetlenül a rendszerváltást megelőző gondokról, hangulatokról, kényszerekről (*Hatszemközt, avagy korbácsúztató – Anno 1989. Nyolc beszélgetés szlovák és szlovákiai magyar írókkal egy rendszer végóráiban*, NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2006). Ez utóbbi kötet „műfaját" a szerkesztő előszavában bizonyos értelemben időutazásként, az idővel való játékként és kísérletként határozza meg, s a sajátos műfaj-meghatározást a következőképpen indokolja: „Új könyv, hisz ebben a formájában most jelenik meg először – mégis régi, mert közel két évtizeddel ezelőtti írásokat: beszélgetéseket tartalmaz. Ennek a kötetnek az anyagát ugyanis azok a csehszlovákiai magyar, illetve szlovák írókat egymás mellé ültető páros interjúim adják – szám szerint nyolc –, amelyek kivétel nélkül 1989 tavaszán és nyarán – tehát még abban a bizonyos »átkosban«, igaz viszont, hogy már annak végóráiban, illetve, még inkább: végpillanataiban – készültek, és a tatabányai Új Forrás 1989. és 1990. évfolyamában láttak – kettő kivételével terjedelmi okból rövidített formában – napvilágot. A beszélgetéssorozatnak az Új Forrás Könyvek egyik darabjaként könyv alakban is napvilágot kellett volna látnia, ám erre – saját elhatározásomból – nem került sor. Akkor úgy láttam, úgy fogalmaztam: a könyvet – ha időlegesen is – elsodorta, időszerűtlenné tette az idő." Egykori beszélgetőtársai: Turczel Lajos és Karol Wlachovský, Duba Gyula és Vojtech Kondrót, Tőzsér Árpád és Milan Rúfusz, Cselényi László és Ľubomír Feldek, Zalabai Zsigmond és Rudolf Chmel, Keszeli Ferenc és Anton Hykisch, Grendel Lajos és Dušan Dušek, valamint Balla Kálmán és Valér Mikula, akik – írja már a kötet előszavának szerzőjeként, 2006 októberében – „a (cseh)szlovákiai magyar, illetve a szlovák irodalom akkor is, ma is kiemelkedő képviselői". A korábbi írásokat újraolvasva végül arra a következtetésre kell jutnia, hogy „bár e beszélgetések díszletei – vagy még közvetlenül elkészültük után, vagy az azóta eltelt közel két évtized alatt – nagy zajjal általában mind romba dőltek már, azok mondatai – új keretek, új díszletek között s némileg új szóhasználattal – tovább folytathatók. Tovább folytathatók, mert az azokba belekódolt gondok, helyzetrajzok, folyamatelemzések, tépelődések, álmok nem kis része – ha másult formában, megváltozott politikai-hatalmi konstellációban is – új évezredünk első évtizedének második felében is, újakkal társulva, sajnos, időszerű maradt."

Az áttelepülés időszakában Tóth Lászlót mindenesetre a vers melletti vagy még pontosabb úgy: a vers helyetti „kettős hídverés" szándéka vezérli akkor is, amikor a magyar irodalom klasszikus értékeinek megőrzése érdekében tevékenykedik. 1989-ben például ő szerkeszti a *Mindenes Gyűjtemény 1789–1792*

című „fiktív lapszámot” és Madách Imre válogatott műveinek, a Móra Kiadónál megjelenő válogatását. 1990-ben Molnár Imrével közös szerkesztésében jelenik meg az Esterházy János emlékezetére összeállított *„Az örökség”*, valamint a csehszlovákiai úgynevezett hontalanság éveinek irodalmát megidéző, a *Mint fészkéből kizavart madár...* című összeállítás. Ugyancsak ebben az évben, a Széphalom Könyvműhely felkérésére antológiát állít össze a csehszlovákiai magyar költők 1919 és 1989 között írott verseiből *(Szélén az országútnak)*, s két esztendővel később, hasonló koncepció alapján, az ugyanebben az időszakban született elbeszélésekből összeállított válogatás *(Tudósítás egy ország elvesztéséről)*. 1992-ben ő szerkeszti a Komárom-Esztergom megyei pályakezdő költőket bemutató antológiát *(A megértés nehézségei)*, öt esztendővel később S. Sárdi Margittal közösen a *Magyar* költőnők antológiáját és (Deák Lászlóval, Pomogáts Bélával, Tarján Tamással) egy kortárs költészeti antológiát, *Mindenfélékből Pantheont* címmel. 2003-ban egészen a megjelenés évéig kiterjeszti a (cseh)szlovákiai magyar költők verseiből készített korábbi válogatását *(Förtelmes kaszálógép, avagy köszöntés Hiccingából)*. Mindeközben – csak győzze kellő figyelemmel és kitartással az olvasó e lázas „hídépítést” – kiterjedt fordítói tevékenységet is folytat. Még 1978-ban ő a fordítója Osvald Záhradník *Apróhirdetés* című négytételes színjátékának, 1982-ben Jozef Pavlovič *Lenke kecske mesekönyvé*nek és az Olga Lichardová, Jozef Šmatlík szerzőpáros által írt módszertani kézikönyvnek *(Kezdő műkedvelő együttesek módszertani ábécéje)*. 1986-ban lefordítja Ľubomír Feldek tragikomédiáját, az *Ennivaló nagynéni*t, 1989-ben Karel Dobeš regényét, a *Madonnát Milwaukee-ba* címűt. 1995-ben, illetve 2001-ben két kötetben tolmácsolja Karol Wlachovský gondolatait (*Belső világosság. Párbeszéd a magyar irodalommal*, illetve *Köztes szerepben. Párbeszéd a magyar és a szlovák irodalommal;* az utóbbit Kiss Gy. Csabával közös szerkesztésben). 1996-ban Vörös Istvánnal huszonnyolc cseh és morva költő verseiből állítanak össze fordításkötetet *(Akhilleusz és a teknőc)*, és 2006-ban közös szerkesztésben adják közre Vladimír Holan válogatott verseit, *Falak* címmel. 2000-ben lefordítja Stanislaw Jerzy Lec aforizmáit *(Fésületlen gondolatok)*, 2007-ben Jozef Leikert *Mulandóság – Pominuteľnosť* című verseskötetét. Sokirányú tevékenységének újabb területe a gyermek- és meseirodalom. Már 1980-ban Ákombákom címmel mesekötetet, másfél évtizeddel később, *Minden olyan furcsa* címmel gyermekvers-kötetet ír. 2002-ben tizenkét felföldi magyar népmese, négy évvel később tizenhárom Bács-Kiskun, Szolnok, Heves és Pest megyéből származó mese átiratát készíti el *(A zöld vadász; A próbára tett királyfi)*. 2004-ben meseregényt nyújt át „gyermekeknek 6-tól 666 éves korig” *(A boszorkány porszívója)*, újabb három esztendő múltán pedig „régi-új” meséit adja közre *(Az elvarázsolt varázsló)*. A dráma és a színház világa iránti, ugyancsak folyamatosan meglévő érdeklődését mutatja, hogy már 1982. október 14-én a Magyar Területi Színház kassai Thália Színpada bemutatja *Az áldozat* című drámáját, majd elkészülnek említett drámafordításai. A kilencvenes évekbeli prózai fordulatának jegyében két részben feldolgozza a komáromi magyar színjátszás teljes történetét (*„...Miként hajdan az apostolok”; Déryné nyomában*, 1997–1998). A kilencvenes évektől – a mind erőteljesebben érzékelhető prózai, publicisztikai és művelődéstörténeti műfajok felé fordulás jegyében – önálló kötetekbe rendezi hírlapi és folyóiratbeli cikkeit, esszéit és tanulmányait (*Párhuzamok, kitérők*, 1991; *Elfeledett évek*, 1993; *Köz–művelődés–történet. Három tanulmány*, 2000; *Lapszél. Esszék, vallomások, sietős feljegyzések*, 2005; *Egy öngyűjtő feljegyzései, avagy eszmék*, rögeszmék, toposzok, esszék, futamok,

2009). 1994-ben (Bodnár Gyulával) oktatási segédanyagot készít a II. világháború utáni (cseh)szlovák irodalomról *(Nyomkereső),* és összegyűjti Szalatnai Rezső cikkeit, kritikáit és tanulmányait *(Magyar magatartás és irodalom Csehszlovákiában).* 1997-ben (Kovács Lászlóval) szöveggyűjteményt állít össze a (cseh)szlovákiai magyar irodalomból *(Irodalom és magyarság).* 1998-ban sajtó alá rendezi Bretter György esszéit és Domonkos István válogatott verseit *(A fejlődés logikája; Kormányeltörésben),* 1999-ben Juhász Gyula műveit, 2004-ben, illetve 2005-ben Mészáros Károly válogatott írásait, 2007-ben Fábry Zoltán naplóját és emlékiratait *(Az őrhely megszólal).* A kilencvenes évtizedet teljes egészében végigkíséri a későbbi monográfusával, Filep Tamás Gusztávval végzett kutatói és szerkesztői munka. 1993 és 2000 között öt kötetben jelentetik meg az általuk kivételesen nagyra becsült Peéry Rezső cikkeit, esszéit, leveleit és tanulmányait. Ugyancsak közösen teszik közzé a (cseh)szlovákiai magyar irodalom közel nyolc évtizedéről szóló saját esszéiket és tanulmányaikat (*Próbafelvételek,* 1995), valamint a magyar írók felvidéki utazásairól szóló közös könyvüket (*Tornyok és temetők,* 1999). A legnagyobb együttes vállalkozásuk azonban kétségtelenül *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998* négy, szintén önmagában is tekintélyes terjedelmű kötetének elkészítése és megjelentetése, 1998 és 2000 között. Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy a monográfus-munkatárs 2010-ben, nagy valószínűséggel, szinte erkölcsi kötelességének érzi a barátjáról és szerzőtársáról szóló, már többször említett pályakép elkészítését még akkor is, ha hite szerint a barát és szerzőtárs az elmúlt évtizedekben önadottságánál fogva is több életre elegendő értéket halmozott fel, ráadásul a legkülönfélébb területeken, műfajokban és beszédmódokban. Filep Tamás Gusztáv összegező megállapítása szerint Tóth László pályáját – Tőzsér Árpád nyomán – joggal lehet „egy következetes identitáskeresés lírai regényének" nevezni, azzal a kiegészítéssel, hogy „az életmű az identitásnak nemcsak a keresését, hanem különböző rétegeinek föltárását is tükrözi".

Az identitáskeresés és identitásföltárás kettősségének és egységének, illetve összességében egy sajátos átmeneti műfaj, a lírai regény megteremtésének gondolata és szándéka nyilvánvalóan nem áll távol az érintett törekvésétől. Jól mutatja ezt, hogy már harmadik, 1977-es *Átkelés* című verseskötetének szerkezetét is, a megelőző két kötet tapasztalatait felhasználva, igyekszik regényszerűen megkomponálni. Az 1976 és 1981 között írott verseit tartalmazó, majd azt későbbi darabokkal is kiegészített, 1983-as *Istentelen színjáték* című kötetét a fülszövegben maga nevezi „regény"-nek, s benne valóban bátran vegyíti a verses és a prózai betéteket. A kötet utolsó verse ugyanakkor megegyezik a következő, 1985-ös Ötödik emelet… kötetnyitó versével, melyben „Örkény István mint Vergilius vezeti a költőt". A két verseskönyv vagy lírai regény(rész) ugyanakkor együttesen előzményét jelenti az 1994-es *Hármaskönyv*nek, s hárman együtt, a szerző szándékának megfelelően, trilógiát alkotnak. A *Hármaskönyv* természetesen szintén ugyanazzal a szöveggel kezdődik, amellyel a megelőző kötet zárult – ráadásul *„A püspök felemelte mutatóujját…"* kezdetű szöveg ritmikus prózában íródik! –, s a kötetcímből következően, önmagában is hármas tagolódású. A kötet ezúttal sem feltétlenül csak új ihletettségű, és ezúttal nem is feltétlenül csak saját darabokat tartalmaz. Tovább bővíti a korábbi kötetekből eredeztethető „egy én-ontológiához" fűzött feljegyzések sorát *(További feljegyzések egy én-ontológiához),* valamint teljes ciklusnyivá növeli „az abszolút sírásó" és „az abszolút sírásó maszkját próbálgató" Ádám verseit *(Az abszolút sírásó visszatér; Ádám a határon).* A triptichon közepére pedig, mint sajátnak

tekintett művet, bátran beemeli Ján Ondruš *Elmeállapotban* című hosszúversének fordítását vagy átültetését. Kötetben, mások mellett, itt szerepel először a pályának két olyan fontos verse, mint a még 1985-ben született *A hús bohóca* és a *Harangzúgásban,* mely versek azután – összevontan – az 1987-es gyűjteményt immáron kilenc esztendő múltán követő újabb versválogatás kötetcíméül szolgálnak (*Harangzúgásban, avagy A hús bohóca).* A pozsonyi AB-ART Kiadó és a dunaszerdahelyi NAP Kiadó gondozásában 1996-ban megjelenő, válogatott és új verseket tartalmazó újabb kötet kezdő korszakhatárnak ezúttal is 1968-at, záró határként 1995-öt jelöli meg. Ezt követően alig telik el három év, s a költő a dunaszerdahelyi Lilium Aurum Könyvkiadó felkérésére, Ötven tükör. Arcom, arcaim címmel máris egy újabb összeállítással, egy alig több mint százoldalas, szubjektív válogatással ünnepli fél évszázados születésnapját. Ez utóbbiban, saját bevallása szerint, nem feltétlenül a legjobb vagy legjellemzőbb verseit szerepelteti, hanem a megtett életút minden egyes évéhez vagy időszakához a leginkább illeszkedőket. Az ünnepi alkalomhoz illő módon, afféle személyes hangvételű lírai naplót állít össze. Javában zajlik tehát, a külső és belső rendteremtés szándékának megfelelően, a rendrakás és az értékfelmutatás. A hozadék a szó szoros értelmében kézzelfogható: lapok és kiadványok sora, a klasszikus és modern magyar irodalom népszerűsítése, kortársi költők felfedezése és bemutatása, a szlovákiai magyar művelődés már-már elfeledett nagy gondolkodóinak megismertetése, hiánypótló irodalom-, színház és művelődéstörténeti szakmunkák elkészítése és megjelentetése, mesék és fordítások sorozata. Mindeközben a költői pálya formálása – az előzmények ismeretében cseppet sem meglepő módon – óhatatlanul háttérbe szorul. Jobbára a korábbi törekvések továbbgondolására, kiegészítésére, átszerkesztésére szorítkozik. Kívül a látványos és minden elismerést megérdemlő siker, belül a külső szemlélő számára alig érzékelhető kudarcérzet, a (világ)hiány érzetének elhatalmasodása – testen és lelken egyaránt. A versek nem hazudnak. A versek előtt nincsenek titkok. Csak őszinte költőt és értő olvasót igényelnek. Különben (el)hallgatnak.

Születtem, barátom, anyától én is.
Mondatom kötelén rángok most mégis.
Himbáló lábammal a jelentés a semmibe rúgtat.
Eleven kép vagyok így
– az értelmezés lényegemtől foszt meg.
(Kötélen)

Tóth László minden egyes megnyilatkozásából és megnyilvánulásából érezhető, hogy számára az elvesztett Éden megtalálását, a nyomasztó hétköznapokból való menekvést, a belső békét és biztonságot (azt a bizonyos „megtalált nyugtalanságot") mindig is a versírásra kész és azt lehetővé tevő állapot, vagyis maga a költészet jelenti. Ez vezérli pályájának első korszakában („a hídon innen"), amikor az újfajta költői szemlélet- és alakításmód meghonosítása és elismertetése érdekében megvívja és elszenvedi a maga küzdelmeit, s alapvetően ez vezérli második korszakában is („a hídon túl"), amikor kényszerű száműzettetésében is mindent elkövet annak érdekében, hogy a szlovákiai magyar irodalom és művelődés értékei az összmagyar irodalmi és művelődési köztudat részévé válhassanak. Az egyre nagyobb tehertételt jelentő kötelezettség-vállalások közepette mindvégig a nyugodt alkotómunka lehetőségére és

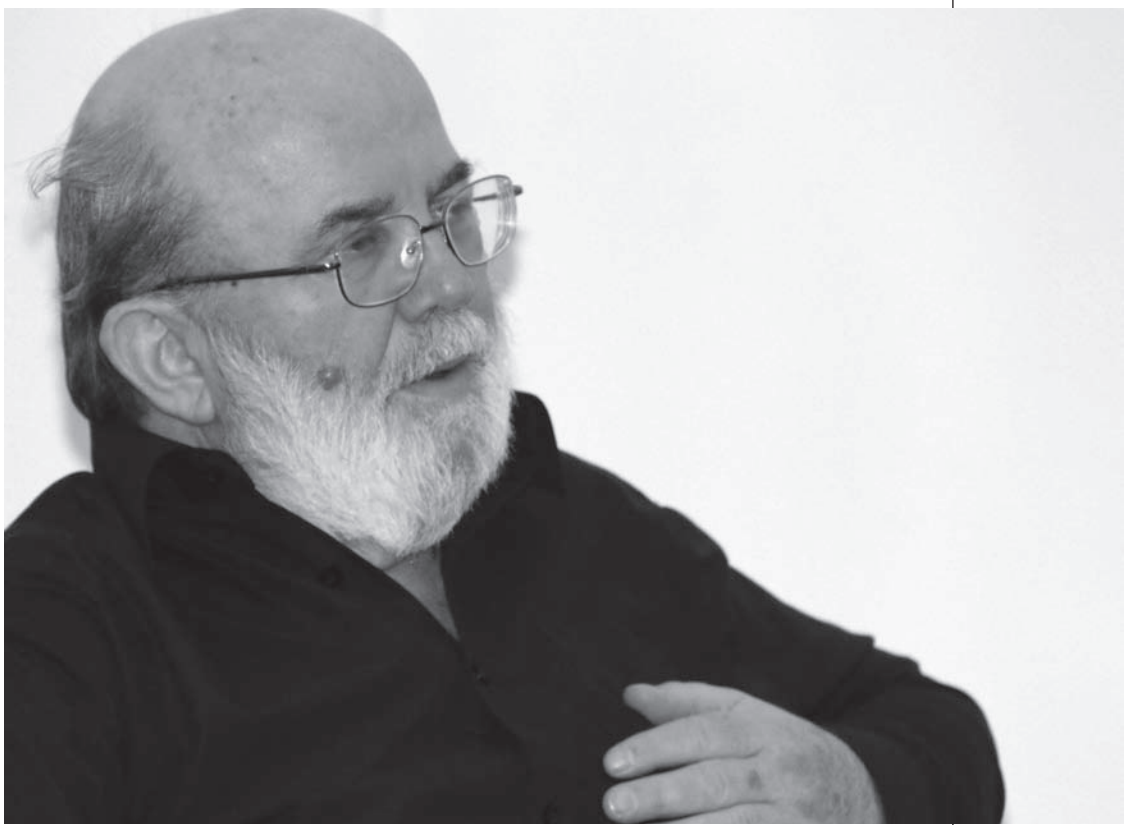

Görföl Jenő felvételén 2018-ban

az addig elért eredmények elmélyült összegezését lehetővé tevő alkotói létállapotra áhítozik. Mindegyre a „senki földjére" vágyakozik. Úgy kell elképzelnünk őt, mint versbeli vissza-visszatérő alteregóját, Ádámot. Emberi és költői léthelyzetét pedig úgy, mint egyik kulcsversének címe meghatározza: Ádám a határon. Figyeljünk csak rögtön a vershelyzet leírására: „Ádám a határon, a Duna-híd / kellős közepén, a korlátnak támaszkodva, / almát rágcsál mélán. Alatta faágakat, / ismeretlen rendeltetésű műanyagflakonokat, / szemetet, s egykedvű sirályokat ringat / a piszkosszürke víz." (Jó szokásának megfelelően a költő szerencsére ezúttal is megadja versének pontos keletkezési helyszínét és időpontját: „Komárom–Komárno, Duna-híd, 1988. szeptember 11." Ha hinni lehet az adatolás valódiságának, akkor ez a vers a szerző szempontjából a lehető legideálisabb helyzetben fogant.) S figyeljünk csak, mit is kezd a költői alakmás ezzel a versírás szempontjából ideálisnak nevezhető szituációval: „Az Édenre nem emlékszik már. / Évától is elvált néhányszor, / viszont az almáról, / amit most itt, a Duna-hídon rágcsál mélán, / azóta sem tudott leszokni. / Csend van most benne, / belső tereiben némaság honol, / csend van most, s e csenddel / pusztítja őt a pokol, / amikor hirtelen / ott terem mellette / az Introverzió Démona, / és verset írni, / zsebéből papírt s ceruzát / húzni elő támad kedve egyszeriben." A versbeli versből azután nem lesz semmi, mert az alteregó megriad az esetleg rá leselkedő határőröktől és vámosoktól, s végül – a szerzőtől már megszokott eltávolító, ironikus gesztussal – „a csutkát messzire pöcköli a vízbe, / s a képzeletbeli küszöböt / szórakozottan lépve át, / elindul, / amerre mennie kell." Mindeközben a költői pálya egyik legjellemzőbb verse – tehát nem a versbeli, hanem a valóságos vers – szinte észrevétlenül és mégis megszületik.

Mert versnek – hiába a hídon inneni és a hídon túli világ „kézzelfogható valóságossága”, hiába a határőrök és vámosok fenyegető közelsége –, versnek születnie kell. Meg kell születnie. Szüntelenül meg kell kísérteni a nemlevőt, a fölfoghatatlant, a transzcendenst, a semmit, a van is-nincs is kettősségét. Szembe kell nézni az „irdatlan nagy, kegyetlenül fehér papírlappal”, s az alkotás folyamata során újra és újra szembesülni kell „az éppen születőfélben lévő személyiséggel”. Önmagunkkal. Azután szépen menni kell tovább a magunk útján. Újra és újra keresnünk kell a magunk senki földjét, a bennünk honoló némaságot, a bennünk lakozó csendet.

Pécsi Györgyi a miskolci Napjaink 1987. szeptember 9-i számában – közvetlenül az első válogatott verseskötet megjelenését és az áttelepülést követően – a következőképpen jellemzi Tóth László költészetének és fogadtatásának szituáltságát: „minden érvényes költészetre igaz, hogy a néhány oldalas recenzió, amely értelmezni, lényegét meghatározni kívánná, szükségszerűen leegyszerűsíti, vulgarizálja azt, s lényeginek tűnő megállapítása – szándékai ellenére is – éppen a költészet legegyénibb jegyeit képtelen mégis megfogalmazni. Tóth László esetében ez kétszeresen is igaz. Részint költészetének öntörvényűsége miatt, részint mert az általa képviselt költészeti modell – amely leginkább a cseh Vladimir Holanhoz, s aztán Tőzsér Árpád későbbi alkotói periódusához hasonlítható – a magyarországi modern költészetben, ha nem is ismeretlen, de mindenképpen *szervesítetlen* –, nincs meg a maga megfelelő befogadói, értelmezői nyelve, még kevésbé a maga költészeti iskolája. Valószínűleg ez az oka, hogy noha Tóth László költészetének irodalmi rangja, értéke elismert, valójában még mindig félig-meddig »idegen test« a kortárs költészetben. Pedig Tóth modernségének, költői világának föltárása alighanem egyik alapvető kulcsa lehet a legújabb magyar költészeti modelleknek is.”

Az ezredforduló időszakára maga a költő is valami hasonló felismeréshez jut el, amikor egyre sürgetőbb szükségét érzi – az egyéb területeken végzett munkája eredményeit összefoglaló nagy művek megszületését követően – addigi költői pályája összegezésének, a lehető legteljesebb formában való felmutatásának, a kortársi költészetben való „szervesítés” legalább esélyének a megteremtésére. 2003-ban, a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó és a budapesti ISTER Kiadó együttműködésének köszönhetően, párját ritkító vállalkozásra szánja el magát. Egyetlen vaskos kötetben nemcsak összegyűjtött verseit, hanem az azokról készült kritikusi-szaktudósi vélekedéseket is közzéteszi, Átváltozás, avagy Az „itt” és az „ott”. Mozdulatok egy múlt századi arcképhez címmel. Ezáltal, egyetlen kötet áttanulmányozásával lehetőséget teremt a teljes költői életmű alakulás- és fogadtatástörténetének megismerésére, egyúttal a korábban hermeneutikainak vagy önhermeneutikainak nevezett, mesterségesen és tudatosan előidézett alkotói és befogadói szituációt tovább szélesíti vagy mélyíti. Valójában saját addigi költészetének „kritikai kiadását” rendezi sajtó alá, filológusi pontossággal és alapossággal.

Az *Átváltozás…* első nagy fejezetében, *Előidő. Előjáték (1967–1971)* főcím alatt hozzáférhetővé teszi a ma már csak korabeli lapokban és az *Egyszemű éjszaka* antológiában fellelhető ifjúkori költeményeit s 1971-es bemutatkozó kötetének teljes anyagát. A második fejezetben, a harmadik verseskötetétől kölcsönzött, *Átkelés* összefoglaló címmel közreadja 1969 és 1979 között született verseit, annak részeként, *Széljegyzet (1975–1979)* alcímmel ellátva közzéteszi azokat a verseit is, amelyek eddig csak különféle folyóiratokban jelentek meg, de ezen időszak köteteibe nem kerültek be. A könyv terjedelmének felét, *Is-*

tentelen színjáték. Trilógia (1976–1994) főcímmel, a csaknem két évtized alatt és három verseskötet révén megformált „lírai regényének" anyagából állítja össze. Ennek a fő résznek külön érdekessége, hogy nemcsak szerepelteti benne, hanem utólag a helyükre is illeszti azokat a verseit, amelyek az egyes kötetekből egykor cenzorális vagy szerkesztési megfontolások miatt kimaradtak, s amelyek, úgymond, „gyakorlatilag s most már véglegesen – odatartoznak". Végezetül a gondosan megtervezett kötetkompozíciót egy huszonöt, kizárólag eddig kéziratban lévő vagy csak folyóiratban, illetve versválogatásban megjelentetett verset tartalmazó összeállítással egészíti ki, melynek *Utójáték helyett: prológus az utójátékhoz (1989–2002)* címet adja. Szándékosan nyitva hagyja, és folytathatónak engedi a kötetszerkezetet és ezáltal költői pályáját. Összességében pedig nem mást tesz, mint maga rekonstruálja és szöveggondozza eddigi teljes költői életművét, s ellátja a sokat emlegetett és sok alkotó esetében annyira hiányzó és hiányolt „ultima manust" szerzői kézjegyének hitelesítésével. Ezenkívül könyvének négy nagy fejezetének végén, *Visszhang I–IV.* címmel – amolyan függelékként – készségesen rendelkezésre bocsátja az adott időszak, lényegében véve teljes kritikai recepciójának anyagát. Ahol csak teheti, pontosan megadja az egyes versek keletkezésének helyét és idejét, lábjegyzetben felhívja a figyelmet egyes sorok vagy motívumok ismétlődésére, a kötetet részletes jegyzetekkel, betűrendes vers-, kötet- és cikluscím-mutatóval látja el. Késő korok filológusai csak hálával tartozhatnak majd neki. Részéről igazán mindent megtett a kortársi modern magyar költészetbe való „szervesülése" érdekében. A többi meg úgysem rajta múlik.

Az *Átváltozás...* kötet – mint Tóth László minden más megnyilvánulása vagy megnyilatkozása – a teljesség megkísértése. Pályaalakításának van egy sajátos belső mozgása, öntörvényűsége, belső rendezettsége. Úgy is kell és csakis úgy szabad értelmezni. Ne feledjük: Tóth László egyszerre költő és szerkesztő, könyvet író és könyvet kiadó, irodalomművelő és irodalomszervező, egyszerre alkotó művész és tudós szakember! Ez a fajta kettősség minden versének, minden verseskötetének megkomponálásán és költői pályája egészének megformálásán is pontosan érzékelhető! Első nagy korszakában módszeresen végigjárja és kimeríti a megismerés és önmegismerés legfontosabbnak tartott fokozatait. Első öt kötetében tudatosan szembenéz, mint azt maga számára is megfogalmazza, a világ bennem és az én a világban, az én és a történelem/társadalom, valamint az én és a létezésem/testem problematikájával, hogy ennek a módszeres szembenézésnek mintegy a lezárásaként összeállítsa első válogatott kötetét, elkészítse első költői számvetését (*Éjjelenként a semmivel, avagy A tett nélküli színhelyek*, 1987). Ezt követően gondolkodásában és költészetfelfogásában a megismerés és önmegismerés kérdéséről fokozatosan áttevődik a hangsúly a megismerés és önmegismerés folyamatára és annak tárgyiasítására, a megismerésnek és önmegismerésnek, mint önépítésnek és a költészet révén való megtestesítésének a problematikájára. Az alkotói pályának ez a határozott elmozdulása-elmozdítása teszi szükségessé a második versválogatás, költői számvetés elkészítését (*Harangzúgásban, avagy A hús bohóca,* 1996). A pályakezdő három kötet anyagának (*A hangok utánzata,* 1971; *Ithakából Ithakába,* 1975; Átkelés, 1977) bizonyos mértékű háttérbe szorítását, ugyanakkor a következő három verseskötet (*Istentelen színjáték,* 1983; Ötödik emelet..., 1985; *Hármaskönyv,* 1994) „regénytrilógiává", „lírai regénnyé" bővítését. Valamilyen szűnni nem akaró és folytonosan kísértő benső késztetés hatására bizonyítania kell önmaga és a szűkebb vagy tágabb környezete számára, hogy képes a

„nagy mű", a tervezett „nagy trilógia" megalkotására. Élete és alkotói pályája nagy tervét, csaknem hétszáz oldalnyi terjedelmű gyűjteményes kötetével és az annak mintegy felét kitevő *Istentelen színjáték. Trilógia (1976–1994)* részével maradéktalanul teljesíti is. Elismeri vagy nem: a nagy mű be van fejezve. A maga nemében zárt egész, fokozhatatlan és folytathatatlan. Fokozhatatlan és folytathatatlan, legalábbis az eddig megszokott, gondosan megtervezett és maradéktalanul megvalósított formájában mindenképpen az. A több mint hatszáz oldal terjedelmű életmű-válogatást mindenesetre egy 1989 és 1991 között írott hosszúverssel *(Elégia. A nőkhöz)* és egy 1985 és 1989 között született prózai betéttel *(Történet Gellért püspökről, a macskáról és a szobor-lét előnyeiről)*, valamint a nyolcvanas évek költészetét értékelő, csaknem százoldalas recepciós anyaggal zárja.

Tóth László költészete, költészetének addigi szakasza a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójának tájékán tehát lezárulni látszik. Az *Átváltozás…* kötet nem egyéb, mint a megtett költői életút eredményeinek összefoglalása és dokumentálása, a szerző és az olvasó számára egyaránt. „Mi volt az *Átváltozás*sal a célom? – teszi fel a kérdést mintegy önmaga számára a szerző 2011-ben a Magyar Naplóban, éppen recenzensével, Pécsi Györgyivel folytatott beszélgetése során, s a válasza: – Hogy együtt lássam addigi verseimet, s fölmérhessem az utat, amelyet ezek kijelöltek, bejártak. Én akkor már jó ideje, több mint tíz esztendeje, gyakorlatilag 1990-től, 1992-től szinte egyáltalán nem írtam (új) verset, talán csak egyszer-kétszer, ideig-óráig tartó hirtelen felbuzdulásból, s lehet, az addigi verseimmel való foglalkozástól kicsit az újbóli formába lendülést, a költő újraéledését is vártam (még ha újjászületését nem is feltétlenül). Meg aztán egyszer s mindenkorra rendet is kellett teremtenem – rendet is akartam teremteni – az addig írtak közt, s láthatóvá tenni az akkorra már egyre inkább magam számára is láthatatlant." Érdemes figyelni az interjú folytatására is. A Tóth László-i személyiség, gondolkodás- és alkotásmód lényegére: „tőlem sosem esett távol valamifajta természetes rendigény (hiszen a természetben is teljes rend – és rendszer – uralkodik, nem?), még akkor is, amikor bizonyos – kívülről rám aggatott kötöttségeket – nehezen is viseltem, bár ezek kapcsán is mindig megpróbáltam kifelé-befelé egyformán fegyelmezett maradni. Tehát, szerintem, nem első fokon bennem van rend, hanem a világban, s mivel eleve én is a világ része vagyok (s nemcsak eleve, hanem tudatosan is igyekszem az lenni, illetve maradni), bennem sem lehet más, mint egyfajta rend. És mindig mindent, ami a világban – körülöttem vagy bennem, tőlem függetlenül vagy általam – történik, mániákusan szerettem volna megérteni. Mindennek a motivációját kutattam, hogy ez miért van, s az miért. S én, marha, ilyen alapon néha még azt is megértettem, aki bántott, aki – a természet valamiféle rendeléséből – bántani kényszerült engem. Még a feljelentőimmel is együttérző és megértő tudtam lenni, mondván, szegényeknek, nekik is meg kellett élniük valamiből, nemdebár?…"

Rend, rendigény, rendteremtés. Életben, viselkedésben, munkában, irodalomban egyaránt. Világos beszéd! Ez a vezérlő elve a szerkesztői és az írói tevékenységnek egyaránt. S alapvetően ez az indoka az újra és újra ismétlődő versválogatásoknak is. (Az *Átváltozás…* után 2009-ben a pozsonyi Madách-Posonium Kiadó jóvoltából verseinek újabb, *Ma isten maga…, avagy Változatok a teremtésre. Válogatott versek 1968–2008* című gyűjteményes kötetével ünnepli költői pályakezdésének negyvenedik évfordulóját. Egy esztendővel később a szintén pozsonyi AB-ART Kiadó sorozatának kilencedik darabjaként pedig,

Vida Gergely válogatásában és utószavával jelennek meg *Tóth László legszebb versei.*) A költői újraéledés vagy újjászületés biztos jele azonban – s ez a legfontosabb! – már az Átváltozás…-hoz illesztett tizenöt oldalnyi és húsz versből álló „prológus az utójátékhoz". Darabjai – három kivételével – a kilencvenes években keletkeztek. A három kivétel közül az első még 1989 márciusában született, s címe: *A toll.* A másik kettő *(Kései; A Költészet Napja)* a 2002-es versünnepen íródott. Mindegyikük, jellemző módon és nyilvánvalóan nem véletlenül: a versíráshoz, a költészethez kötődik. S az is nagyon jellemző és egyáltalában nem véletlen, hogy amikor a kötet összeállítója már minden verses és prózai, költői és értelmezői szövegét közzétette – egy újabb finom szerkesztői megoldással – könyvének végére még egy 1985-ből származó versét is odailleszti. A vers címe mi más is lehetne, természetesen: *„A szavak, a szavaim…"* A szavak tehát, rögtön utána a személyessé, majd ezt követően – a talányos három ponttal – az azonnali bizonytalanná tételük. Szó és tett egységének összetettsége, a rendteremtés vágya és kényszere. A költői pálya valódi tétje, most már végképp nem kétséges: a vers megszülethetősége és a megszülethetőség (ön)kínzó nehézsége. Mindegyre annak bizonyítása, hogy a világban – minden ellenkező híreszteléssel szemben – valójában rend van, rendezettség van. Vagy, ha nincsen, akkor legalább a vers, a költészet eszközeinek révén a rend, a rendezettség megteremthető. Költő számára mi más adhatna reményt, hitet, elszánást a rendrakáshoz, a rendteremtéshez, ha nem „a szavak, a szavaim…":

idegenül
s egyre idegenebbül lődörgök már
mondataim univerzumában
fáradtan leülök
s megpihenek verseim valamely szögletében
minél otthonosabban mozoghatnék bennük
annál inkább nem lelem helyemet
igék bolygói
főnevek napjai
jelzők kötőszavak meteorjai
írásjelek kusza miriádjai rajzanak köröttem
láthatatlan pályájukhoz titokzatos törvényeikhez
igazodva
és én nem értem
mit akarnak
mit akarhatnak
tőlem a szavak
a szavaim
(Dunaszerdahely–Komárom, 1985. június 5.)

Fürdetik arcunk a percek
mosdatják kezünk és lábunk
üres bőrzsákok lifegnek rajtunk
minden tagunk egyszerre ernyed
heverünk az éjszaka kertjében
szétvetve kezünk és lábunk
mélázunk ezernyi imbolygó árnyon
új létre készülünk lomhán

új nyelvet – tanuljuk a csendet
mint halottmosó asszonyok
mosdatják testünk a percek
(Elmaradt köszöntő helyett)

A 2018-as Ünnepi Könyvhéten Tóth László új önálló kötettel jelentkezik. A kötetnek már a címe is talányos: *Wittgenstein szóvivője, avagy Mondatok a 'mondatlan' és 'mondhatatlan' regényéhez.* Egy korábbi pályaszakaszaihoz szorosan kapcsolódó, ám szemléletmódjában és hangvételében is megújult vagy megújított pályaszakaszának nyitánya ez. Nagyon elmélyült és nagyon erőteljes versek! Mintha velük és általuk a szerző a lapszerkesztés, könyvkiadás vagy irodalomszervezés minden napi nyűgétől megszabadulva, végre csakis befelé kívánna tekinteni, s valóban csakis „a szavak, a szavaim" jelentőségére akarna koncentrálni. Az (ott)hontalanságtól eljutni végre az (itt)honosságig. Új kötetének alcíméül Tóth László mindössze egy rövid műnem- vagy műfajmeghatározást választ. Ennyi az egész: *Versek*. Ezt követően, első önálló, egyszerre filozofikus és irodalmi szövegében – már meg sem lepődünk! – mégis prózai formában szólal meg. *A nyelv előtt* című négyoldalas értekezését két, számára most legfontosabb alapkérdés felvetésével és megválaszolásával zárja:

„Az egyik: vajon nem egyforma-e, nem ugyanolyan-e minden létező nemlétező? A semmiben, a formanélküliségben, forma- és nyelvelőttiségben nem mosódnak-e egybe a dolgok, nem a nyelv, a nyelvi megfogottság ad-e egyediséget, egyszeriséget, elkülöníthetőséget valaminek? Nem ez elkerítettség okán lesz valami identifikálható, azonosítható egy másik valamivel szemben (egy másik valami mellett)? Hát persze, hogy annak okán – válaszolhatom.

A másik kérdés: ha nem teszem láthatóvá azt, amit az olvasóval, szemlélővel be akarok fejeztetni, hogyan tudja, hogy mit kell értelmeznie? Hiszen könnyen elképzelhető, hogy a cím alatti üres sík csábításának engedve valaki teljesen mással írja tele azt, mint amilyen láthatatlan opusokkal én ezt az ürességet teleraktam…

A legjobb tehát, ha teleologikusan közelítünk e kérdés(ek)hez.

Mivel a semmiben minden irányulhat mindenfelé, üres síkom egészen bizonyosan azt az irányultságot (megvalósulhatóságot) is tartalmazza, amely egybevág a kívánt olvasói (befogadói) értelmezéssel, értelmezhetőséggel.

A nyelvvel rögzített vers a végtelen végesítése. Olvasóját (befogadóját) is megköti; alkotója magát igyekszik transzlokálni értelmezőjébe, magát szabadítja fel befogadójában.

A nyelv előtt visszaadja a versnek s értelmezőjének a végtelent. A papír üres síkjának semmijében maga transzcendálódik a nyelvileg elkerítetlen mű alkotójává.

Ő lehetek így én.

S ő is én lehet ekként.

És ebben a nyelv előtti áldott pillanatban mindketten egyszerre pillantjuk meg a semmi üvegében végigfutó belső remegést."

Alkotói szempontból hihetetlenül magasra van téve tehát a léc! Egyszerre filozófiai mélységet és irodalmi magasságot adni, s közben szembenézni olyan feloldhatatlannak látszó kettősségekkel, mint minden és semmi, lét és nemlét, üres és teleírt lap, kimondott és kimondhatatlan mondat, nyelv előtti és nyelv utáni állapot. Megkísérteni a lehetetlent. Elérni és érzékeltetni azt a bizonyos „belső remegést". Ezt csakis egy átmeneti, köztes műformával, alakítás- és al-

kotásmóddal és természetesen egy több évtizedes szakmai és gondolkodói tapasztalat birtokában lehet!

Az átmeneti műformát tükrözik a megválasztott mottók is. Ezek is kettősek. Előbb az irodalmiak, azután a Ludwig Wittgensteintől származó filozófiaiak. Az irodalmi mottók közül az első Pierre Emmanueltől származik („A szó adott számunkra a Lét részeként, amit úgy kapunk, hogy átadjuk neki magunkat"), a második Szerb Antaltól („Egyszerre két világban élünk és mindennek két értelme van: az egyiket mindenki megérti, de a másik túl van a szavakon és retteneten"), a harmadik pedig Szepesi Attilától („Ujján számolja / idejét / s minden dallama / töredék"). A három idézet teljes mértékben összecseng egymással: külön-külön és együttesen a létezés értelme kimondhatóságának, rögzíthetőségének problematikáját fogalmazza meg. A szintén három filozófiai mottó a kötet három nagyon hangsúlyos helyére kerül. Az első egyenesen a legelejére, közvetlenül a borító után, még a belső címlapot is megelőzve („Hajlamos vagyok szélmalomharcot folytatni itt, mert még nem tudom kimondani azt, amit tulajdonképpen mondani akarok."). A második a kötet utolsó és egyben a kötetcímet is adó vers mottójául szolgál („Aki álmában mondja, »Álmodom«, még ha közben hangosan beszél is, annak éppoly kevéssé van igaza, mintha álmában azt mondaná, »Esik«, mialatt tényleg esik az eső. Még akkor sincs igaza, ha álma valóban összefügg az eső neszével."). Végezetül a harmadik a kötet legvégére kerül, a versek jegyzékéről és születésének évéről gondosan készített összeállítás és a tartalomjegyzék után, a hátsó belső táblára („[Itt még nagy hézag van a gondolkodásomban. És kétlem, hogy még ki fog töltődni.]"). Ennek a szintén egybecsengő hármas mottónak pedig nyilván amaz „belső remegés" megszólaltatásának, kifejezhetőségének alkotói problematikája a fő sugallata. A különféle mottók megválasztása és elrendezése önmagában is jól mutatja a kötet rendkívül tudatos és pontos megtervezettségét és megszerkesztettségét. Érdemes ugyanolyan tudatosan és pontosan olvasni is!

A kötetnek ezt a kivételes megkomponáltságát hangsúlyozza első kritikusa és pályájának jó ismerője, Csanda Gábor is, amikor a www.dunszt.sk nevezetű szlovákiai magyar internetes portálon, *Wittgenstein* újratöltve címmel, 2018. július 23-án közzé tett – személyes emlékezéssel átszőtt – hosszabb ismertetésében így ír: „A kötet végén a versek betűrendes jegyzéke található, keltezésükkel. Ebből kiderül, hogy csak három vers származik a nyolcvanas évekből, vagyis az 1987-es *Éjjelenként a semmivel, avagy A tett nélküli színhelyek* (válogatott és új versek) tekinthető e mostani előzményének. A fentiekből talán nyilvánvalóvá vált már az is, hogy a *Wittgenstein szóvivője* régebbi s új verseket tartalmaz, de pontosabb azt állítani, új s újabb versek gyűjteménye – nyolc fejezetbe szerkesztve. Nagyon jól megkomponált kötetről van szó.

»Valamikor a húsom álmodott, / ma a nyelvem, / a számban fészkelődő szó« – olvassuk a *Ma az álom* című versben, s ez a summázat jól kifejezi Tóth László költői pályájának ívét. »Nyelv nélkül is mondtad a fényt« – olvassuk a már idézett *Mintha pengével a szembe* versben, *A bohóc búcsújá*ban pedig: »emléktelen nyelvem is lassan / feladja már a szavakat / feledi a szót«.

Éppen csak az említés-emlegetés szintjén, tehát nem eltúlzottan, helyet kaptak a kötetben az öregedéssel foglalkozó versek is; egy jövőre hetvenéves művésztől nem is meglepő az ilyesmi. (Jövőre hetvenéves! Nekünk még a gimnáziumban úgy mutatták be őt, és Varga Imrét meg Kulcsár Ferencet, mint lázadó, lobogó hajú titánokat, akiktől éppen ezért illő bizonyos távolságot tartani – s lám, mára milyen közel kerültek hozzám, még az öregség elleni lázadásukkal

is!) »Paradicsomot nyomkod szét a villájával a tányérján, s levét szürcsölgeti kéjjel. Harapni, rágni nem tud, tegnap húzták ki öt alsó fogát.« (*Az öreg[edő] Ádám*) A fogak külön verset is kaptak, csokonais-pannoniusi vidáman harsogó elégiát, *Elégia a kihullott fogakhoz* címmel, mely így indul: »Ó, ti önfeledt fogmosások, / ti céltudatos ide-oda s le-föl irányok, / ti határozott dörzsölések, boldog súrlódások, / búcsúzom tőletek, / de megőrizlek benneteket, / mint örök hiányt a számban.« Ugyanebben a (*A delphoi trafikos* című) ciklusban *A bohóc búcsújá*nak felütése: »valahol már fejtik / a természet valamely hegyfalából / lehet valahol most fejtik ki / majdani sírkövem«".

Cikkének elején Csanda Gábor – s (ön)hivatkozásai erre utalnak – Tóth László költészetének főbb témáit, legjellemzőbbnek tartott költői tárgyait tekinti át. A szintén példák sorával illusztrált elemzésével ezúttal az újdonsággal vagy megújulással szemben éppen azt kívánja igazolni, hogy a friss kötet milyen szervesen illeszkedik a munkásság eddigi törekvéseihez és eredményeihez. Alapvetően két fő, a Tóth költészetében régóta felmerülő tematikát emel ki: az önértelmezést, önértést, illetve a nyelvre való hivatkozást, visszacsatolást. „Tóth László könyvheti újdonsága – állapítja meg összefoglalóan – sok tekintetben nem meglepő: amint előző verseskötetében, ebben is nagy feladat (és teherpróba, próbatétel) hárul a versben megszólaló énre: ki- és össze kell magát raknia, mint már megannyiszor, s ennek a poétikai-szerkesztői rekonstrukciónak nem más a tétje, mint az önértelmezés, az önértés. A narráció kerül előtérbe: ahogy a történet kibomlik (inkább sarjad, elkanyarog és nagy vargabetűvel önmagára kérdez vissza, mintsem tartana valami felé), az én is helyet kér benne magának, helyzetbe hozza magát, mint a *Héjat az idő…* című prózaversben, mely egy alvó lányt ábrázoló festményt ír le, pontosabban a festmény ábrázolta alvó lányt: »történeteket szerkesztek köré […], s e történetekben önkényesen akár magamnak is szerepet oszthatnék«. Hasonlóan konstituálódnak a megidézett alakok is: apját a kert képe hívja elő, és fordítva, a kertet az apa (emléke): »Kivirágzott tavaszonként apámban, / és apám is kivirágzott benne.« – S persze az elbeszélőnek mindkettőhöz sok köze van: művelnivaló kertje is örökségként szakadt rá, ugyanakkor nem apja nyomában halad, hanem a magáét keresve: »nem az ő szívével várok esőre, napsütésre« (*Isten ölében*).

Ugyanilyen markáns vonása a kötetnek a nyelvre való hivatkozás és visszacsatolás, mely a legtöbb esetben stilisztikailag és retorikailag is jelölt; jó példa erre az *Ahogy beléd hatolt* anaforája: »És ahogy tudni kezdted: ez a szó. / És tudni, hogy hozzád szól. / És a szó is tudni téged.« Kitüntetett szerepet kap, miként az előző példa is mutatja, a szóismétlésben rejlő váratlan zárlat, rövidítés, csonkítás, itt egy sortöréssel elért jelentésbővüléssel: »minden hiába- / Valóság minden« *(Autóbuszban)*. A ritmus felpörög, a hangzás az egymás mellé rendelés és az alliteráció révén egy soron belül is dominánssá válik: »hosszú hollófekete haj démonarc dús idomok« *(Tanulmány a céllövöldés lányról)*." (https://dunszt.sk/2018/07/23/wittgenstein-ujratoltve/)

2017-ben egy norvég hegymászó, esszéista, könyvkiadó, műgyűjtő, Erling Kagge egy egész könyvet szentel a csend témájának. A könyv, *Csend a zaj korában – A világ kizárásának öröme* címmel, még ugyanebben az évben magyar nyelven is megjelenik a Park Könyvkiadó gondozásában. A megjelenést követően Szigeti Hajni és B. Csák Amarilla többoldalas ismertetést jelentetnek meg róla a Nők Lapja 2017. augusztus 2-i számában. Értelmezésükben „Kagge szerint a csendnek meg kell szólalnia, és nekünk meg kell hallgatnunk, hogy kihasználjuk a benne lévő lehetőségeket. A csendben érezhető valamiféle fen-

ség, mint a tengerben vagy a havas fennsíkokban, és talán emiatt félnek tőle sokan – és ezért lett akkora divat a háttérzene a hipermarketben, a liftben és a fodrásznál is. Homályos ez a félelem, nem is tudjuk, mitől tartunk, miért nem merünk jelen lenni a pillanatban, találkozni önmagunkkal. Pedig a legizgalmasabb csend az, ami bennünk van, amit Kagge szerint mindenki megtalálhat magában, akár a zuhany alatt, akár a tábortűz mellett, akár a parkban sétálva. Tény, hogy a városban élőknek nehezebb a dolguk, de nem lehetetlen. Egyik barátja azt mesélte, ő autóvezetés közben éli meg biztosan a csendet. Más kötés vagy söröfőzés közben, valamilyen ősi, autentikus elfoglaltság felé fordulva, ami lassú, meditatív, zavartalan. A csend meglephet minket egy megbeszélés előtti fél órában is, vagy ha kizökkenünk egy beszélgetésből, ha hirtelen ránk szakad egy kis szabadidő – merjünk élni vele és élvezni! Nehéz, mert agyunk robotpilóta-üzemmódban ketyeg, és mindig nagy a kísértés, hogy elfoglaltságot találjunk, pedig nem kell. A világ kizárása nem azt jelenti, hogy hátat fordítunk környezetünknek, ellenkezőleg: kicsit élesebben látjuk a világot, kézbe vesszük az irányítást, és próbáljuk szeretni az életet. A csend olyan kulcs, amely új gondolkodási módozatokat nyit meg." (https://noklapja.nlcafe.hu/noklapja/2017/08/03/miert-felunk-hallgatni-es-csendben-lenni/)

Kicsi a valószínűsége annak, hogy Kagge könyve Tóth László kezébe kerülhetett, hiszen akkor nyilván saját könyvének összeállításán munkálkodhatott, mégis megdöbbentő a két gondolkodó és alkotó személyiség világszemléletében a hasonlóság. „Wittgenstein szóvivője" számára is a csend egyfajta kulcs a lét megéléséhez és megértéséhez, s azon keresztül a bennünk lakozó csendhez való eljutáshoz és annak megszólaltatásához. Természetes hát, hogy kötetének a csend lesz a középponti és vezérlő motívuma. Hosszan sorolhatnánk azokat a verseit, amelyekben a csend motívuma közvetve vagy közvetlenül feltűnik. Szerzőjük azt mondja kötetének bemutatóján, 2018. június 9-én rendezett pódiumbeszélgetésen az őt kérdező Zalán Tibornak – sajnos az ott elhangzott nagyon tartalmas gondolatok nyomtatásban eddig még nem láttak napvilágot, ezért nem tudjuk szó szerint idézni –, hogy az ő felfogásában az élet nem más, mint a csendtől a csendig (értsd: a fogantatástól, születéstől a halálig, eltemettetésig) tartó folyamat. Az ember legfőbb feladata az, hogy ezt a csendtől csendig tartó folyamatot érvényesen megélje, ha ráadásul még költő is, akkor pedig az, hogy a csend megtalált lényegiségét érvényes módon megszólaltassa. Valóban wittgensteini kötelezettség ez, de „szóvivőjének" értelmezésében! Mert ugyebár, amiről nem lehet beszélni, arról mégsem lehet csak hallgatni. A költő legfontosabb feladata mindig és mindenekelőtt az, hogy megtalálja a legérvényesebb mondatokat a „mondatlan és mondhatatlan regényéhez".

S az álmai?
Az egyre ritkulók?
Talmi valóságok –
aztán minden a csendbe fordul át.
S az ember utolsó mondatával kezdi el
élete első igazi mondatát.
(Wittgenstein szóvivője)

Tóth Lászlónak az Alter Egon álnév alatt egyes szám harmadik személyben írott és korábban már idézett önszócikkének van egy cseppet sem hivalkodó vagy önsajnáló, sokkal inkább ridegen tényszerű és keserűen tudomásul vevő

megállapítása. Így hangzik: „Van József Attila-díja, s még vagy féltucatnyi, de több is lehet azokból, melyek elkerülték s rendre elkerülik őt, mert magányosságából eredően épp akkor nem jut az illetékesek eszébe, amikor pedig épp kellene." Csak bizakodni tudunk abban, akad valaki vagy arra érdemes intézmény, aki vagy amely – legalább közelgő hetvenedik születésnapja alkalmából – végre az őt régóta megillető figyelemben és elismerésben részesíti Tóth László kivételesen gazdag és kimagaslóan eredményes életútját és életművét.

Luzsicza Lajos Árpád karikatúrája

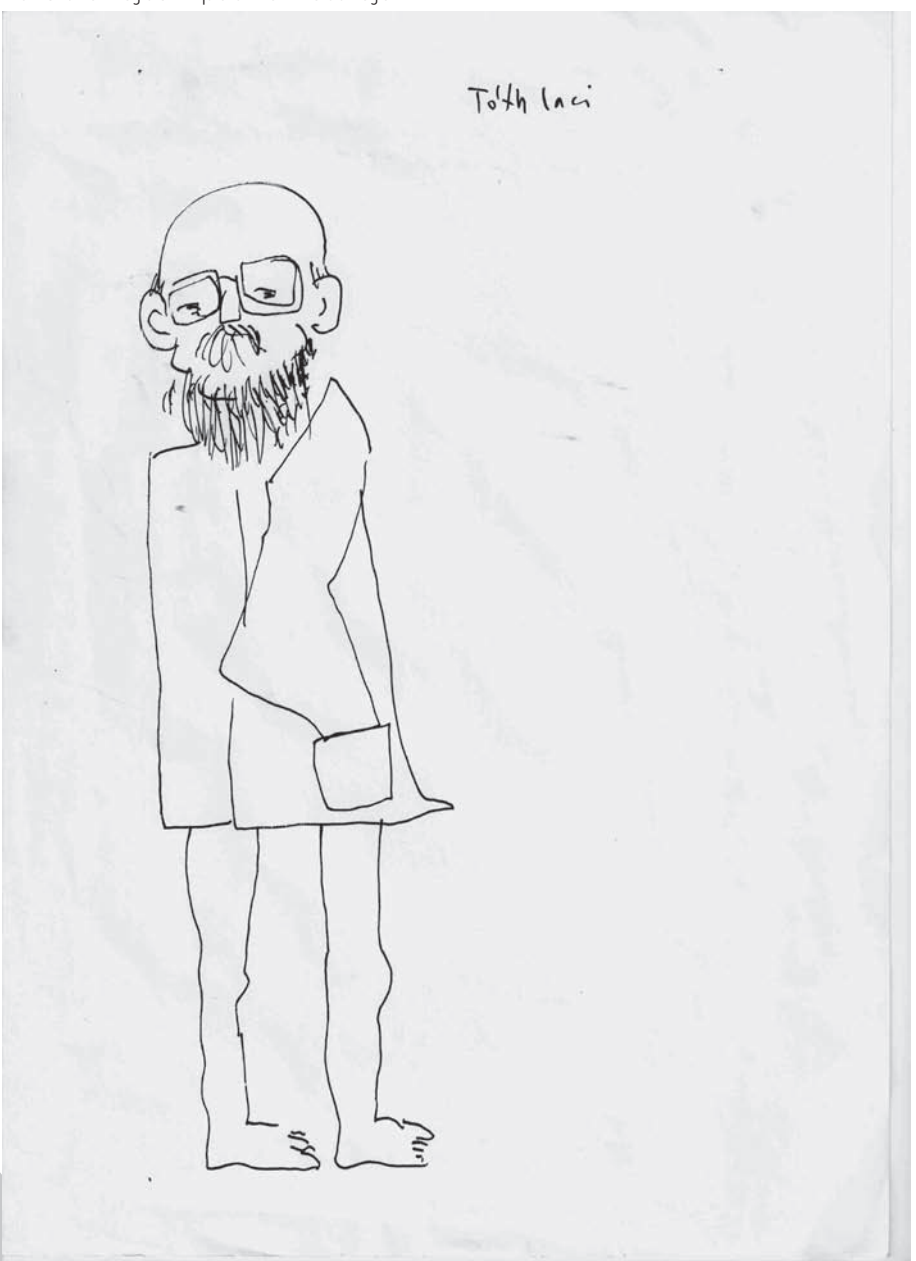

TÓTH LÁSZLÓ

Kisded értekezés a rossz versekről

Írtam egy rossz verset. Hogy mitől lett rossz, nem tudom, miként azt se, mitől lett volna jó, ha azt írtam volna. Valami nyilván nem volt benne a helyén, bár nem tudom, miért kellene a versben mindennek a helyén lennie, s főleg azt, hol a helye bárminek is a versben, legfeljebb csak, hogy valami hova kívánkozik benne. Főképpen hogy attól is lehet jó egy vers, épp attól, hogy valami nincs benne a helyén, hogy valami ne legyen a helyén benne, amitől a szóban forgó vers, s csakis attól, jó lesz. (Hogy az ártatlanság boldog napjai Vörösmarty eltépett szűzének gyönge öltönyén üssenek ki legott.)

A legegyszerűbb nyilván az volna, ha egyszerűen nem írnánk rossz verset. (De akkor hogyan írnánk, hogyan írhatnánk jót, ha nem tudnánk, az mihez képest jó. Megoldás lehet még, hogy ne mi írjuk a rossz verseket.)

S az is üdítő lehetne, ha nem is olvasnánk rossz verseket.

Csakhogy a rossz vers mindig váratlanul, alattomban csap le rád. Például olvasni kezdesz valamit, hisz a szerzője szerint – vagy egyszerűen csak puszta jóhiszeműségből – azt feltételeznéd, hogy most biztosan jó vers került eléd, s mire észbe kapnál, már késő… mintha hátulról sújtanának le rád (vagy gáncsot vetve neked nyúlsz ki tőle, mint a béka).

Lehet, puszta önvédelemből, nem is kellene verseket olvasnod, így a roszszaktól is bizonyosan megkímélhetnéd magad. Ha meg egyáltalán nem is írnál verset, bizonyos, hogy rossz se kerülne ki a kezed közül. (Vagy mégis?… sose tudhatod.) S akkor helyén lenne minden a világban? De mi van, ha akkor van minden a helyén körötted, ha valamiről úgy gondolod – bár sejtésed sincs, mi –, nincs a helyén versedben. Bár így lehet ezzel a többi rosszvers-költő is, köztük persze a jók is. Amiből az is következik, hogy a rossz versek úgy törnek rád, mint a váratlan katasztrófák. Kiszámíthatatlanul, azaz – elkerülhetetlenek. Egyvalamiben reménykedhetünk csak: hogy túléljük őket.

S abban is persze, hogy nem a rossz verseink élnek túl bennünket. Vagy ha mégis, hát abban, hogy létük nélkül nem lehetne teljes a világ.

***

(Karvalycsőrükből pacsirtahang árad –
kiirtod-e őket,
ha kivágod a fákat?)

Önarckép, melyben a szerző versbéli énje maga elé tekint

Karszékébe dermedt öreg –
szalma se már, csak tört törek.
Szeme ege holdján pihen,
hűlt vér meszes ereiben.
Nem ért okozatot s okot,
nyála fagyott földre csorog.

Jó lesz sietni

a kikötői zsivaj
hanyag színei
a nappal vásznán

távoli álmomból
ér ide a szél
elkorbácsolja a tengert

jó ha siet
kikötni az ember

Hangverseny

„Amikor a közönség megérkezik, a zenészek felállnak, és megköszönik az el sem hangzott tapsot. Nem is lehet taps, hiszen az előadás még nem kezdődött el.”
(Harag György próbanaplójából)

A zenészek felállnak mély este van
sorjáznak vissza a színhelyek bugyrok
elveszített utak lépcsők képek

A zenészek felállnak – itt az ősz
kék ködökben a koncertterem-világ
halottak foszlott bőre leng a fákon

Sarkig tárul egy rég elkorhadt ajtó
fény dereng sosem-volt hálószobákból
mítoszok süvöltő szele csap arcul

Bőrödet magadra húzod s magadra
hunyt szemmel rejtőzöl a világ elől
idegen pupillák torkolattüze villan

Egy ágy indul feléd apád halálos ágya
a zenészek felállnak hallgat a város
zsebóra ketyeg: a hold hó lesz nemsokára hó

A szél rég messze tűnt gyermek hüppögését hozza
kopoltyúd lüktet csőröd összezárul
hangok kergetik egymást léted barlangrendszerében

A zenészek felállnak mély este van
szél süvölt zsebóra ketyeg s nem tapsolsz
most sem koldus teremtő kóbor isten

MÁRKUS BÉLA

„Meleg tekintet a dermesztő űrben”

Sorok (a) *Wittgenstein szóvivőjéről*

Mesterien megszerkesztett kötet, címét nyomatékosítja az előzéklapon és a hátsó borító előtti belső oldalon is a Wittgenstein-idézetekkel. Elöl ezzel, mintha önjellemzésbe burkolva a vendégszöveggel jelentené be, mire készül fel s mire számíthatnak tőle: „Hajlamos vagyok szélmalomharcot folytatni itt, mert még nem tudom kimondani azt, amit tulajdonképpen mondani akarok” – leghátul pedig mintegy a teljesítményét latolgatva, az igény és a remény beváltását értékelve: „(Itt még nagy hézag van a gondolkodásomban. És kétlem, hogy még ki fog töltődni.)” De a legutolsó ciklusnak a legutolsó helyére rakott – azaz a jelentésadás, az értelmezés szempontjából döntő szerepű – címadó költemény is, amely az alcíme szerint „egy lehetséges ciklusból” került ide, ugyancsak az osztrák filozófust idézi a mottójában. Ekképp: „Aki álmában mondja, »Álmodom«, még ha közben hangosan beszél is, annak éppoly kevéssé van igaza, mintha álmában azt mondaná, »Esik«, mialatt tényleg esik az eső. Még akkor sincs igaza, ha álma valóban összefügg az eső neszével.” Maga a vers azáltal, hogy bizonyos passzusaiban afféle széljegyzetként hat, a felvilágosodás korabeli tanköltemények mintájára megismétli a mottóban foglaltak lényegét, hogy az álom végül is mint létállapot, mint a „talmi valóságok” terepe számvetésre késztető helyzet legyen, a „lassan elvégeztetik” tudomásulvételének csöndességével. Az élet ugyan az egyes szám harmadik személyű alany szemében szinte a vegetatív létezéssel azonosítódik, az „alszik még, iszik, eszik. / Még ölelne is, s ölne, bár néha” elemeivel (s nem hangzik fel „A mindenséggel mérd magad!” parancsa), Wittgenstein szóvivője mégis hű követője megbízójának: a létet kétfelé osztja, a tényekre mint a dolgok halmazára és a képekre mint a benyomások halmazára, egymásra-egymásba vetítve őket. S ha itt nem is mutatkozik meg e költészet minden lényegi karakterjegye, néhány mindenképpen. Olyanok, mint hiányos szintagmák alkalmazása, a szándékos vétés a szintaktikai szabályok ellen, a paradoxonok kedvelése s nem utolsósorban – jó szóvivőként – a tételszerű, axiomatikus fogalmazás. Például: „S az ember utolsó mondatával kezdi el / élete első igazi mondatát”; „S tudja már, élete is egyre kevésbé / felel meg életének”; „Lassan tehát -tetik, -tatik” (visszautalva, ami szintén gyakori retorikai stilisztikai fogása a „lassan elvégeztetik”-re). A benyomások, azaz életérzések, futó élmények és főként hangulatok halmaza kevésbé az egzisztencializmus, mint inkább a szolipszizmus közvetítette „semmit” veszi körül. Ahogy ugyanitt mondja (magáról) a beszélő szóvivő: „Még ölne, ahogy öleli maga körül a semmit, / de ki tudja, már mit s meddig. »Talán álmodik« – hallja magáról, / bár tudja, ő egyre kevésbé ott” – egymásba, pontosabban egymás meg nem nevezett területeire térítve a „semmit” és a „mit”, vagyis (mégis) a valamit, de bizonytalanságban hagyva az idő („meddig”) és a

hely („ott") tekintetében is. A folytatás, a legutolsó két mondat megint csak a filozófus tételeinek pontos közvetítésére vall – mintha a *Logikai-filozófiai értekezés,* ismertebb címén a *Tractatus* sokat idézett gondolatait visszhangozná. Egyrészt, hogy a világ értelmének a világon kívül kell lennie, másrészt, hogy (ezért) nem létezhetnek etikai kijelentések, a kijelentések nem fejezhetnek ki semmi magasabbat (6.41-6.42). A vers zárlatában: „Még felvillan előtte valami, / s rezgése kitart az utolsó percig. / Vagy tán utolsó perce után is ott matat / letakart szemén, / hogy jelentését ezzel nyerje el, / mi évezredek óta pontos jelentésére várt."

A szemfedő szinekdochéja és metaforája az időtlenség kozmikus távlatába állítja a halállal együtt azt a „valamit" is, ami „felvillan" s „rezeg", ami tehát nem nyelvi képződmény, különösképpen pedig nem közlemény, azaz kódolhatatlan. Ilyen vagy ez lenne talán ama „nyelv előtti, nyelv nélküli szöveg", amilyenről a kötet élén álló „trükkös" esszé, *A nyelv előtt* értekezik. A szerző rögvest hozzáteszi, nem kell feltétlenül elfogadni, hogy nincs efféle „szöveg". Innen jut el addig a sajnálattal említett gondolatig (ami versei értékéből szerencsére semmit sem von le), hogy az irodalmi mű fogalma „a nyelv általi beszűkítettséget, a nyelvbe való bekényszerítettséget is" jelenti. Bekényszerítve lenni a nyelvbe, mint a zeneműnek a hangba, a zörejbe, a képzőművésznek a képbe, a színbe, a vonalba? – aligha wittgensteini felvetés, zokszó ez, különösen, ha figyelembe vesszük a *Tractatus* kritikájának is szánt kései munkáját, második korszakából a *Filozófiai vizsgálódások*at, benne azt az állítást, miszerint a természetes, hétköznapi nyelvben, mint az emberi világban mindenütt, a „családi hasonlóság" elve érvényesül: a jelentés. A jelentés tehát, amelynek megfejtésére s kimondására nem kell „évezredeket" várni, azért sem, mert egy nyelvet elképzelni hasonló egy életforma elképzeléséhez. De aligha a beszűkítettség panasza hangozna fel az első korszak olyan tételeivel számolva is, mint hogy „Ami *maga* fejeződik ki a nyelvben, azt *mi* nem fejezhetjük ki a nyelv által" vagy – a legtöbbször citált – „*Nyelvem határai* világom határait jelentik" (*Tractatus,* 5.6.), illetve „A szubjektum nem tartozik a világhoz, de ő a világ határa" (5.632.). A hiányérzet panasza inkább a két antropológustól származó Sapir–Whorf-féle nyelvhipotézisen alapulhat, miszerint a beszélők világképét nyelvi keretek alkotják, aminek az a következménye, hogy a megszólalások egyformán érvényesek. Ahogy Compagnon fejtegeti, nincs kivezető útjuk a másik felé, a nyelv valósága „történelmi helyzetünknek megfelelően korlátozza látókörünket". Az esszéista aztán elmélkedhet azon, vajon ama beszűkítettség és eme korlátozottság egyazon eredetű, okú-e. S ott van még, ami „megbízója" szerint is kétségtelenül létezik, „a kimondhatatlan" – s „ez *megmutatkozik,* ez a misztikum". Mindez, persze, megint csak tézis – vele s a többiekkel kapcsolatban legfeljebb az ad okot álmélkodásra, hogy a „szóvivő" nem használja fel mestere szintén igen gyakran hivatkozott hasonlatát, szemléletes példáját: a (nyelv)filozófia nem örök érvényű tételek rendszere, hanem „egy létra, amelyre ha felmásztunk, eldobhatjuk azt."

A hét ciklusra osztott kötet teljes címe – *Wittgenstein szóvivője avagy Mondatok a 'mondatlan' és 'mondhatatlan' regényéhez* – noha megnevezi, mégsem a (ki)mondhatatlanra rakja a hangsúlyt, hanem a versek jó részét is jellemzően a „tautológia retorikáját" alkalmazva a „mondatokkal" mondhatóra, a szóval szólható gondolatokra, a sorrendet tekintve, az eddig „mondatlan" közölni valókra. Az első ciklus, a *Ma Isten maga...* – a címadó vers zárlata („Minden a maga nyelvében él. / Ma Isten maga a nyelv") a teremtés dicsérete. Nem a

nyelvé, hiszen akkor a bábeli „zűrzavar" is a mondottak között szerepelne, hanem a világé, általában. Az önfeledten ugrándozó „veréb nevű mozgó biokémiai laboratóriumé", a felpirosló Nap Martin-kohójáé, a „természet kiállítóterméé" – vagyis, a költő gondolatmenetét követve, a mondhatatlanoké. A teremtés képzete egyébként átfogja, áthatja a kötet egészét, mégpedig Ádám alakjához kötve – ilyenformán pedig visszakapcsol e költészet lassan negyven évvel ezelőtti fejleményeihez, nevezetesen az 1983-as verseskönyv, az *Istentelen színjáték* „trilógiájának" harmadik része, *A vetkőzés...* azonos nevű főalakjához. Aki viszont annak az „abszolút sírásónak" a maszkját próbálgatva kelt önálló életre, aki Nezval „nadrealista" kötetéből származtatott. Ezt egy szerzői vallomás árulja el, mint ahogy azt is, hogy „rétegzett személyisége" kifejeződéseinek tartja Ádámot is és a most két költeményben megidézett előképét is. Az egyik, *Az abszolút sírásó saját temetésére készül* a címével még nem jelzi, hogy a nonszensz versek, a képtelen feltételezést, állítást is természetesnek, igaznak vevő lírai darabok közé tartozik, hiszen miért ne tölthetné ki ekképp az idejét egy sírásó. Ám hazudós, lódítós történet az övé, mert hogy noha minden áldott nap reggeltől estig dolgozott, ahol ásott, „a föld sértetlen volt, s ő csak billegett, táncolt ásójával, mintha valami mankóval tette volna. Melyet ha kivesznek a kezéből, eldől". Így lesz a földbe szúrt ásó életében támasz, halála után pedig emlékjel, annak tanúsítója a sírokkal együtt, hogy „élt valaha". S e tanúsításban – akárcsak más szöveghelyeken is – feldereng az „Élet s Halál együttmérendők" adys emlékeztetése. A másik, alcíme szerint az abszolút sírásó emlékére ajánlott költemény, a *Beszélgetés a halottal* egy hétköznapi helyzetet fordít át abszurdba, képtelenbe, a profánt a hit transzcendenciájába. Abból a feltevésből kiindulva, hogy valaki, akinek halálhírét keltették, a telefonhívásra megerősítené saját elhunytának tényét, és mindketten tanácstalanok lennének, „mit kell ilyenkor mondani", a postscriptum egy látszólagos ellentmondásig jut el. Egy hasonlatra alapozott metaforáig: „mély csendben ülünk éjszakánk szemgödrében, akárha Isten lehunyt szemhéja csukódott volna ránk. Akárha Isten szembogara lennénk, s vele látnánk mindent, amit lát". A csukott szemhéj mögött látni – az óvó, gondoskodó Isten cselekedetre való készsége ez, ami ugyancsak egyik kifejeződése a költő hitének, illetve a hol nagy-, hol pedig kisbetűvel írt Istenhez való viszonyának.

Az Ádám-versek, amelyek között akad úgy negyedszázaddal ezelőtti is, hasonlóképpen, a maga ellentmondásosságában fejezik ki, szemléltetik ezt a viszonyt, ám semmiképpen sem az áhítat hangján, az ájtatosság buzgalmával, sokkalta inkább köznapi közvetlenséggel, néhol pajtáskodó bizalmaskodással. Mindjárt a kötet elejére rakott, különben 1994-es keletkezésű Ádám visszatér mutatja ezt a hangnemi változatosságot, azzal a stilisztikai-retorikai jellegzetességgel együtt, amely szerkezeti, strukturális szempontból is meghatározó vonása Tóth László költészetének, de mondhatni, művészete egészének. Ez pedig a kontrapunktok alkalmazása, a rájuk építkezés – annak a szemléletnek az elfogadása s követése, amit Szabó Lőrinc egyik verse így fogalmazott meg: „igaz egész csak ellentéteiddel együtt lehetsz". Ádám fülében egyszerre kezd „zengeni" s „csikorogni" a világ, visszatértében egyaránt távol hagyja maga mögött „a hallgatás poklát" és a „hallgatás édenét", majd „a nyelv kezd beszélni magát mondja Ádámban / miközben Ádám is magát mondatja vele". Ez az egymástól függés a másikban, a másik által való önmegértés hermeneutikai tapasztalatát éppúgy felidézheti, mint a recepcióesztétikáét „a szövegben rejlő olvasóról". Leleményes megoldás, hogy a vers testet is formál a nyelvnek, sőt,

miután megszemélyesíti, fel is öltözteti. A „bővített mondatok tréningruhában" lustálkodnak, a tőmondatban „százezer év mordul egyet". Igazi modern költemény, és nem csak a tárgyuk, hanem a szemléletük miatt is a két *Számítógépvers*, amelyek az ellentétek szerkezeti elemei mellett egy másik, szintén sűrűn előforduló versszervező struktúrára, az ismétlés alakzatait felhasználó sorozásra vagy szerialitásra épülnek. A *No 1.* az „ürességből testet öltő betűk", a „léttelenségből előkecmergő szavak" megjelenését, azaz az írást, az alkotást a Teremtő szívéhez hasonlítja. Az „verhetett így ilyen megfontoltan / mielőtt nekiveselkedett volna", s a bizonytalan, kiszámíthatatlan eredményhez is mókázva közelít: „csattog a billentyűzet / valami készül készül készül valami", ám hogy mi, s milyen minőségű, nem tudható, az azonban igen, hogy „mintha a sátán csikorgatná közben a fogait / mintha angyalok tapsikolnának örömükben". A *No 2.* mintegy megfordítja a tárgy élő lényként történő szemléltetésének képletét, és a személyt állítja, mégpedig alanyi megszólalóként annak az eszköznek a szerepébe, aminek-akinek „bővíteni kellene" a memóriáját. Itt történik meg a moduláció, itt vált át abba a tréfás, önironikus hangfekvésbe, amelyik szintén jellegadó színe a kötet egészének: „bizonyos műveletekre már egyikünk sem alkalmas / amiért bizonyára szégyenkezne / ha a szégyenkezés is bele lenne programozva" – mulat magukon (magán) a versbeli beszélő. Hasonlóképpen, ahogy az utolsó ciklus darabjaiban is, ahol a szégyen hiánya (ami nem azonos, persze, a szégyentelenséggel), a kínos, méltatlan, olykor megalázó helyzetek „színre vitelének" őszinte beszéde mintha keretül szolgálna. „Kábán néz maga elé Ádám" *(Szövetségek);* „föláll, hogy a kéjes fotókat (ti, „Évái"-ról, „kik fékezhetetlen buzgalomra bírták annyiszor") visszategye helyükre, de lába ki*roggyan* alóla, és visszahuppan a székre" *(Az öreg(edő) Ádám);* „levesemben megfőttek már a szent babérfa levelei / és elhalóban a fürdővizembe fúlt fing is" *(A delphoi trafikos).* Mindezek úgy jelennek meg, mint egy „buzgalom" lankadásának motívumai, egy hanyatlástörténet epizódjai. Összefogottan: „Mi a teremtett világ vala egykor / hatálytalanítja mind az öregkor – / gondolja Ádám (…), s csak vigyorog a teremtésre fogatlan. / S mi anno ama fa alatt bőséggel spriccelt belőle, / csak cseppen, csurran most a szikkadt földre, / mígnem Ura – befejeznéd végre? – rászól, / mire a világ ernyedten kicsusszan kezéből" *(Ádám belepis(zk)ál a teremtésbe).*

Önnön esendőségét, szánandóságát, ilyen-olyan szervei ki- vagy megrogygyanásait más, névtelen versalanyai is „megragadják". Az *Elégia a kihullott fogakhoz* például, amely méltó párja Dsida Jenő *Hulló hajszálak elégiájá*nak, ennek „bizarr bolondos bölcsessége" diktálja a búcsúzás szavait és szabálytalan ütemét. Azt az érzelemteli költői beszédet, amely szakaszonkénti indításában („Ó, ti önfeledt fogmosások"; „Ó, ti régi kedves hersegések, koccanások, koppanások"; „Ó, elszánt harapások, nekibuzdult szaggatások" stb.) az ódai hang emelkedettségének és a tárgy, illetve a tárgyi „műveletek" szokványos, sőt közönséges voltának kontrasztjával hívja fel magára a figyelmet. De az igazi bravúr, amivel túltesz posztmodernkori nyelvjátékos, „nyelvrombolónyelvzúzó" lírikus társai legjaván is: úgy épít a „fog" (mint ige s mint névszó) fogalmának szólástárából elégiát, hogy közben lírai személyiségét is felépíti. Azaz nem egy széteső, önazonosság híján való, központ nélküli én beszéli el foga hullatását, hanem az a játékos képzeletű, „hamleti" koponyájú valaki, akinek mítoszi időkben egykor-volt fogai csillagokként fénylenek majd. A jelentéktelennek kozmikus jelentőségűvé növeléséhez, a túlzás retorikájához a feje tetejére állt világ nonszensz-verseinek fordított logikája is társul: nem csupán

a jótól, a kellemestől, nem csupán a „lucullusi lakomák, lenge kurtizánok" környezetétől vesz búcsút („nincs már köztetek fogamra való"), hiányozni fognak neki a „kitartó fájások, / bestia belenyilallások, tompa kínok" is. Tóth László élvezetes, a „fog" jelentéseivel ötletesen játszó versével benevezhetne napjaink divatos (irodalom)elméleti versenyébe, a testiség-diskurzusba – ahogy még modernebbül mondják, a „biopoétika" élmezőnyében lenne a helye. De ott a *Kisded értekezések* ciklus nyitó írásának is: a *Kisded értekezések a világteremtésről,* mint a címe sejteti, egy orvosi vizsgálat leírásának ürügyén képzettársítással ismét felléptеti Ádámot. „Kétharmadán az emberélet útjának, / bennem mutató kezek turkálnak" – indul, groteszk hatású asszonánccal a vers, majd az árnyalt rímbe vált át, az altesti humornak talán a *Békagérharc* Csokonaija által gyakorolt formájához, hazai ősforrásához térve: „jó doktorom – mintha csak ellenem fenekedne – / irgalmatlan-rendesen felnyúl a fenekembe, / amitől rögvest helyezkedni kezdnek bennem a szelek, / már-már attól tartok – szent egek! –, kicsusszan belőlem egy kósza szellenet." És így tovább, a végén ismét több asszonáncot egybekötő rímekig: „miközben mellem dagadt: járjon bár doktorom ujja úgy végbelemben, / miként a Teremtő matathatott Ádám formázása közben a végtelenben, / s a világot s benne őt is – legalább filozófiai értelemben – / azért még én teremtem". A teremtés, azaz az alkotás kifigurázása történik itt is, a büszke költői öntudat parodisztikus megnyilatkozása. Hasonlóan, mint (a tudományos dolgozat műfaján is élcelődve) a *Kisded értekezés Ádámról, avagy a Kiűzetés valódi története*ben. Profán, ám nem gúnyos hangot üt meg, párhuzamba állítva Ádám írói ambícióját – pályáját „mindjárt a fő művével kezdi" – a világ teremtésével, azt az azonosságot feltételezve, hogy „miként az Úr is", Ádám is „beletrafál" – ám hogy mibe, a szlenges fogalmazás határozatlanul, megnevezetlenül hagyja. A bölcselkedő okfejtés, miszerint „az Úr is önmagában senki s semmi maradt volna, / ha nincs a Teremtés ideája, s ha nincs a teremtett világ, / melyben elhelyezheti magát", konyhanyelvi fordulatokkal közelít a „fő mű" eszményéhez, a „megírja / a telefonkönyvet" eltökélt szándékához. Az anakronisztikus ötlet – „Hiszen a telefon még nincsen feltalálva!" – a „teremtői ambíciók" további játékos összevetésére ad alkalmat, hogy a csattanó (mint előbb a számítógép esetében) újra egy modern technikai eszközt emeljen témául: a mobiltelefont. „A Paradicsomra, kiűzetésre / rég nem gondol már, / s Teremtőjének is megbocsátott – / ki neki hetenként telefonál" – a blaszfémiával áthatott vers poénja mintha egy tudományos-fantasztikus értekezésből eredt volna, partneri viszonyba állítva az Urat és az első teremtményét.

Ádám itt, persze, nem egy hanyatlástörténet szenvedő hőse – noha a kötet úgy rajzolja meg a pálya ívét, hogy alant kezdődik s lent is fejeződik be, (természetesen) van felfele tartó szakasza is. Ez rajzolódik ki a különös című, névutós ciklusban: a *Helyett* talán a legkevésbé egységes szemléletű és hasonló hanghordozású fejezet, tematikája (nagy vonalakban) a férfi s a nő különféle (házastársi, egy éjszakás alkalmi) kapcsolatának (olykor érzékien „megragadó") kifejezésében mutat rokonságot. Mielőtt Ádám kalandjait ecsetelné, a *Kisded értekezés a budapesti lányokról és az esztétikai mércéről* (a más helyen is idézett) Henri Michaux verséhez fűz igen szemléletes, nyelvjátékon (bár ez így félreérthető) alapuló megjegyzéseket. Alapigéje: jön. A „nem jó" versről mondja: „Mintha az egész csak úgy *kijött* volna a francia poétából, miután *kijött* a magyar lányból, aki nyilván nagyon *bejött* neki. S ha egyszer kijött, már nem is foglalkozott a verssel többet. A lánnyal, lehet, egyszer-kétszer még". És a végső, itt nem az alteregóhoz (vagyis nem Ádámhoz) kapcsolt hiányos mondat (ek-

képp a hiányt jelző): „Ezentúl jobban megnézem hát a budapesti lányokat. Ha másért ne, mert már látni is rosszul". A másik ciklusnyitó vers a *Látod, amint téged ölel…* szintén felfogható széljegyzetnek, mondjuk Tamás Attila *A személyiség megjelenési formáinak változásai századunk magyar irodalmában* című esszéjéhez, mégpedig a tekintetben, hogy a személyiség megkettőződése (vagy akár megsokszorozódása) nem csupán válsághelyzet következménye lehet, a lét tragikus „átérzése" helyett (vagy mellett) a helyzetek és jellemek komikus voltára is célozhat. Utóbbi esetben egészen a nonszensz-versek képtelen esetleírásaiig – itt is. „Átadja alattad a nő / magát teljesen a kéjnek / te a szobában járkálsz közben / leveszel a polcról egy könyvet" – alaphelyzete, szájbarágós magyarázattal, test és lélek kettéválását, cselekedet és gondolat különállását (fekvését) tanúsíthatja. S a ciklusban e felvezetést követik a *Szeretkezések* cím alá fektetett pajzán beszámolók, különböző „akciózások", a „természet szavának" való engedelmeskedés, Ádám „éledező önérzetének" pajkos, sikamlós tudósításai. A szellemi-lelki jelen nem létről, azaz az idegenségérzetről, az igazi vágy és az igazi szerelem hiányáról szólnak a versek. Voltaképp az ember állati természetéről, aminek szemléltető kifejezése az *Egyszer barátjánál…*, ahol a szeretkező lány lihegését mint cimborája „ünője szoprán sóhajait" hallgatja. (Egy másik versben egy macska kezdi rágni „akciózás közben" Ádám lábujjait.) Az *Autóbuszban* a nemi gerjedelem megjelenítése, komolykodó filozofálgatással előadva. Kiterjesztve egyrészt a gender-álláspontok felé („ez a női nem megalázása / csak mint tárgyat tekinted őt / pedig te boldogan lennél tárgy a kezében / ha közelebb húzna magához"). Másrészt a bűnbeesés mítosza irányába („Lehet, jobb volna az almát visszatenni az ágra… / S a kígyót is vissza a terráriumba…). S ezzel be is fejeződnének az Ádám biológiai-fiziológiai hanyatlástörténetét megszakító életképek, ha a ciklus végén a *Két füle közt Ádám* nem lepne meg egy bohókás képpel: „Szférák zenéjétől hangos a pokol / Két füle közt Ádám elszántan gyalogol". Az alteregó szerepét sejteti a vers nyitánya: „Idegen kabátként vetném le magamról néhanap életem" – a vallomás egyaránt keretbe zárja a *Szeretkezések*et és *A külön-lét balladáj*át. Az utóbbi hűvösnek, tárgyilagosnak látszó: „Simogató voltunk valaha egymásnak, / külön-világunkban is egymás otthona, / mára közös lakásunk lett külön-létünk színtere már / nincs már sok közünk tulajdonképpen egymáshoz, / s eszünkbe is csak ritkán jut a másikunk, / kik a másikunkban éltük egykor a magunk életét." Miközben ez a balladai jellegzetességekkel alig élő költemény a „minden, mit mondhatnék, veled mondhatom. / És mindazt, ami a számodra mondhatatlan, / a hangommal mondod most ki öntudatlan" *Nyolc sor a teremtésből (Zs.-nak)* ellenverseként, az ellenpontozó szerkesztés példájaként áll, aközben őrzője is e mára külön-létű kapcsolatnak. Ha más nem, az „eszünkbe is csak ritkán jut a másikunk" állítása tanúskodik erről: csak az férkőzhet a másik gondolataihoz, aki nem idegenként tekint rá, aki még mer és tud az ő nevében is beszélni. A felelősség áthárítása nélkül, nem hibáztatva sem magát, sem a társát, vagy ha mégis, mindkettőjüket („A gyerek csak néz – / Hiéna-apa? / Kígyó-anya?"; „a mit-nek s miért-eknek nincs értelmük többé"). „nincs megváltás nincs feltámadás / nem üdvözülünk már én sem te sem" – bizalmas, bensőséges: emberi, egymást elbocsátó, szép üzenet ez.

A siratók szaggatott szólamai hangzanak fel, az emelkedett és a köznapi beszéd ismételt fordulataival a *Virág helyett (Flóra emléke)* prózaversében. A „világra kitett" gyermeküktől (ki „anélkül / hogy megszületett volna / létezett / de nem élt") búcsúzókat bántja, riasztja környezetük közömbössége, gyász-

ból üzletet csináló kapzsisága, ezért is lehet nyomasztó érzés: „mintha nem is velünk / nem is velünk történne / ami történik", „mintha idegen színdarab közepén lennék / melyet nem én írtam / de eljátszanom / nekem kell". Tehetetlenségük, kiszolgáltatottságuk enyhítője a transzcendens vigasz, kettejük kozmikus látomása: „amikor sírba tették / a délutáni égen / kigyúlt egy új csillag / láthatatlan / az fog majd / az fog / túlélni minket".

Az égi fény örökkévalósága és az ember földi létezésének mulandósága nem kibékíthetetlenül tragikus ellentétekként állítódnak szembe egymással abban a ciklusban sem *(Az univerzum szíve),* amelyik a siratók mellett az emlékversek gyűjtőhelye. Az ég, az égbolt a megnyugvás, a sorssal való megbékélés jelképe is. A *Csak te kérded…* lírai alanya az anya alakját „az ég alaktalan kékjéből" látja „megbocsátón" mosolyogni, ezért is vágyakozik hozzá, aki „már halhatatlan vagy / fű / eső / égbolt / s én rossz lábammal kacsázok utánad / hogy öledbe vehesd újra fejem". Az *Apám lábujja, madarai* groteszk indítása fölér egy történelmi számvetéssel: „Lefagyott a számítógépem, / apámnak meg Archangelszkben a lábujja", majd az élet végének tudomásul vételével, a lelket megtestesítő jelképpel zárul: „én számítógépemben lakom, / s ha nem lesz már / több memóriám, / s bezárom az összes ablakom – / az ő madarai vigyenek az égig". A *Lézengők* egy balatoni képeslap hátuljára a halálhangulat helyett az életáhítat szavai íródnak: „A tó vize felkacsint az égnek, / véges és végtelen bennünk összeérnek. // Az elemek bennünk összegabalyodnak, / születünk igennek, nemnek, okozatnak, oknak." A ciklus első darabja *(Atlantiszt sem)* ritka beszédmóddal indít, az önmegszólítóval, mint aki kérdés formájában bár, ám megrója magát: „emlékezni valamire még mindig / egyszerűbbnek gondolta, / mint szembenézni vele" – noha a versek bizonysága szerint nincs szégyellni- vagy takargatnivalója. Ezt tanúsítja, már a címével is, *A gyermekkor hármasoltára,* ezt a képverset formázó *Kulcs* is, amelyet az „ó / boldog gyermekkor" felkiáltása keretez. S itt van két vers, a *Háromszor a pámmal* és *Az univerzum szíve,* amellyel Wittgenstein szóvivője – túl az elméleten, annak ama létráját elvetve, a gyakorlatban – talán megbízója leghűbb tanítványának is mutatkozik. A nyelv teremtésének azzal az imitációjával, amelyik az említett „családi hasonlóság" elvét követi, a „rámutató tanítás" gyermeki szemlélete szerint. A *Mintha pengével a szembe,* ahogy a zárójeles alcíme elárulja, még csak „előtanulmány egy lehetséges verses önéletrajzi szimfónia nyitányához", benne a tételekkel, köztük a kezdeteket felvillantóval: „Bár mondtad a magadét, panaszoltad úgy is. / Nyelv nélkül. / Az arcoddal. A kezeddel. A lábaddal. / (Beszéltél magadhoz, aki még alig voltál)". S ilyen előtanulmány a szimfónia első tételéhez az *Ahogy beléd hatolt…* Ebben – ismét önmegszólítással, ami itt az emlékezetben tartás parancsával ér fel – az anyát és az apát jeleníti meg, akiktől a múltat kapta. Aztán „Otthont. Hazát, És nyelvet is tőlük, / ahogy első szavuk a füledbe csapódott. / Ahogy beléd hatolt s helyet keresett magának." És a jelen, a köszöneté, „Még ha szorít még ma is, / ha fogva tart- / a múlt, amit tőlük kaptál. Az otthon, / a nyelv, a haza". Ha ezek tehát, a szerzői elnevezés szerint, előtanulmányok, akkor a hivatkozott két apavers maga a tanulmány. Annak szemléltetése, miképp teremthet nyelvet a gyermek, a gyermeki szeretet, a szülőjét köszöntvén, annak életében s halálában. A *Háromszor a pámmal* a szó (apám) kettétörésével látszólag öncélú játékba kezd, a végén azonban szinte „realista" magyarázatát adja ennek a játéknak. „A pám behunyt szememben az ég. / Behunyt szememben csillag a pám. / Behunyt szememben hold, nap. / Ha pillám felnyitom – nincs sehol, / kő alatti üreg semmi szememben" – emeli

az öröklét csillag-magasába szülejét, akivel testben s lélekben eggyé vált, aki „kikurjant belőlem, / telezengi a kozmoszt köröttem: / pa-pam – pa-pam – papám – pa-pám – / danáz agyamban vadul a pám". A különös megnevezés egy taktus lehet – egy gyászinduló, egy rekviem üteme. *Az univerzum szíve* dadogva, a mondhatatlan el- és kimondásával kísérletezve próbálja elősorolni és értelmezni, mi történik a szülejével. „Apám kiöregedett. A világból. Mára, már. S magából is ki. Mosta- / nában enni is, inni is alig: nem megy le neki" – a múltat, a jelent és a jövőt szembesíti egymással, a tegnapot, amikor „még ág, zöld levél, -zet, -zat (levélzet, lombozat)" volt, a mával, amikor „Mostan ég" és az eljövendővel, amikor „Holnap semmi". Szavakra, töredékmondatokra futja az erejéből, mert hisz a halállal néz szembe. „Mostan ég. Holnap semmi. S ég is. Semmis ég. És minden. S el, ég. Hamvába hal. Apám a mindenség. Semmije a minden, s a mindenség." És a végbúcsú, tanúságtétellel, fogadalommal, hitvallással: „Rábízattam, rám bízatott. Istentől kapott rendelésünk ez; lárva-létünket levetve – az univerzum szíve vagyunk."

Ha az előbbi költemények egy önéletrajzi szimfónia szólamai s tételei lehetnek, akkor a *Verjed, pengesd* és a *Korszakváltás* ciklusok darabjai a rímelés mintapéldái. A klapanciáktól („A rádiód recseg-e? / – kérdi tőled egy kecsege") a homonimarímeken át („A szép új világ utcában lakom / kunyhó s palota közt a lakom / vállam nem nyomja bősz vagyon / gondja s ez így nagyon is jól vagyon") a kancsalrímekig („Az egyik lányom lassan felnő / a másik is már egész fél nő"), a kecskerímekig („Mindeközben nagy mélán / csámcsogok egy tál málén"). És a korábban már idézett asszonáncok megannyi fajtájáig vagy az idézhető fonatos rímekig. A példák nem csak példátlan nyelvi leleményről, találékonyságról vallanak, hanem a formáló kedv kimeríthetetlen forrásáról is. Az alkotás öröméről. A (poszt)modern eljárások kipróbálásáról, ugyanakkor a lírai hagyomány feltámasztásának buzgalmáról. Kiváló példa, élvezetes minta az előtanulmányokat megkövetelő *Tíz párizsi* palimpszesztje. „Párizs megér egy izét. / Egy sej-hajt egy huj-jujt" – irodalmi s történelmi citátumok húzódnak meg, megfakultan és (szándékosan) tévesztetten egy utazás élményei mögött. Az úti beszámoló mintha titokfejtésre bátorítana: „Nekem biz nem Bakonyom / Sok itten a bakanyom / Ám ágyam az máris van / Hunyok Párizsban – Párizsban beszopott az ős / a Szent Mihály útján elzuhant nesztelen / majd a Cluny kávéházban bámult nagy magyar szemekkel" – a friss benyomások zuhatagában vajon hallatszik-e Illyés hangja és Adyé, látszik-e az alakja. S rémlik-e, hogy a „megér egy izét", majd a „megér egy mesét" fordulata a formálisan katolikus hitre térő első Bourbon királytól, IV. Henriktől ered? Tóth László, aki valamelyik korábbi könyvében mint „szövegember" mutatkozott be, így játszik a szövegekkel. Mintha feledné őket, pedig csak önfeledt. S ilyenné segítene tenni művei olvasóit – igyekezete nem hiábavaló. Művészi programjaként is hirdetheti: „Isten névrokonai vagyunk. / Egünkön csillag – / lepke a pupillán, / meleg tekintet a dermesztő űrben."

GRÓH GÁSPÁR

Az üres lap teleírása

Tóth László új kötetéről

Tóth László is elérkezett abba a korba, amikor visszatekintve élete törvényeit keresi, amikor eltűnődik azon, miként lehet meghatározni azt, ami öntudatlan ifjúi útkeresésének mélyebb mozgatója volt. Így lesznek új versei minden korábbinál letisztultabbak és bölcsek – miközben olyanok, mint a régiek, mert azokat is mindig a megújulásra való készség jellemezte. Ezeket a verseket olyan költő írja, aki csak akkor szólal meg versben, amikor olyasmit akar elmondani, amit nem lehet másként. Aminek természetes következménye, hogy éveken át olyan kevés verset írt, ami akár elhallgatásnak is beillett – de azért annyit mégis, hogy ne higgyük: elhallgatott. Közben nélkülözhetetlen munkák születtek tollán a Felföld-Felvidék magyar kulturális hagyományairól, szerkesztett, kutatott, nélkülözhetetlen köteteket publikált, és szinte észrevétlenül az egyik legnagyobb tudású kutatója lett e sokat próbált táj magyar szellemi élete évszázados történetének. Ez a munka mintha elnyomta volna benne a költőt – vagy éppen a hallgataggá vált költő talált magának méltó munkát a kutatásban. Ami tények összegyűjtését, rendezését, közreadását jelenti. Anyaga megannyi nyelvi közlés: csupa olyasmi, amit bizonyos megszorításokkal valóságnak gondolhatunk, bizonyosságnak tekinthetünk, és azt feltételezhetjük, hogy kapcsolatukban van némi logika – csak éppen fel kell tárni. Tóth László e munkával évtizedeket töltött, látszólag, legalább félprofilban elfordulva a költészettől. Valójában eközben is megíratlan versek írták magukat benne, de csak kivételes pillanatokban mutatták meg magukat. Azaz a költőt, hiszen nemcsak a költő szüli a dalt, a dal szüli énekesét.

Így aztán elérkezett annak is az ideje, hogy a költő Tóth László ismét verseskönyvvel álljon elő, valamivel több mint három évtized terméséből állítva össze a *Wittgenstein szóvivője* címmel közreadott kötetét, mely a kivételes hatású filozófus tán legismertebb mondatára reagáló kisesszével kezdődik. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell" – írta *Tractatus*ában Wittgenstein, szigorúan logikai-filozófiai értelemben. Ez volt a dolga: de egy költőnek más. Neki arról kell beszélnie, amiről, legalábbis Wittgenstein tudományosan kidolgozott logikai alapvetése szerint, hallgatnia kéne, így aztán a mintegy előszóként közölt, *A nyelv előtt* címmel jelzett mű átmenet a prózavers felé. Meglehet, Wittgenstein kétségbevonhatatlan tekintélyénél a magyar olvasó számára fontosabb, amit József Attila mondott és gyakorolt. Az ő költői logika-felfogása mást mond, mint a filozófusé: leszögezi ugyan, hogy a „líra logika", ám ugyanazzal a lélegzettel hozzáteszi: „de nem tudomány." Merthogy a költészetnek csak akkor van értelme, ha arról beszél, amiről nem lehet, mert még nincs hozzá fogalom, szó, nyelvi jel. Csakhogy, ha ennyiben maradunk, nem is lesz. Költők nélkül nem is lehetne. Tóth László azt mondja, hogy valójában egy üres, fehér oldallal kellene kezdenie kötetét, minden más csak jegyzet volna ehhez a semmihez, amiről jól tudjuk, ő is leírja, hogy korántsem semmi – mert tartalma a végtelen. „Irodalmi mű létrehozásával a semmit – a papír (a képernyő) végtelen

fehérségét – kerítjük körül nyelvi eszközeinkkel" – írja. (Hogy mennyire mű egy fehér oldal? Olcsó poénként persze lehet annak mondani. De akkor költők lesznek a cenzorok is, hiszen fehér oldalak bizonyos időkben nem is voltak olyan ritkák nyomdatermékekben, a cenzúra törölte az oda szánt szöveget. De akkor is felmérhetetlen a különbség az így keletkezett hiány és a végtelen elmondhatatlansága között.)

A kötet olvasásához adott a kulcs. Az üres lap, rajta a semmi, mely ezek szerint a költő látásmódja szerint fehér (ami jó jel, mert lehetne fekete, azaz sötét is!). Ez a fehérség pedig a megszülető szöveg által, a „végtelen" körülhatárolásával lesz valami, igazából így tagolódik a végtelenbe. „Bennünk csupán a semmi van meg, s ebből a semmiből veszünk ki valamit, s ez a valami jó esetben a mű." E tevékenység során lesz végül elmondható az elmondhatatlan – egyszerre cáfolva és erősítve Wittgensteint – és lesz a szóvivőből szóhozó.

Amit Tóth László csinál, nem feltétlenül újdonság. Öntudatlanul is Wittgenstein szóvivője valamennyire minden költő, ehhez egyiküknek sem kell olvasnia a műveit. Mert vajon mi mást csinált József Attila, amikor a maga elé tett üres papírlapon egy még nem létező versbe kezdett? „Íme itt a költemény. / Ez a második sora. / K betűkkel szól keményen / címe: 'Költőnk és Kora'"? Teremtés ez: kezdetben van az Ige, a fogalom, a kimondatlan – és egyszercsak artikulálódik. A költő egy üres lapot hódít meg, formát adva a végtelennek. És ehhez megteremt egy menet közben formálódó nyelvi készletet és azt a konstrukciót, amely már egy új, összetett jel lesz. Amire már előzetesen is hivatkozik. Vagy gondoljunk arra a Kormos Istvánra, aki „elhallgatta a mondhatót / kikotyogta a mondhatatlant". A költők dolga valami ilyesmi. Erről számol be Tóth László is, igaz, egészen más asszociációk kikövezte úton: „Minden mondatomhoz úgy jutok el, / ahogy első szavához a kisgyerek." Valójában még úgyabbúl. A kisgyereket körülvevő közeg folyamatosan súg neki, mert eredeti szóalkotásait nem érti. A költő ezeket az oktrojált jeleket tagadva teremti a maga nyelvét. Ahogyan tette már akkor is Tóth László, amikor még nem olvasta Wittgensteint, akinek gondolatai nem új alapokra helyezték költészetét, mint inkább elméleti megfogalmazást adtak korábbi gyakorlatához. Amit alapvetően, bármily furcsa is, a romantika költészeteszménye hatott és hat át: akkor még nem is lehetett másként poéta valaki, mint ahogyan egy önmegszólító versében Tóth László írja: „Egész lényeddel szólítgattad az ismeretlent." A mondat azonban egy wittgensteini csavart is magába foglal: az ismeretlent szólító lény egy újszülött, aki szavak és gondolatok nélkül, öntudatlan hangképzéssel, vegetatív funkcióinak válaszaival reagál arra a világra, amibe érkezett. De minden fontoskodás nélkül tudomásul vehetjük: ez az újszülött-kori differenciálatlan teljesség annak ellenére megmarad, hogy a megélt világ teljességéhez képest végtelenül szegényes nyelvi formákba kényszerített gondolatok által valamiféle magyarázatát adjuk ideiglenes itt-tartózkodásunknak. És meglehet, hogy a költészet nem is a világra, nem is a gondolatokra és a nyelvre, hanem az elmondhatóság korlátaira adott válasz.

Természetesen ez esetben is kötik a maga konvenciói és történetisége. Ezért olyan fontos Tóth László számára a megannyi hagyományos költői téma – noha legszívesebben fehér könyvoldalakkal továbbítaná a végtelen üzenetét olvasóinak, ezért mondja azt, hogy „az értelmezés lényegemtől foszt meg", és ezért szereti azt is hinni, hogy „magát mondja a mondat", ami bizonyos megszorítással igaz ugyan, de a mondatok mondják azt is, aki megírja őket. Ezért a költő elvállalja a mondat médiumának szerepét is, és így már nem kell ta-

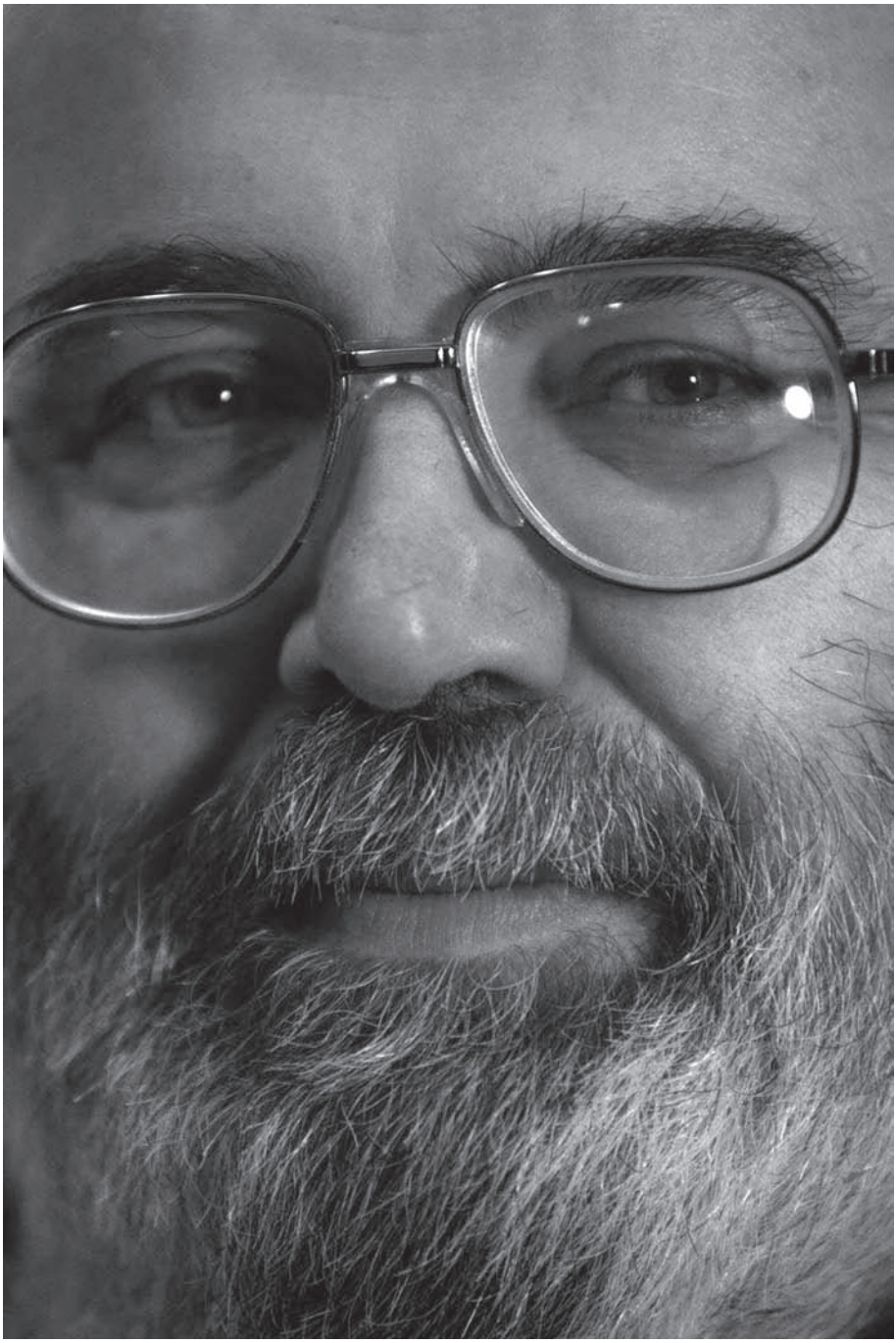

Kaiser Ottó felvétele

gadnia az érzelmek fontosságát, a személyességet, a közösségekhez (nemzet, család) tartozás élményét, a versben való önmegvalósítás igényét. Vagyis visszza-visszatérően fölbukkannak ugyan verseiben a Wittgenstein segítségével (legalábbis a rá való hivatkozással) nyelvi formát kapott felismerések és az azok birtokában született, költői távlatot kapó gondolatok, de a kötet egésze nagyon is Tóth László (a magát teleíró fehér lap) sajátja: alapszövete egy esetenkénti szemérmetlenségében is szemérmes, rejtekező alanyi líra. Persze ezredfordulós értelemben, vagyis a 20. század utolsó harmadának líraisága határozza meg. Az, ami általa is írta magát…

Hangjában mindig van valami groteszk, de inkább szomorkás, nemhogy a nevetéstől, de tán még a mosolygástól is távol eső humor („nedély” – ahogyan Arany János írta), amire a világ abszurditásának elviseléséhez van szüksége. Ezt a humort a nyelvi megszokás szerint egymáshoz nem kapcsolódó tartalmak, fogalmak összekapcsolása, a költő nyelvi grimaszai, eredeti látásmód-

járól tanúskodó képei rejtik – akár a mulandósággal szembenézve is: „Túl a negyvenötön / ülök világszéli rögön / ha meghalni nem is maradjunk ennyibe' / visszaszületni készülök a semmibe." Vagy: „A Szép új világ utcában lakom / s ődöngök – kezem zsebembe rejtve / beleragadva magamba mint / átvérzett géz az égő sebbe." Költészetének e rétegéhez szépen illeszkedik az, ahogyan orron pöckölve a valósnak tekintett világot, maga teremt egy játékosan abszurd másikat (*Permutációk; Kis legendák a tojásról* – különös tekintettel a ciklus ama darabjára, melyben a tojás hajvágás és borotválás céljából tér be a borbélyhoz).

E posztmodern közegbe is szépen illeszkedő futamok mellett nem átall egészen más stílusrétegek világába merítkezni, nem átall olyan gondolatokat versbe forgatva olyan szavakat is használni, melyeket már a tegnapi költőiskolák is B-listára tettek: „Szemeimre vak hályog ül szép lassan – / ám lelkem újrakél száz alakban. // Körém égi fény zubog s végtelen dől / kimeredve mindeközben istenből." Vagy ahogy szüleire emlékezik: „Ez az anyád. Az az apád. / Talán akarтad. Talán nem. / Ha tudtál volna akarni már akkor. / Ez…, az…,– kiktől múltat kaptál. Otthont. Hazát." Sőt, még azt is le meri írni, hogy „boldogság önt el / ha belső tereimet reggelente elárasztja a fény / és isten hangját hallom a *bent* angyali szellőiben / s az hangzik fel a *kint* istentelen szélzúgásában is."

Tóth László költészetének, gondolkodásának egyik fontos vonása széles spektruma. Megfér benne, dacolva a romantikátlan világgal és költői térrel, egy hajdani romantikus poéta – karöltve egy már-már kispolgárinak minősülő szomjúsággal az idill iránt, amelyben anya van és apa, és lányai vannak, és szerelem van. És van születés és elmúlás, van halál, és aztán néma csend *(Apám magyaráz; Elszakadás; Virág helyett)*. Ott van benne a már sokat emlegetett és a kötet címével kiemelt szerepbe illesztett nyelvfilozófiai kérdésekkel bíbelődő gondolati költő és az emberélet kétharmada után az anyagi világ utáni jövendő esélyeivel szembenéző halandó ember („Elkészültem / de még nem vagyok kész"; „lehet valahol most fejtik ki / majdani sírkövem" – írja), akiben mégis továbbél az a hajdani gyermek, akit igazán mulandósága hív elő.

Ez a sokféle hang egyetlen, lazaságában is szívós kompozíciót alkot. Ez nem olyan művészi tökélyű fészek, mint a függőcinegéé, hanem hevenyészettnek látszik, mint a gerléké, szarkáké – de a gondolatok kiköltéséhez így is megfelel. Nem a tökéletesség a célja, hanem az, hogy elférjen benne egy összetett személyiség, aki a maga létezésével hasít ki egy szilánkot az időből és a kozmoszból. Tóth László az önmagához való jogot testesíti meg akkor is, amikor beválogat kötetébe olyan verseket, amelyek jelenléte (biztos vagyok benne, hogy ő is tudja) nem feltétlenül művészi színvonaluk miatt fontos. Másért szereti őket, és az emberi-költői önmegmutatásában éppen olyan fontosak, mint legjava teljesítménye. Mert nem kell mindig mindent halálosan-görcsösen olyan komolyan venni, ahogyan azt Wittgenstein tanító úr követeli. Akinek Tóth László nem csak szóvivője, hanem – tisztelete fenntartása mellett – szamáгfület is tud mutatni neki, hiszen a semmibe térés-végtelenre születés távlatában egy filozófus macska is kínálhat letisztult gondolatokat. Azaz segíthet bizonyos gondolatok tisztulásában: „miközben a filozófus macska felkiáltójelként / magasba meredő farka láttán / életed mondata végén az értelmetlenné vált kérdőjelet / pontra cseréled fel" – tanulhatjuk. Amihez nem árt eszünkbe idézni, hogy Arany János idején még a tudósnak volt macskája – korunkra viszont maga a macska a tudós (igaz, neki nincs Arany Jánosa). Irónia lenne ez? Meglehet, az irónia kozmikus létező, a világ maga vonja kétségbe magát, ezért az önmagához való viszonyában is ott az irónia. A költőnek nincs más dolga,

mint észrevenni – ha a korszellemnek megfelelve éppen ironikus akar lenni. Tóth Lászlónak van tudomása a korszellemről, de mindegy neki, hogy éppen szembefordul vele (ahogyan a hetvenes években), vagy elfogadja. Ezt érezve nincs elbűvölve magától, hiszen csak teszi a dolgát. Nem röstell tehát *Kisded értekezés a múlt századi kis költőkről* címmel a múlt századi kis költőkről írni egy (kisded) értekezést, aminek szövetébe nem kevés iróniával becsempész egy önkarikatúrát. Mint sok más rajz a kötetben, ez is pontos, ezúttal annyira, amennyire egy karikatúra pontos lehet. Ám a címben foglalt kiindulás vitatható, mert nem „kis költőkről" van benne szó, hanem költőkről, akik lehetnek nagymesterek és kicsik. A kismesterek valóban nem nagyok, a nagyságrend kétségkívül különbözik, de ugyanúgy létrehoznak értékes, sőt jelentős műveket. Ezek kvalitása nem marad el a nagy mesterekétől, még ha nem áradnak is olyan bőséggel, nem annyira eredetiek, nincs olyan intenzív hatásuk, hogy saját paradigmát teremtsenek. Utánuk lehet úgy alkotni, ahogyan előttük. Ezzel azonban minden alkotónak számolnia kell, a költészet kalandja nem ígér automatikusan halhatatlanságot. Cs. Szabó László írja a maga életművének értékén gondolkodva, hogy talán letett annyit a magyar irodalom asztalára, mint Bajza József. De, kérdi, ki az a magyar költő, aki Bajza, és nem Vörösmarty akar lenni – ennek jegyében aztán csődtömegnek láthatja a maga művét. De inkább gondoljunk Kosztolányira is, aki oly szépen írt arról, hogy minden ember egyedüli példány – és ha történetesen költő, aki egyedüliségét verseiben rögzíteni tudta, már eleve kinő abból a dimenzióból, ahol az számít, hogy valaki kis- vagy nagymester…

Tóth László képes arra, hogy egyedüliségét, azaz egyediségét kimondja, hogy érvényes verseket írjon. Így állít emléket hajdanvolt szerelmeknek, szeretkezéseknek, utazásoknak, utaknak, tiszteleg költőtársak vagy költőtársak emléke előtt, felidéz gyerekkori történeteket, sokféle arcot ebből a világnak nevezett forgatagból, amelyik megírta őt, hogy ő is ezt tegye a világgal – hadd örüljön akár Wittgenstein is, ha valamiképpen tudomást szerez minderről, mert meglehet, hogy őt is Tóth László írta…

(Tóth László: Wittgenstein szóvivője, avagy Mondatok a 'mondatlan' és 'mondhatatlan' regényhez, Gondolat Kiadó, Budapest, 2018)

VIDA GERGELY

A neurózis bölcseletté szelídül…

Tóth László új verseskötetéről

Nézőpont kérdése csupán, hogy Tóth László új kötete a gazdag költői pálya logikus folytatása-e, vagy a retrospektív (alkotói) tekintet által mintegy szubsztrátumszerű – bár korántsem kőbe vésett – összefoglalása; de az biztos, hogy a Wittgenstein-konceptjével erős javaslatot tesz az életmű egyes (eddig is hangsúlyos) rétegeinek újraszituálására.

Módszertani hasonlóságot fedezhetünk fel a tekintetben, ahogy Ludwig Wittgenstein és Tóth László választott tárgyukat feldolgozzák: egyszerre vizsgálnak jelenségeket és azt, ahogy (éppen) vizsgálják. Az egyik esetben analitikus nyelvfilozófia az eredmény, a másikban erősen reflexív költészet. De vannak igen világos és alapvető különbségek. A filozófus ugyan szorít helyet vizsgálódásaiban a szubjektumnak, illetve az individualitásnak,[1] de az én mégiscsak kiküszöbölhető számára, míg Tóth költészete, olvasatomban legalábbis, egyértelműen identitásköltészet. Mindezeket figyelembe véve érdemes egy distinkciót tenni: a magam részéről nem tartanám szerencsésnek Tóth költészetének olyan irányú összeolvasását Wittgenstein filozófiájával, ami az egyes tételek visszaigazolását keresné benne. Ami viszont nem jelenti azt, hogy Tóth beszélője bizonyos tekintetben ne kapcsolódna szervesen Wittgenstein egyes elképzeléseihez.

Mindezt azért fontos tisztázni (hangsúlyozni), mert a szóban forgó kötet címe – *Wittgenstein szóvivője* –, valamint a lírai anyag elrendezése, a címadó versnek a kötet utolsó darabjaként elhelyezésével igen markáns olvasási javaslattal áll elő. Ha tetszik, túl nagy a csábítás. A címben szereplő „szóvivő" nyelvi játék is (szó-vivő), amely indexikusan Wittgensteinnek a nyelvi közlés iránti „elkötelezettségére" utal. Érdemes azonban egy pillantást vetni a szó szótári jelentéseire: a szóvivő olyan személy, aki (1.) valamely közösségnek, ügynek érdekében szót emel, annak szószólója, (átvitt értelemben) valamely ügy eszme, irányzat híve; aki (2.) valaminek a képviseletében felszólal, beszél; s régiesen (3.) olyan személy, aki üzenetet közvetít, azaz hírvivő. Ezek a jelentések, melyek nem esnek messze egymástól, elvben túlságosan megkötik a szóvivő kezét, hiszen magától értetődően kapcsolják oda a feladóhoz, a birtokoshoz, az eredethez, azaz Wittgensteinhez. Kérdés mármost, hogy a Wittgenstein és a szóvivő alkotta kommunikációs viszonyban mekkora szerep jut az értelmező továbbírásnak, vagy éppen a termékeny félreértésnek.

Mert látni kell, hogy a szóvivő pragmatikai értelemben másként, máshol helyezkedik el, mint Tóth költészetének korábbról ismert ikonikus alteregói,

1 Lásd erről Neumer Katalin munkáját: *Határutak. Ludwig Wittgenstein késői filozófiájáról*, MTA Filozófiai Intézet, 1991, különösen 102–130.

illetve perszónái: *Ádám, abszolút sírásó, Odüsszeusz, bohóc,* akik/amik jelen kötetben is visszatérnek, és szót kapnak. A szóvivő azonban nemcsak a szerző–perszóna pragmatikai viszonyban helyezhető el, hanem afféle metaalakként közvetít a „többiek" között is. Hogy alakról, s nem alakzatról vagy éppen médiumról beszélünk, az Tóth koncepciójából fakad. A nagy műgonddal megszerkesztett kötet címlapfotóján magát a szerzőt látjuk mattos, „privátfotós" idillben: kényelmesen ül egy közpark padján, kopár platánok alatt, tél van, de látszik, hogy a hó olvadóban. Ez a szándékolt, keresetlen naivitás homlokegyenest ellentétes a szövegek önreflexív látásmódjával, de nem nehéz felismernünk benne az Arany-féle őszikék alapszituációját – igen, ilyen értelemben már nem is olyan ártatlan a kép. (A kötet *Verjed, pengesd* című 2. ciklusának néhány darabja kimondottan Arany János-i ihletettségből táplálkozik.) Az alcím pedig – a Tóth László-i címadástechnikához híven „avagy" kötőszóval bevezetve – egy soha el nem készülő regény terébe utalja az olvasót, és a kimondhatatlanság, a hallgatás wittgensteini problematikáját: *Mondatok a 'mondatlan' és 'mondhatatlan' regényhez.* Ez a regény, mondanom sem kell, életregény (lenne).

A versszövegek elé Tóth egy prózai bevezetést illesztett *Nyelv előtt* címmel, mely után, ahogy írja, üres, fehér oldalaknak kellene következnie. Az ezeken feltáruló világ az alkotói tudatban felmerülő „lehetőségek, a lehetséges formai megnyilvánulások tenger sokasága, végtelen örvénylése csupán, de alakilag semmi. // De ez a semmi van" – s igazából ezek lennének, az üres oldalakon, a költő új versei. Ebben persze nem nehéz felismerni Wittgenstein egyik-másik tételét a *Tractatus*ból, például a 6.5.2.2-est: „Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan. Ez megmutatkozik, ez a misztikum."[2] Amit aztán a kötet 1. ciklusától *(Az isten maga)* olvashatunk, az már a *versen*, a végtelen potencialitáson túl van – azaz Tóth a wittgensteini létszisztéma alapján megkettőzi a kötetet, a tulajdonképpeni versszövegeket világosan a kimondhatóba helyezi: „Akkor hát kezdem. Kezdem, / újra kezdem. Ezek már a versen / túli verseim itt." *(A versen túl)*

Visszatérve a Nyelv előtthöz: lehet ennek a szövegnek pszichologizáló olvasata is. Úgy gondolom, a szerző felvetései, megközelítésmódja eredendően alkotáslélektani (nem véletlenül idéztem fentebb éppen *azt* a szakaszt), s ilyen értelemben szembemegy a filozófus-példakép pszichológiaellenességével. A kötet leginkább önreflexív szakaszát az első két ciklus képviseli. Az olyan versek, mint a két *Számítógépvers*, a *Kötélen, A bársony eget,* a *Mondja magát,* vagy *A toll, Permutációk,* a *Kis legendák a tojásról,* a *Verjed, pengesd* kimondottan a szubjektum introspekcióját viszik színre. Az ilyen típusú szövegek a lehető legközelebb hajolnak a *privát* léthez, melyet egyidejűségében próbálnak nyakon csípni. Így nem csoda, hogy e versek gyakori tematikai összetevője az írás maga, a szövegmunka és a szubjektum pozicionálása e folyamatban. Az írások asszociációs mezeje a monitor *cursor*jától istenig terjed. Megfigyelhető azonban, hogy az én-pozíciók változatos permutációja, az én és nyelv elvi egybeesése ellenére az én őrzi grammatikai bizonyosságát. Nem posztmodern disszeminációról van tehát szó, sokkal inkább a szóródás tudat általi kontrolljáról, hogy az identifikáció újra és újra létrejöhessen.

2 Ludwig Wittgenstein, *Logikai-filozófiai értekezés*, ford. Márkus György, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, http://sbin.hu/samples/fulltext/wittgenstein_tractatus.pdf.

Az *Egy öngyilkosra* című rövid, önironikus szöveg – már a *Korszakváltás* ciklusból – kiváló példája Tóth szubjektumfelfogásának: „óriási hamutartó a város / a végtelennek felülről nyitva van / láthatatlan isten-kezemmel / nyomom el benne / csikk magam." A szöveg remekül ütközteti az egó kétféle létminőségét (isten-kéz – csikk), de az ikonikusan leírt megsemmisülést a hatalmi kompetencia grammatikája eliminálja, az egót visszaírja a világba. Ha a ciklus további verseire is vetünk egy pillantást, jól kivehető koordinátarendszer tárul elénk. A kijelentések vertikálisan (fel–le irányban) és horizontálisan (kint–bent irányban) is berajzolják a teret. Az előbbire példát az *Egy öngyilkosra* 2. sora is szolgáltat, de a *Húsomba vájja* című darabban „Isten (…) / kapaszkodik általam a világba" (stb.). A horizont térbeli koordinátái az éntől (énből) indulnak *(Kilóg a láb),* de a könyvben előre haladva az időbeni horizontalitás hátra- és előremutató (emlékezés–elmúlás) mozgásának ritmusa kap egyre nagyobb szerepet, mely folyamat a címadó kötetvégi versben kulminál. A *Korszakváltás*nál maradva: a felvázolt szisztéma középpontja az én, amit nemcsak a (körül)forgásra, a pörgésre, a körülnézésre utaló kijelentések támasztanak alá, hanem a versek vagy a kisebb egységek (sokszor baravúros) körstruktúrái. Lásd például megint az *Egy öngyilkosra* című verset, vagy ezt a két sort: „Mintha kint maradtunk volna abból / Amiben menthetetlenül bent vagyunk" *(Valamit óhatatlanul).*

Ahogyan az ismeretes, Wittgenstein a *privát bemutatás*t illúziónak tartja.[3] Nincs most itt tér felvázolni a problematikát a maga összetettségében, talán elégséges utalni a saját és a mások fájdalmának kommunikálhatóságáról szóló kijelentésekre a *Filozófiai vizsgálódások*ból.[4] Tóth úgy oldja fel ezt a dilemmát – s lesz mégiscsak wittgensteiniánus e tekintetben –, hogy verseit, ahogy láttuk, eleve a kimondhatóba utalja, a többiről, ugye, hallgatni kell. Tóth László *versen túli versei* ezért sem nem nyílnak meg a pszichoanalitikus, illetve a traumatikus olvasatok előtt. Ahogy Wittgenstein is élesen elutasítja Freudot: „Csábító kép, hogy az embereknek tudatalatti gondolataik vannak. Egy alvilág képzete, egy titkos pincéé. Valami rejtetté. Hátborzongatóé."[5] Nincs hát itt semmiféle rejtély. Hasonlóan van Tóthnál is, a múlt eseményei sohasem traumatizáltak. A neurózis bölcseletté nemesül/szelídül, a múlt hagyománnyá. Az élet-regény fragmentumaiban a személyes létezés kerül újra és újra allegorikus viszonyokba az egzisztenciálisnak mondott kérdésekkel, miközben az író nem áll ellen a transzcendencia kísértéseinek sem.

A címadó vers mottója, a kötet végpontján, Wittgensteinnek néhány nappal a halála előtt írt utolsó bejegyzéséből való, amit a szövegben parafrazeálva

3 Ludwig Wittgenstein, *Filozófiai vizsgálódások*, ford. Neumer Katalin, 311., Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1998, 155.

4 Lásd többek közt a *Filozófiai vizsgálódások* következő passzusait: 284., 286., 289., 302., 303.

5 Vö. Ludwig Wittgenstein*, Előadások az esztétikáról*, ford. Mekis Péter, Latin betűk, Debrecen, 1998, 46–47. Utószavának egyik jegyzetében Mekis Péter tesz fontos megállapítást: amellett érvel, hogy Wittgenstein felfogása nem esik olyan messze Freudétól, mint ahogy azt láttatni szeretné. *I. m.,* 84. Wittgenstein Freud-kritikájának bírálatát adta nemrégiben Hárs György Péter *Freud szimbólumfogalma* c. írásában. Élet és Irodalom, 2018. augusztus 17., LXII. évfolyam, 33. szám, https://www.es.hu/cikk/2018-08-17/hars-gyorgy-peter/freud-szimbolumfogalma-.html.

megismétel a költő.[6] A szóvivő is, lassan, elhallgat. De talán fontosabb most a verszárlat, amely egy fontos életmű aktuális nyugvópontja –, s amelyet a privát létezésen túlmutató jelentésadás és értelemnyerés örökösen kínzó vágya diktál:

Még felvillan előtte valami,
s rezgése kitart az utolsó percig.
Vagy tán utolsó perce után is ott matat
letakart szemén,
hogy jelentését ezzel nyerje el,
mi évezredek óta pontos jelentésére vár.

(Tóth László, Wittgenstein szóvivője, avagy Mondatok a 'mondatlan' és 'mondhatatlan' regényhez, Gondolat Kiadó, Budapest, 2018)

6 „Aki álmában mondja, »Álmodom«, még ha közben hangosan beszél is, annak éppoly kevéssé van igaza, mintha álmában azt mondaná, »Esik«, mialatt tényleg esik az eső. Még akkor sincs igaza, ha álma valóban összefügg az eső neszével." Idézi: Michæl Nedo, Ludwig Wittgenstein: Életrajzi vázlat, ford. Neumer Katalin, Magyar Filozófiai Szemle, 2001/3., http://epa.oszk.hu/00100/00186/00009/22nedo.html.

CSANDA GÁBOR

Wittgenstein újratöltve

Tóth László könyvheti újdonsága, a *Wittgenstein szóvivője* sok tekintetben nem meglepő: amint előző verseskötéteiben, ebben is nagy feladat (és teherpróba, próbatétel) hárul a versben megszólaló énre: ki- és össze kell magát raknia, mint már megannyiszor, s ennek a poétikai-szerkesztői rekonstrukciónak nem más a tétje, mint az önértelmezés, az önértés. A narráció kerül előtérbe: ahogy a történet kibomlik (inkább sarjad, elkanyarog és nagy vargabetűvel önmagára kérdez vissza, mintsem tartana valami felé), az én is helyet kér benne magának, helyzetbe hozza magát, mint a *Héjat az idő…* című prózaversben, mely egy alvó lányt ábrázoló festményt ír le, pontosabban a festmény ábrázolta alvó lányt: „történeteket szerkesztek köré (…), s e történetekben önkényesen akár magamnak is szerepet oszthatnék". Hasonlóan konstituálódnak a megidézett alakok is: apját a kert képe hívja elő, és fordítva, a kertet az apa (emléke): „Kivirágzott tavaszonként apámban, / és apám is kivirágzott benne." S persze az elbeszélőnek mindkettőhöz sok köze van: művelnivaló kertje is örökségként szakadt rá, ugyanakkor nem apja nyomában halad, hanem a magáét keresve: „nem az ő szívével várok esőre, napsütésre" *(Isten ölében).*

Ugyanilyen markáns vonása a kötetnek a nyelvre hivatkozás és visszacsatolás, mely a legtöbb esetben stilisztikailag és retorikailag is jelölt; jó példa erre az *Ahogy beléd hatolt* anaforája: „És ahogy tudni kezdted: ez a szó. / És tudni, hogy hozzád szól. / És a szó is tudni téged." Kitüntetett szerepet kap, miként az előző példa is mutatja, a szóismétlésben rejlő váratlan zárlat, rövidítés, csonkítás, itt egy sortöréssel elért jelentésbővüléssel: „minden hiába- / Valóság minden" *(Autóbuszban).* A ritmus felpörög, a hangzás az egymás mellé rendelés és az alliteráció révén egy soron belül is dominánssá válik: „hosszú hollófekete haj démonarc dús idomok" *(Tanulmány a céllövöldés lányról).*

Ezek a szóvariációk és szórendjátékok igazából a nagy (lélegzetű és merítésű) versekben teljesednek ki, s teljesítik ki a versben a gondolatiságot (és az enigmatikusságot) – lássuk erre például a *Mintha pengével a szembe. Előtanulmány egy lehetséges verses önéletrajzi szimfónia nyitányához* című vers indítását:

> Talán akartad. Talán nem.
> *Ha tudtál volna akarni már akkor.*
> Mindegy most már. Most már úgyis
> el(szelelt, -múlt stb.) a nagyja. S ez a lényeg,
> hogy változtatni most már rajta nem,
> tehát el- (l. m. f.)

A *Virág helyett* című versfüzér vizuálisan is érzékelteti – előbb az ijedtséget, a habozást, végül a fájdalmat, a dadogást az atomjaikra hulló szavakkal:

> s egész úton izgult
> nehogy valami
> nehogy valami baj
> nehogy valami baj legyen

nehogy az ő kocsijában
legyen valami baj
veled
(...)
gyere haza haldoklik
haldoklik
haldok
hal
h

h
hir
hiɪte
hiɪtelen úgy éreztem

A kötet olyan versekkel kezdődik, melyek az írást és a nyelvet teszik központi tárgyukká, de már a verseket megelőző *A nyelv előtt* című finoman játékos és bravúrosan könnyed előszó (előszó-vers, vers helyetti vers, a vers előtti semmi) is a nyelvvel operál és a nyelvre reflektál, egyebek közt csaknem közhelyszerűen arról értekezve, hogy az írást nem a szerző, hanem az értelmező olvasó fejezi be, de nagyon fontos meglátásként zárójelben hozzáteszi: „de ő is csak arra az egyszeri alkalomra, s egy másodszori, többedszeri olvasásnál mindig újra és újra befejezi, s minden alkalommal másképp".

Az első vers *(Versen túli)* még a papírra utal mint médiumra, ezt váltják a számítógépen írt versek, s Tóth László lassan elhagyja a szöveg(alkotás) tematizálását, ennek helyét a narratív térbe helyezett én foglalja el. Szép példája ennek a *Tíz párizsi,* mely egy rövid párizsi tartózkodásnak szentel tíz szakaszt, s ezzel indít: „Párizs megér egy izét / Egy sej-hajt egy huj-jujt", s finom iróniáját olyan bravúros sorok szemléltetik, mint az alábbi kettő: „Ám ágyam az máris van / Hunyok Párizsban." Vagy vegyünk belőle még kettőt, mert ez a vers a kedvencem, még a bő két évtizeddel ezelőtti „tíz deka párizsi"-t is képbe hozza: „Máris megér egy mesét / Meg egy hogyishívjákot".

A kötet végén a versek betűrendes jegyzéke található, keltezésükkel. Ebből kiderül, hogy csak három vers származik a nyolcvanas évekből, vagyis az 1987-es *Éjjelenként a semmivel, avagy A tett nélküli színhelyek* (válogatott és új versek) tekinthető e mostani előzményének. A fentiekből talán nyilvánvalóvá vált már az is, hogy a *Wittgenstein szóvivője* régebbi s új verseket tartalmaz, de pontosabb azt állítani, új s újabb versek gyűjteménye – nyolc fejezetbe szerkesztve. Nagyon jól megkomponált kötetről van szó.

„Valamikor a húsom álmodott, / ma a nyelvem, / a számban fészkelődő szó" – olvassuk a *Ma az álom* című versben, s ez a summázat jól kifejezi Tóth László költői pályájának ívét. „Nyelv nélkül is mondtad a fényt" – olvassuk a már idézett *Mintha pengével a szembe* versben, *A bohóc búcsújá*ban pedig: „emléktelen nyelvem is lassan / feladja már a szavakat / feledi a szót".

Éppen csak az említés-emlegetés szintjén, tehát nem eltúlzottan, helyet kaptak a kötetben az öregedéssel foglalkozó versek is; egy jövőre hetvenéves művésztől nem is meglepő az ilyesmi. (Jövőre hetvenéves! Nekünk még a gimnáziumban úgy mutatták be őt, Varga Imrét meg Kulcsár Ferencet, mint lázadó, lobogó hajú titánokat, akiktől éppen ezért illő bizonyos távolságot tartani – s lám, mára milyen közel kerültek hozzám, még az öregség elleni lázadásukkal

is!) „Paradicsomot nyomkod szét a villájával a tányérján, s levét szürcsöl- / geti kéjjel. Harapni, rágni nem tud, tegnap húzták ki öt alsó fogát." (*Az öreg[edő] Ádám*) A fogak külön verset is kaptak, csokonais-pannoniusi vidáman harsogó elégiát, *Elégia a kihullott fogakhoz* címmel, mely így indul: „Ó, ti önfeledt fogmosások, / ti céltudatos ide-oda s le-föl irányok, / ti határozott dörzsölések, boldog súrlódások, / búcsúzom tőletek, / de megőrizlek benneteket, / mint örök hiányt a számban." Ugyanebben a (*A delphoi trafikos* című) ciklusban *A bohóc búcsújá*nak felütése: „valahol már fejtik / a természet valamely hegyfalából / lehet valahol most fejtik ki / majdani sírkövem".

Ebben a ciklusban kapott helyet a kötet címadója, a *Wittgenstein szóvivője* is (*Egy lehetséges ciklusból* alcímmel), mely cím-szintagma már önmagában is fricska és túllépés Wittgensteinen, a vers középpontjában a következőkkel: „S tudja már, élete is egyre kevésbé / felel meg életének." Magát a könyvet egy-egy Wittgenstein-idézet vezeti be, illetve zárja; az első: „Itt még nagy hézag van a gondolkodásomban. És kétlem, hogy még ki fog töltődni"; a másik: „Hajlamos vagyok szélmalomharcot folytatni itt, mert még nem tudom kimondani azt, amit tulajdonképpen mondani akarok." S valóban, erre (is) jó megoldás a költő mint szóvivő. A *Mindent, mit mondani* című vers szépen rímel a nyelvfilozófustól származó idézet-mottókra: „Mindent, mit mondani akar, / elmondat veled a mondat." Ez már nyelvileg is több, mint anafora és alliteráció, a szövegbe helyezett-vetett beszélő helyett a szöveg beszél. Mondhatni, ez a vers Tóth László szóvivője.

(Tóth László: Wittgenstein szóvivője, avagy Mondatok a 'mondatlan' és 'mondhatatlan' regényéhez. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018)

TAMÁSI OROSZ JÁNOS

„...lehet valahol most fejtik ki..."

Nem tudom, megengedhető-e, hogy egy recenziónak induló szöveg Tóth László friss kötetéről (*Wittgenstein szóvivője,* versek) textusaiba szubjektív gondolatok is vegyüljenek, olykor az esszébe fordulás töredék idejének határát súrolva (képességeim szerint), de mégis arra kell kérnem az olvasót: erre készüljön most (erősebb s csöndesebb hangú eszmecserére) – s ne hagyjon fel minden reménnyel; *a vers végéig.*

Erről majd később, hogy miért is ne.

Előbb azt kell megmagyaráznom: oktalan-e, hogy szólok valami olyasmiről már e dolgozat első mondatában, mely egy esetleg később, a szöveglabirintus sűrűjébe hatolva válhat esedékes kihívássá? Nos, bevallhatom: már átgondolni képtelen voltam ezt a feladatot, úgy, hogy abban szigorú határvonalat képezzek a költő és a jó barát között; az életmű és a legújabb kötet között; ez egyszerűen kivitelezhetetlen. Túl sok köt össze engem Tóth László személyével, sok évtized munkakapcsolatai, baráti találkozói, eszmecseréi, s mindabban annak élményszerű-fokozatos fölismerése, hogy ez a sok együtt töltött idő mindig olyan tudással gyarapított, mely szinte észrevétlen rakódott le bennem abban a pillanatban, s majd, sok nappal, héttel, hónappal később – amikor valamely pillanatnyi kihívásban kapóra jött, hogy erre csak-csak tudom a választ, a megoldást – tűnődtem el azon, ekkor, magam felületességét ismervén: no, hát ezt meg mikor, kitől, hogyan tanultam?

Ez a tanítás lényege, gondolom, s ez a tudás jelenléte s szerény megkapaszkodása ott, ahol erre befogadó szándékot talál, tapasztal. De ne magamról beszéljek, terelődjenek át szavaim; ám azt még röviden ki kell fejtenem: mire gondoltam a tanítás lényegéről Tóth László esetében? Mindenekelőtt és elsősorban: az ismeretanyag lankadatlan gyűjtésére és továbbadására, arra a több embernyi teljesítményre, mely munkásságát jellemzi. S ebben semmi baráti túlzás nincs – kéretik itt, bővebb információszerzés érdekében, felütni egy „ki kicsodát", avagy „ráguglizni" nevére – általában a rövid összegzések is „riasztóan" hosszúak. Munkái megkerülhetetlenek, ha a (cseh)szlovákiai magyar irodalom fejezetei iránt érdeklődik, kutat valaki; azok, ha a magyar színjátszás regionális (Pozsony, Komárom) teljesítményeire, eredményeire fókuszál az „adathalász"; és „dettó", mikor a csehszlovákiai magyarság életéről, mindennapjairól kell számot vetni. S ez még csak érintőleges felvillantása életműve „peremvidékének"; szót sem ejtettem műfordításairól; igaz, ez már főhivatása részelemének tekinthető, hisz elsősorban költő, esszéíró, mesepoéta, s hát, ha nem mondtam volna: költő, költő és költő.

Mindig megdöbbenek, hogy mennyire – az.

Polihisztori – avagy inkább szépírói s művelődéstörténeti – működése, azon belüli örökös műfaji szabadon csapongása is ebből fakad. Ösztönösen, magam legalábbis így vélem, önmaga alkotói helyzetét, lehetőségeit, személyes történelmét, annak határait és határtalanságait kutatta, mikor a (cseh)szlovákiai irodalom múltjának és eredményeinek összegzésére vállalkozott. A színház önmagában a poézis egy válfaja, s hát, ha az ember dramaturg, miért ne „fer-

tőződne" meg? S mi mást tehetne, ha verset ír: meg kell ismernie közösségét, szűkebb olvasótáborát, meg kell értenie értelmét a szólásnak; hogy, persze, annál nehezebb utat választván egy kicsit alakítani, formálni próbálja őket. De portrék sorával bizonyíthatja az ismeretlen olvasónak: ismerlek téged, s nem csupán azt akarom, hogy te ismerj meg engem. És ismeri mindenkori korát, helyzetét, s bár a versek jövőjét, emlékezetét mindig az utókor dönti el, annyit biztosan állíthatok: nagy, korszakos művek mellett vannak olyan apró, finom érintései, melyek múlhatatlanul idézik majd fel az „oly korban éltem" örök tanúságát. Erre csak egyetlen példát említek: duplán szerencsések vagyunk, hiszen Tóth László munkáira már a kezdet kezdetén fölfigyeltek kortársai; recenziók s tanulmányok hosszú sora elemezte majd minden lépését; ebben tetten ért szerencsénk azért dupla, mert néhány éve ezek javát egybegyűjtötte, s válogatott versei társaságába illesztette. Így nem kell, legalábbis első pillantásra nem kell rákeresnünk, s főleg nem kell olyan szövegek után kutatnunk, melyeket amúgy szem elől tévesztenénk. Miként ebben a kötetben (*Átváltozás*, Ister, 2003) olvashatjuk egy korabeli kortárs esszéíró egyébként alapos, tárgyszerű, megfontolható esszéjét a költő addigi köteteiről, ám abban olyan mondatokat is: „Konkrét hazafogalom helyett maradt a tárgyi meghatározatlanság bizonyos mértékű meghatározottságot sürgető problémája, mely a lírai költészettel kapcsolatban is szükségszerűen felmerül. És vigaszul megmaradt számunkra Kölcsey Ferenc megszüntetve-megőrzött hazafogalma, és a szocialista országok gazdasági-politikai integrációjának programja." Persze, az első másodpercben akaratlanul elmosolyodunk ezen, az idézet mellé illesztvén a költő szinte számlálhatatlan ide illő művének egyikéből a kiegészítést: „mi végső soron magunkat / rúgtuk, haraptuk, tömködtük át / az örökkévalóból / az örökkévalóságba" *(Elégia. A nőkhöz).* S rendben is vagyunk, ám azért el-eltűnődünk – ugye – az idézetpáron. Honnan kellett eljutni s hová is tartunk – ma? Nem óhajtván erősebb aktuálpolitikát idecsempészni, csak utalok azon politikai törekvésekre, melyek a mát szövik át meg át – s azok valós lehetőségeire, ha úgy tetszik, *valós* valóságára.

Ki tudna erről érthetőbben s világosabban beszélni nekünk, ha nem ő, kérdem időnként magamtól. Adott, ugye, egy budapesti születésű gyermek, aki ötesztendősen Szlovákiába kerül – bocsánat: Csehszlovákiába –, ahol magába szív egy kötődést, a kulturális identitás teljességét, harminchét évesen visszatelepül Magyarországra, 1986 és 2005 között ott él, de kiadói, lapszerkesztői, avagy minden más tevékenysége elsősorban a szlovákiai magyar írók közösségéhez köti továbbra, serkenti, szorgalmazza a magyar irodalmi műhelyek s programok minél erőteljesebb nyitását egy nagyon fontos szűk két évtizedben; majd visszatér ifjúkorában kialakult szűkebb pátriájába. Van ebben a kicsit szűkebben vett identitási térben valami világpolgári attitűd, valami irigylésre méltó, érzem én meglehetősen sokszor, ugyanakkor – a verseiben elmerülve – jobban átgondolva: ott van valaminek a folytonos hiányérzete, valami állandó készülődés, felkészülés arra, ami inkább nincs, mint van, de minden bizonnyal létezik. Úgy van ott bennünk, a nyelvben, mit örökké érteni próbálunk, miként testünkben a lélek – vagy felismerjük azt, vagy nem, s vagy őt ismerjük fel akkor, vagy soha már. Érzem, néhányan felszisszentek iménti szavamon (világpolgár), de nem érzem túlzásnak. Nehéz helyzet ez, egy költőnek bizonyosabban nehezebb. Mert bele lehet kiáltani a párizsi éjszaka csöndjébe, hogy „hazatér a fiad", de hová térjen haza az, aki leginkább a senki földjén érzi *valahol* magát? Ez lehet egy keskeny sáv két országhatár – nevezetesen a csehszlo-

vák és a magyar – között, hol meg-megáll, tűnődve, hová is tart most. Az „itt" és az „ott" összefeszülése pumpálja vénáit, gyorsítja vagy épp lassítja vére futását; „Afféle innen oda, / onnan ide állapot ez az enyém", *(/út/leírás avagy Németóra),* írja egy amúgy számottevő vershelyen, ugyanott olvashatjuk gondolatfutamát a születés előtti pillanatok lehetséges tragikumáról: „...mi lett volna, ha... / Akkor most egy kiköpött germán lennék. / De nem vagyok az. / És orosz se, / és cseh se, és szlovák se, és... magyar se... / Se-se, se-se, se-se." Ki tudja hát, mikor repül levegőbe az a föl-földobott kő, s hová hull, mikor nem a senkiföldjére? Nem ars pœticák, de élethelyzetek sora teszi Tóth László verseit oly otthonossá az „itt" és „ott" közteseiben épp úgy, mint a nyelv előtti költői létezés nyelvének vallatásában. A haza, a hol kérdését viszonylag könnyedén elintézi, elegendő volt neki ehhez úgy hatvannyolc év, eddig, az összegzés – itt és ott merítvén – így hangzik, avagy így is, magunk olvasatában: „...hallani sem, / látni sem a magának / hazát teremtő / hazátlan" *(Vers a költőről);* „Otthonaidban idegen vagy / az idegenség az otthonod" *([Idegen szobák]);* „Testem-országom, / hontalan' – hazám, / lettem: szolgálom, / görcsökben, lazán. ... Vagyok magamra / utaltan, fázón, / létem magasba / emelem: zászlóm." *(Magasba emelem).* Bár(?) – „fel-felriad éjjelenként / álmaimból Magyarország." *(Fel-felriad álmaimból).* A kérdőjelet fentebb, kérem, tekintsék az én olyan szubjektív megjegyzésemnek, mely arra utal: innen nyithatnánk igazán tágasra azt a kérdéskört, mit eddig taglaltunk, s mi mélyebben elemezhetné, körüljárhatná, hol is terül el valójában az oly annyiszor megénekelt senkiföldje. Tóth László válasza erre a kérdésre egyértelmű, egy sokszor idézett költemény felütését idézem most, amikor mondani, szavalni, vagy csak hivatkozásként hallottam, gyakran eltűnődtem: érti-e mindenki annak mélységét? „A versírás: honfoglalás, / és minden vers / teremtett haza." *(Vers a költőről).*

Ne nyissuk hát tágasabbra a fenti, eddigi polémiát, maradjon inkább a versállapot filozófiája; pártszóvivők helyett szóljon hozzánk Wittgenstein szóvivője: Tóth László. Kinek új kötetét az életműbe frissen kóstolgatók izgalmas, meghökkentő élményként foghatják föl, lapozgathatják, ám a költő világát jobban ismerők amolyan összegző folytatásként élhetik meg. Igaz, jó messze kell visszamenniük az időben, úgy 1975 tájára; szerzőnk akkor kezdte írni s ciklusba gyűjteni a *Széljegyzet* darabjait, s annak azonnali, első hangütése már s még a *Vers előtt* címet viseli. „minden kis szög bőröd alatt / fényesedik" – írja abban, s pár oldallal később már ez a friss, mostani kötet sejlik föl előttünk e néhány sorban: „fölsejlik előtted, / kibomlik / a nyelven túli éden" *(Innen és túl).*

Így s itt kapcsolódik, magam vélekedése szerint, a friss kötet az életműhöz; s itt s így ahhoz, ami talán egész életében majdhogynem egyedüliként foglalkoztatta Tóth Lászlót: viszonyaink a világhoz, a létezéshez, kötődéseink a szavakhoz s a szavak mögötti térhez, dimenzióhoz, talán csöndhöz, avagy lassan elülő tompuló lármához, zajhoz – hiszen a nyelv előtti világ szüli meg számunkra a nyelvet, mellyel kimondhatóvá teszünk valamit, ami kimondhatatlan. „A nyelvvel rögzített vers a végtelen végesítése" – írja a szerző is könyve útra bocsátójában, s majd, még ebben az írásban, a versnek adja át a stafétát: „És ebben a nyelv előtti áldott pillanatban mindketten egyszerre pillantjuk meg / a semmi üvegében végigfutó belső remegést." *(A nyelv előtt).* S majd következik az alámerülés az élet egyszerű, hétköznapi infernójában, ami tulajdonképpen annyira a költőre vall, életműve folyamatos szervesülésére, hogy akár – ez kissé közhely – az egyes szakaszok önkényes összeolvasásával is jellemezhetjük, mondván: kezdetben volt *A hangok utánzata,* majd jött az *Átkelés,* jöttek a

lassuló, rezignált *Széljegyzetek*, s a szembenézés után az *Istentelen színjáték*kal íme, eljött az alámerülés végső összegzése: „Mondatunkhoz olykor mi csak a csend vagyunk." *(A kép nyers).*

Első mondataimban talán említettem: számomra nehéz objektív tekintettel ráközelíteni akár csak erre a kötetre, akár az életműre (van négy-öt olyan verse, melyeket havonta egyszer-kétszer el kell olvasnom, immár évtizedek óta), de, birkózván a történettel, el-eltűnődtem azon: az a csönd a vers mögött, vagy a vers előtt, vagy a vers után keletkezik? Mindhárom, de mely a fontosabb? Melyik üt szíven jobban bennünket, ha és egyáltalán fölfogjuk azt az ütést? A vers *mögött* mindig ott feszül ez a csönd, s ha megértjük, fel is feslik talán; „készülj büszke bohóc / az előadásnak lassan vége / hajts fejet hát / de meg / ne hajolj" *(A bohóc búcsúja);* de a vers után is elszorítja torkunk; „Elkészültem / de még nem vagyok kész" *(A delphoi trafikos);* de legerősebb talán valóban a vers előtt: „S az ember utolsó mondatával kezdi el / élete első igazi mondatát." *(Wittgenstein szóvivője).* Ez a kötet címadó s egyben utolsó verse; bölcsessége torokszorító, mint ahogy annak futó igazolása, talán, vagy inkább a szervesülő életmű kontextusainak egyik lehetséges olvasata, hogy a vers mottójaként Tóth László egy Wittgenstein-idézetet illesztett be: „Aki álmában mondja, »Álmodom«, még ha közben hangosan beszél is, annak éppoly kevéssé van igaza, mintha álmában azt mondaná, »Esik«, mialatt tényleg esik az eső. Még akkor sincs igaza, ha álma valóban összefügg az eső neszével." Eddig Wittgenstein, s most olvassuk mellé Tóth Lászlót, 1975-ből: „Jó éjt, esik. Hullnak szögek. / Hallod menet, hallod jövet. / Hullnak. Esik. / (...) S rettegsz immár a verstől is, / mely mint szívedbe szúrt tövis, / megint megöl. // Jó éjt tehát. / Esik, esik." *(Vers előtt)*

S itt akár csöndre is inthetném magam, ennél jobb végszót nem nagyon találhatnék, de nem állom meg, így, a mondatok ösvényén, hogy azért közelebbről közelítsünk Wittgensteinre. Miért is az ő szóvivőjeként lép elénk a költő? Jó, tudjuk, értjük, a *Tractatus* (avagy Tractatus – Logico-Philosophicus) ihlető hatását; ha valaki csak egyszer átrágja magát azon, a memóriája nagyon szép idézeteket raktároz el, s ezekkel – ha úgy adódik – lazán, szabad kézzel bánhat, valahogy olyan Esterházy-módra: „Én többször elolvastam a Tractatus-t, így, mint verset. Tehát nem nézem meg az állítások radikalitását, erejét, egyáltalán, hogy mihez képest mit mond. (...) Tehát mindezeket én linken használom, így lehetne összefoglalni." *(Esterházy-kalauz, 36. p.).* S bár Esterházy Péter a 3.12-t említi mint választóvonalat a könnyed és ráeszmélőbb olvasási mód között, magam Tóth Lászlóét a 3.13-ban rögzíteném: „Tehát a kijelentés még nem tartalmazza saját értelmét, de tartalmazza a lehetőséget, hogy ezt kifejezze. (A »kijelentés tartalmának« az értelemmel bíró kijelentés tartalmát nevezzük.)" Íme, a lehetséges kulcs, a pont, ahol a költő lehetőségét érzékelte annak, hogy kimondjon valamit abból, ami „mondatlan", de melléillesszen néhány „mondhatatlant" is; noha nem kimondva; maradt az mondhatatlan, de mégis némiképp elvarrta, noha legkevésbé önmaga előtt, néhány eddigi kijelentését a hol-ról, a miért-ről, a honnan-ról, ám csak érzéssel, finoman, úgy téve meg, ahogyan eddig tehette azt, jól tudván: „az értelmezés lényegemtől foszt meg" *(Kötélen).*

S még egy-két szó – nem állom meg, hogy azért megemlítsem: ezt a kötetet akár az életműtől függetlenül is élvezettel olvashatja a kortárs (bár attól függetlenül, mint mondtam, nem ajánlatos). De azért itt is vannak utókorszakos versek, gondolván itt önmagunk utókorára, s nem csupán nemzedéki, de közössé-

gi, polgári utókorra is – mert hogy némiképp abban vergődünk. Nap mint nap szembesülünk olyan kihívásokkal, melyeket nem árt(ana) tudatosítani, világgá kiáltani. Lapozzunk csak bele, így, az utolsó bekezdéseimben, úgy, ahogyan a könyvesboltban szoktuk, átpörgetvén a lapokat, itt-ott megállván egy-egy mondatnál. „A múlt századi kis költőket / ugyanazok a pusztító történelmi viharok / és ugyanazok a társadalmi kataklizmák nevelték, / miként a nagyokat is." *(Kisded értekezés a múlt századi kis költőkről).* No hát, hogyan is hangzott az a bizonyos Kölcsey-utalás, itt, fentebb? Majd emitt akad meg szemünk, kissé sokáig olvassuk, az eladó már szelíd-türelmesen pislant felénk: „ügyetlenül megigazgatod nyelveddel a műfogsorod / – akár mosolyoghatnál is – /, számlákat, szállítóleveleket írsz, / könyvcsomagokat állítasz össze, / könyvcsomagokkal cipekedsz, / a postán sorakozol egy órát, / már második hónapja nem tudtál telefonszámlát / s közüzemi díjat fizetni, / ma este sem fogsz híradót nézni, / a fenébe a választásokkal, / tele a tűrőképességed" *(A Költészet Napja).* Hoppá, mondjuk, azt érezvén, mégis jobb a vers és a nyelv előtt létezni, talán. Hisz a múlt századot magunk mögött hagytuk-e? A költő válasza: „Most a tegnapi ellenségem a szövetségesem. / És a tegnapi barátom az ellenségem. / Tegnap a mai ellenségem utasított, hogy a mai szövetségesem legyen az ellenségem. / Ma a tegnapi ellenségem int, hogy a tegnapi barátom legyen az ellenségem. / Tegnap még lázadoztunk ellene, hogy a barátunk határozza meg, ki legyen az ellenségünk. / Ma még elfogadjuk, hogy a tegnapi ellenségünk utasítson, ki lehet a barátunk, és ki nem. / / Kábán néz maga elé Ádám, zúg a feje." *(Szövetségek)*

Zúg, morajlik, miként a nyelv előtti csönd. Ma még artikulál. S hogy esik-e? Zuhog. Lassan befolyik küszöböm alatt az özönvíz. De lehet, csak álmodom az esőt – „kiégtek utolsó közös álmaink" *(Nincs segítség).* …S lám, mégis van. Akad. Ígértem mondandóm elején, sort kerítek a feleletre: miért biztattam az olvasót, hogy ne hagyjon fel minden reménnyel; a vers végéig. A válasz roppant egyszerű, megéléséhez elég egy vagy több élet. A recept, ki mástól, természetesen Tóth Lászlótól származik, egy elrejtett mottó (A vers címe: *Vers a költőről*) az életműben: „Ahány vers kell, hogy élni tudj, / annyi élet a versben."

(Tóth László: Wittgenstein szóvivője, avagy Mondatok a 'mondatlan' és 'mondhatatlan' regényhez, Gondolat Kiadó, Budapest, 2018)

ZALÁN TIBOR

Az út árnyéka

Dantés faricskálások Tóth László szamárvezetőjén

Az emberélet útjának
már jócskán túl a *felén*
egy szemetes szétszaıt
bűzhödt erdőbe jutott az én
mivel az egyetlen tábla
mi arra mutat
vörös betűkkel kiabálva
merre lelhetni az igaz utat
hamis és nem vállalható

Nem kék
iszapos és szennyezett
a régi tiszta tó Beléje
dobálva rozsdás vas tört üveg
döglött élet felpuffadt állat
Nem én-léleknek való
S nem való csak kitalálat
Ha menne is arra
nincs tervezve tóra gát
Nem lelheti hát ott sem igazát

Horkan megtorpan
megpihen az én egy
mély bizonyosban
hol *belé költöznek az ég*
madarai mind ottan
a sasok és héják és belé
a magányos erdei pinty
(fringilla cœlebs cœlebs)
a boldogság hova lesz hova lesz
Szárnysuhogásuk hidegében hűsöl
és jeges éjszakákon hűtlen
lesz íráshoz betűhöz
az én
Tereit reggelenként
elárasztja a fény
Isten hangja angyali szellők
tetején *istentelen szélzúgás*
horpadt egek *kék delén*
örvénylik lassan
minden ami kint volt most benne

A szüntelen kopácsolás
távolról
akár ha kivégzés előtti lenne

S mintha fészekben pihegne
egy szív mit a rettenet elönt
Ami lent volt benne most már föntKiszáradt földön szétszórt
csontok Halott emlék-televény
Kifordul belőle a *nincsen remény*
a *nincsen remény*
S hülyén az *én* *A* nem-én A ha-én

VÖRÖS ISTVÁN

Egy erődrendszer: rondel és villanella

Támfalak Tóth Lászlóval közös birtokainkról

1

Délutánok Holannal

Ha hárman ültünk Vladimír Holannal,
Ivan Blatný is odacsörtetett.
Fordítónak is kell a képzelet,
a költőnek, akár egy asztal,

az alázat, mi dolgozni marasztal.
Hogy nem dolgozik, csupán képzeleg?
Ha hárman ültünk Vladimír Holannal,
tudtuk, hogy az is csak hasznos lehet.

Nem születik a fordítás azonnal,
tölthetsz vele egy egész életet.
Nem te vágod le a tündéreket,
csak bőrüket adod el nagy haszonnal.
Ha hárman ültünk Vladimír Holannal,
Ivan Blatný is odacsörtetett.

2

A Blatný-védelem

Ha ott lapultunk Ivan Baltný mellett,
tudtuk, hogy sárga házban élt,
tudtuk, a sors mögötte elment,

de nem ismertünk semmi biztos elvet,
mi elnyomja a semmi énekét!
Ha ott lapultunk Ivan Baltný mellett,

éreztük, ő mi mindent megtett,
hogy legyen ebből emberi beszéd.
Tudtuk, a sors mögötte elment,

tudtuk, miféle sérülékeny jellem,
s hogy megóvja a mások életét.
Ha ott lapultunk Ivan Baltný mellett,

más védelem már nem is kellett,
a védtelenség őneki elég.
Tudtuk, a sors mögötte elment,

ha mi fogjuk meg, felment
a vád alól, hogy minden vers szemét.
Ha ott lapultunk Ivan Baltný mellett,
tudtuk, a sors mögötte elment.

3

Miroslav Holub

Az orvosdoktor verset írni hogy mer?
A költő laborban kutat?
Hány rémületből áll össze egy ember?

Hány hullámzástól tűnik el a tenger?
A diplomádért öltél-e nyulat?
Az orvosdoktor verset írni hogy mer?

Jan Palachra gondolsz, s egy sebhely
takarja rögvest égő arcodat.
Hány rémületből áll össze egy ember?

Hány félelem, mi senki másnak nem kell?
S ha megnyugtatják, akkor mi marad?
Az orvosdoktor verset írni hogy mer?

A tudományból új szavakat szed fel.
Neki a vers csak vérnyomás, nem pillanat.
Hány rémületből áll össze egy ember?

Kinek kéne egy átlátszó üvegfej,
szavak helyett gyűrött papírszalag?
Az orvosdoktor verset írni hogy? Mer?
Hány? Rémületből áll össze egy ember.

4

Csehszlovákia

Egy eltűnt állam polgárai volnánk?
Egy eltűnt polgár vallomásai?
Egy eltűnés még látszó állomásai,
ahol mégis hangosbemondó szól ránk:

„Az eltüntetéssel megvolnánk.
Mától már megjelenhet Márai."
Egy eltűnt állam polgárai volnánk,
akiknek nem lehetnek vallomásai?

Hol Dunaszerdahely ez, hol Bánk,
a határ két felén egy élet állomásai.
A költözéseidre mit szólna Ady?
Az ember szájaszéle mért ráng?
Egy eltűnt állam polgárai volnánk?
Egy eltűnt polgár vallomásai?

POLLÁGH PÉTER

Másként lakozik

Tóth László: Permutációk

Végül úgyis egyedül maradunk: velük. Akiket írtunk. Aztán egyedül maradnak: nélkülünk. Végül úgyis a mondat minősége számít, a szavak etikája. (Majdnem azt írtam: Ithakája.)

„Létezem. / Mindenben benne létezem" – 1992-ben így kezdte Tóth László *Permutációk* című versét, amit már nem tudok kitörölni magamból. Mindenki túlélő, aki betölti a negyvenet. 43 volt akkor, én 13. Azt gondoltam, nem tehet idegen szót címmé. Még nem tudtam, hogy minden szó lehet idegen.

Itt jött volna másik két flekk, amit elhagytam, kihúztam. Nem akarok róla mellébeszélni, mindent mellérendelni. *Permutációk:* nekem legtermészetesebben ezt a verset jelenti. Végül úgyis a lényegre kell választ adnunk. Majd máskor elmondom, hogy miért a négy kedvenc felvidékim: Hamvas Béla, Márai Sándor, Kassák Lajos és Bólya Péter. És miért a saját halottam: Kantár Csaba.

„Van, hogy más is én vagyok. / Van, hogy én vagyok a más."

Majd máskor elmondom, hogy arisztokrata őseim belakták és vezették egész Északot, Pozsonytól Felkáig, Lőcsétől Somorjáig, Dunaszerdahelyig. Hogy Felvidék a miénk volt. A Pókateleki Pollágh-Kondé családé. Arra tágabb tér nyílt a képzeletnek, a születő képeknek. De nekem belőle már nem (úgy) jutott. Száz éve másé, száz éve írják át. De elvonatkoztatunk ettől, hisz mindegy, hol lakik a költő, a lényeg, hogy másként lakozik. S nem ragad bele a történetiségbe:

„kihajolok a szövegből és megírom ezt a papírt. (...) megírom magamat (...) Semminek sok, van-nak semmiség."

A *Permutációk* átveszi az alapokat. Mi a nyelv? Az otthontalanság otthona? A hátunkba szúrt kérdőjel? Hány én-hasadásban élhet még a költői én? A rezignált ráismerések verse ez. Tóth László már nem hibázik. Óvatosan adagolja a szépséget, inkább csak sejtet, rá-rákérdez. Iróniája nem kiégett. Nem kapcsolták le a villanyát.

„Én a kérdőjel vagyok. / Én a kérdőjel felső része, pontja. / Én a kérdőjel helye vagyok. / Én ebben a helyben vagyok. // Bovaryné, főzz teát. / Bovaryné, tegyél cukrot bele! / Citromfát is tegyél bele, Bovaryné! / Szép, virágzó citromfát."

Mindig is az exkluzív költészet érdekelt. A szó- és gondolatgazdag áradás. A Bonyolult. Az Izgalom. Az izgalmi sávban történő. A Száguldás. Nem a veszteglés a leállósávban. Nem a keresztbeállás. Nem az út elvágói érdekeltek, hanem a leggyorsabbak, a fölfújt egó nélkül is erősek. Vicces, hogy autókkal jövök, miközben még játékautóm sem volt. De Tóth Lászlónak volt biztosan.

„Szél támad, lengenek Ithaka reklámjai. / Kimozdulnak a fényreklámok a szemközti ház falán."

Tiszta hang. Jól karbantartott zongora. Egy kicsit ki is mozdít magunkból.

Tóth László már 21 évesen feltűnt az *Egyszemű éjszaka* című antológiában. Ő volt az egyik legfiatalabb, s övé volt a címadó vers. Hamar felnőtt a Felföldhöz, a felsőbb régiókhoz. Azt mondják, műfordítónak is briliáns. Sokoldalú, jó szótaláló. Mélyre ásó típus. Legózik és régészkedik, lelkét üti nyélbe. A tiszta észt

el nem adja. Nem gondolja, hogy a kincs magától feljönne. A temetetlen érdekli. A vers szavatol a saját biztonságáért. De nekünk nem kell biztonságban lennünk. Az életmű: elbeszélhetetlen. Nem lehet megkötözni.

„Én a permutáció vagyok. / Homlokom mögött napsütés, eső, hó. / Citromfa árnya talán az arcom."

Az 1949-es Tóth László: békebeli, nyugodt paradigma. Mélázik. Melankóliázik. Mosolyogtat. Nyelvet ölt rád, ha túl keveset képzelsz.

Harminc évvel idősebb nálam. A 70 jubileuma, misztikája várja. Neki már nem kell félve visszanéznie. Szegényebbek lennénk nélküle. A 9-esben vagyunk, évtizedet zárunk: veszélyes, azt mondják. A sarkon, a sikátoron túl a 40/70 vár. Találjunk hozzá egy jó csuklyát! (Talán szablyát is.)

Szóval: nincsen neki vége, olyannyira, hogy nyári verseskötete *(Wittgenstein szóvivője)* nálam esélyes a „2018 legjobb kötete" címre. A 70 hegyére, fennsíkjára lépő költőt ezennel: Isten éltesse!

Csala Ildikó ex librise 2013-ból

PÉNZES TÍMEA

Tóth László: Apám lábaujja, madarai

Lefagyott a számítógépem,
nem látom őt, már csak fényképen,
kívül már nincs, csak legbelül,
legmélyebb bensőmben.

ágyban feküdt, képet nézett önmagáról,
egy fel-alá bukdácsoló, beteg madárról,
hullámos vonalakat követett tekintete,
körülötte kórházi szoba steril díszlete,
az emlékek is hullámban érkeztek,
– mesterséges fényeket átszövő napsugarak –,
miken átsejlettek
élete legszebb pillanatai.

nem válthatunk át gombnyomásra
létből nemlétbe, és fordítva,
vagy mégis?
gombnyomásra leszünk s nem leszünk,
nyílik tágra és csukódik le szemünk?
töprengek rajt' hetek óta,
gombnyomásra nő égbe röpítő szárnyunk,
mi éjszaka bomlik ki lapockánk alól,
mint éji virág, mert a halál éjjel érkezik leginkább,
amikor észre sem vesszük?

bárhogy is légyen:
reggel már az ég madaraival csipegeti
az égi boldogságot.

SZALAY ZOLTÁN

Megíratlan köszöntő,

avagy egy tétova mondat Tóth László hatvanötödik születésnapjára

Kedves Laci,

most, amikor ezeket a sorokat írom, este van, bonyolult, sűrű este, és én úgy érzem, most készen állok végre a feladatra, miközben ugyanúgy érzem, hogy nem állok készen, mert honnan is vehetném a bátorságot, hogy néhány sorban, néhány tétova szóban össze akarjam fogni mindazt az ellentmondást, mindazt a kiismerhetetlenséget, aminek – s bár sterilnek hat ez a szó, de talán kellőképp egzakt is jelen estben – vizsgálatára te egy életművet építettél, amelynek az alapjául nem kevésbé szilárd és kikezdhetetlen elemet választottál, mint a semmit, aminek a megismerésére, s ezt a Te eddigi életművednél mi sem bizonyítja kimerítőbben és elragadtatottabban, nem elég egy önmagán sokszorosan túlnyüzsgő élet, és én, amikor, és már előre elborzadok attól, amit most le kell írnom, próbálom ennek a semminek a körvonalait legalább megközelítőleg megtalálni, hogy ezt a feladatot elvégezhessem, ráébredek, a Te soraidhoz kell vissza-visszatérnem, hogy merítsek belőlük, ahogy arra is, hogy a feladat, amit vállaltam, azaz hogy összefogjam, amit összefogni nem érdemes, mert megszámlálhatatlan sok énből áll össze, amelyeket Te, mármint ezeknek az éneknek a légióit, fáradhatatlanul gyűjtögetted Danaida-korsódba, szóval hogy ez a feladat teljesíthetetlen, mert a Te életművedet több okból sem lehet csak úgy behatárolni, főképp azért, mert a kiterjedése többirányú és egyik irányban sem statikus, hanem nagyon is dinamikus, és e pillanatban lehetetlennek tűnik megtalálni azt a pontot, ahol majd egyszer megnyugodhat, és lehetetlennek tűnik behatárolni ezt a burjánzó, nemcsak minden elképzelhető tartóedényen – pedig milyen kiváló tartóedénynek tűnik a szó, a mondat, az írás, a könyv! –, hanem hovatovább önmagán is túlcsorduló, végeláthatatlanságában is oly tágas, befogadó és olvasmányos univerzumot, amely valahonnan Belőled árad, körülbelül akkortól, vagy talán már sokkal korábbtól, de mégis, ha meg kell ragadni egy pillanatot, akkor onnantól, hogy utánozni kezdted a hangokat a hetvenes évek elején, amikor az én generációm, amely önmagát, talán joggal, talán tévesen, átmenetinek érzi, még sehol sem volt, s egy másik átmeneti, homokóranyak-generáció volt épp kibontakozóban, a Tiétek, s mindebből kifolyólag természetszerűleg felmerül a kérdés, vajon minden generáció ugyanennyire átmeneti-e, miközben ugyanannyira öröknek, megcáfolhatatlannak és meghaladhatatlannak érzi magát, és így vissza is tértünk megint ugyanoda, ahonnan valójában egy pillanatra sem kanyarodtunk el, azaz az ellentmondásosság hurkához, amelyben ugyanúgy ott szorong az én generációm minden egyes képviselőjének a nyaka – akárha homokórában –, mint minden másikénak, és a dilemma számunkra is ugyanaz, mert bár előttünk tényleg ott az ezer út, azon az egyen, amelyik a miénk, valahogy mégsem tudunk elindulni, mert

a feladat, ahogy azt már az elején, mielőtt elvállaltuk, sejtenünk kellett volna, bevégezhetetlen, és vigaszt csak az újrakezdésekből táplálkozó pillanatnyi hóbortos fellángolások jelenthetnek, a hit abban, hogy az úton levés kielégíthet, hogy az úton levés maga a boldogság, és ami a valóság, az nem számít, azzal nem kell törődni, hiába tanultuk meg, hiába égett bele az agyunkba, hogy nincs megállás, mindig csak a teljesíthetetlen, a lehetetlen áll előttünk, amit egyedül teljesíteni akarunk, amit kiszabtunk magunknak, amit könnyelműen, a következményeket nem mérlegelve, tudásunkat, képességeinket, korlátainkat félvállról véve csupán, vállaltunk, habókosan nézve szembe mindazzal, ami előttünk van, s amit úgy neveznek, amit Te úgy neveztél: már mindig az örök meg-nem-érkezés.

2014

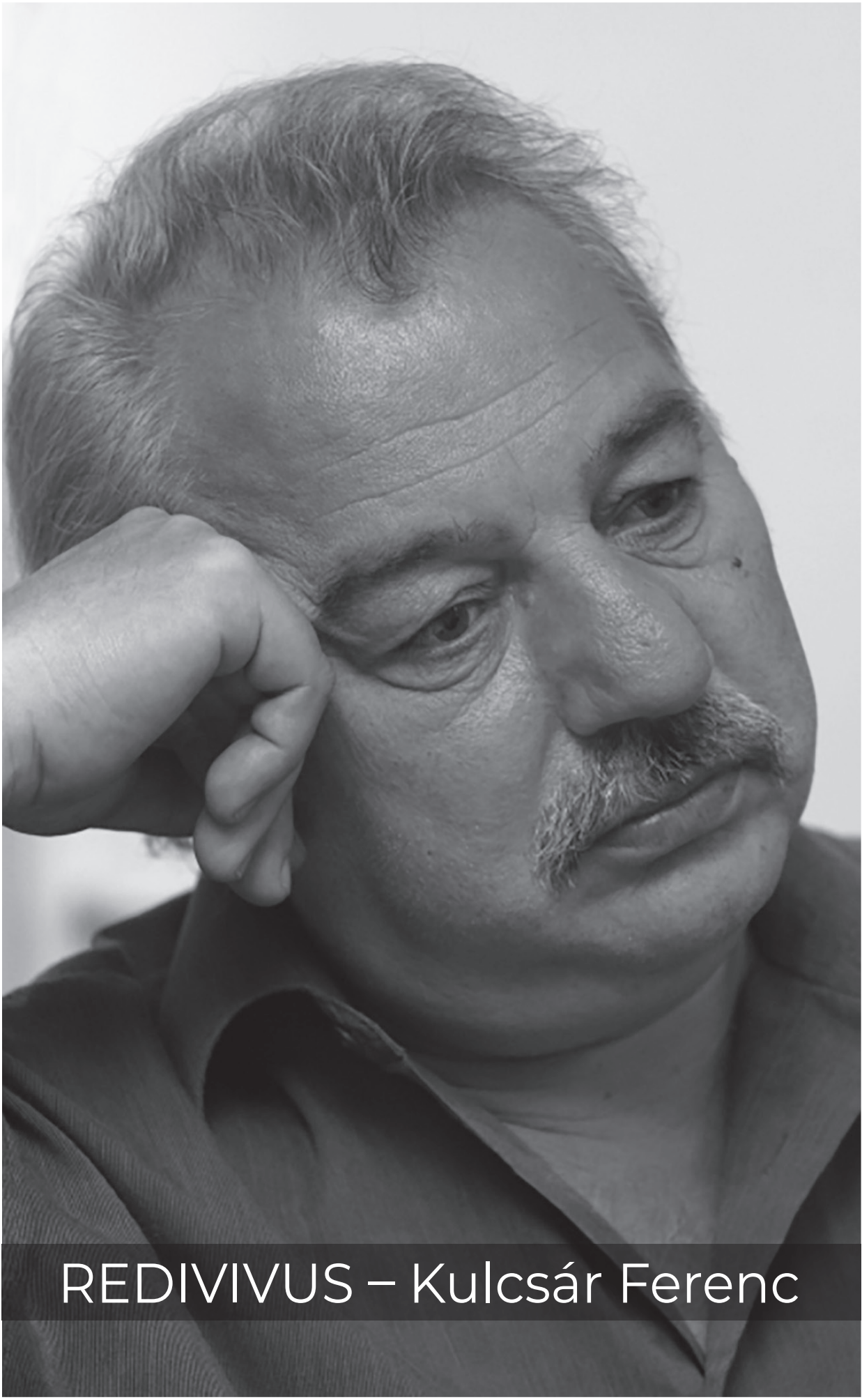

REDIVIVUS – Kulcsár Ferenc

KONCSOL LÁSZLÓ

Kulcsár Ferencről

Tőzsér Árpádra, főként őrá és egy kicsit rám osztotta Sors Nénénk a szerepet a hatvanas évek közepén, hogy szárnyukra segítsük a felvidéki magyar irodalom háború utáni harmadik nemzedékét, az *egyszemű éjszakások*at. Fő nevelőjük szerkesztő triumvirátusunk vezére, Dobos László égisze alatt a rovatvezető Tőzsér volt, én csak alkalmanként segédkeztem neki, mintegy oldalról figyelvén, mi zajlik egyetlen szerkesztőségi szobánk kis kerek asztalánál, félig a hátam mögött.

Egyik gyakori ifjú, húsz év körüli látogatónk egy sötétbarna bőrű, kerek arcú, nagyon csöndes nyugat-bodrogközi fiatalember, Kulcsár Ferenc volt. A biológiai (nemzedéki) ritmus titokzatos ütemben lüktet együtt a történelmi változások ritmusával. A Nyolcak (Tőzsérék) legjobbjait 1956 lengyel és magyar forrongásai érlelték hitelesen beszélő ifjakká, Kulcsárékat az a felszabaduló társadalompolitikai és esztétikai gondolkodás, amely 1968 előtt bontakozott ki az országban. Lapunkban, az Irodalmi Szemlében kihívó arányban közöltük az úgynevezett fiatalok versszövegeit; ezeket az úgynevezett öregek képtelenek voltak elfogadni, s lapunkat olykor folyamatosan támadták miattuk. Irányunk veszélytelen sem volt. A szlovák kommunisták 1969-es konferenciáján (kongresszusán?) minden küldött asztalára kirakták a szlovákiai lapok ideológiai értékelését. Bejött szerkesztőségünkbe a főideológus (Ľ. Pezlár) magyar jobbkeze (a Madách Kiadó későbbi igazgatója), Sárkány Árpád, s elmondta, hogy az Irodalmi Szemlét valaki (na kicsoda?) mint az egyetlen maradék jobboldali folyóiratot értékelte. Ez akkor megközelítette egy nyomdatermék halálos ítéletét. Csak később tudtam meg, hogy ő a kinyírós Sárkány, addig csak a nevét hallottam innen-onnan, nem forogtam az ő köreiben, ezért megkértem, hogy ha tudja, ki volt a lap értékelője, mondja meg neki, hogy marha, mi ugyanis nem politikai vagy ideológiai lap, hanem szépirodalmi folyóirat vagyunk.

Ebbe a gázrobbanásokkal fenyegető légkörbe nyomult be két újabb töltet. A Népművelés közölte az *egyszeműsök* egyik költőjének, Aich Péternek a cseh öngyilkos mártírról, Jan Palachról írt hermetikus, de megfejthető versét, s a felvert botrányból csak üggyel-bajjal lehetett a szerzőt kimenteni. A másik Szalatnai Rezső Budapestről indított hadjárata volt az egész szárnybontogató költőraj ellen. Ő nem politikai, hanem esztétikai érvekkel támadta az ifjakat, akiken még láthattuk a tojáshéj apró szilánkjait, s akiket ezért nem dorongolni, hanem dédelgetni és melengetni kellett volna. Az Aich ellen fölpaprikázott Fábry Zoltánt én állítottam le egy hosszú levéllel, Szalatnaival pedig a Szemlében vitáztam óvatos érvekkel, nyilvánosan. Egyik gesztusom sem volt egyszerű, mert mindkét nagy öregünket múltunk fontos építő elemének tartjuk, de különös tekintettel akkori helyzetünkre, az úgynevezett husáki normalizáció első riasztó lépéseire, amikor az Egyszemű nemzedékét egyenesen 1968 előkészítőjeként emlegették, sorompóba kellett szállnunk értük. Kulcsár is írásban replikázott – de versben, a *Nyílt levél Szalatnai Rezsőnek* című̈ben, és gyönyörűen.

Számomra Kulcsár ezzel a szövegével nőtt hirtelen nagyra. Bölcs volt, komoly, komor és már-már túlérett a versben. Csupa komolyság és méltóság, ahogy nemzedékének, a huszonéveseknek kimondatlanul is tiszteletet követelt

a „jó öreg” Szalatnaitól és még élt nemzedéktársaitól, akik már nem értették, hol tart a világ, s hogy ez a teljesen más világhelyzet más poétikát gyúr ki ahhoz, hogy adekvát legyen. Aztán egy megrendítő versét elemeztem a barátjának, Bárczi Istvánnak ajánlott *Aranyfogoly* című versével együtt.

Kulcsár versei misztikusan mélyek. Hitről, reformációról sosem beszélgettünk, nem is tudtam, hívő lélek-e vagy sem, s ha igen, milyen felekezethez tartozik. Ő Szentesen, egy románkori, zömök református templom bűvkörében cseperedett föl, engem egy kissé nyugatabbra épült reformkori parókia nevelt, de nem esett szó köztünk ilyenekről. Aztán 2008-ban a Lilium Aurumnál megszerkesztette és kérésemre bemutatta püspökünk, dr. Erdélyi Géza *Halk és szelíd hang* című könyvét, majd az enyémet is, *Csontok* cím alatt. Így írt korán sírba hullt, halhatatlan barátunk:

Emelje könnyű szél

A Dunánál

Aranyló, déltáji időben
lejárok ide újra s már örökre
tenni egy kicsiny, benső honfoglalást.
Tenni egy kicsiny, benső honfoglalást.

Mi találtatik,
tudja mind a lélek,
mint naphoz a földet vagy szájhoz a szájt,
úgy kötnek engem ma már az évek:
fákról hulló, szomjas látomás,
a magába bukó tisztaság
s a szél, a messzi szél –
belső tengerről, szívről érkező.
Belső tengerről, szívről érkező.

És ideköt valami egész is,
könnyekkel küzdő, kezdeti láz,
emelkedő, verdeső, szürke szárny,
a virágként nyíló, benső honfoglalás.
A virágként nyíló, benső honfoglalás.

S a lélek mondja tán
keringő, lengő útjain,
ösvénye porán:
elvonuló, szálló nemzetét
legmélyén is fölfedezte már…
emelje könnyű szél, verdeső madár.
Emelje könnyű szél, verdeső madár.

Misztikus, hermetikus, gyönyörű. Nem bírom hangosan olvasni, mert elbőgöm magam. Siratom nyolcvan fölött az égre emelkedő, verdeső szárnyú tavalyi szürke pacsirtát, elvonuló, szálló nemzetemet és csodálatos tanítványunkat, egyben komoly, súlyos költeményeivel tanítónkat-nevelőnket és földimet, Kulcsár Ferencet.

TÓTH LÁSZLÓ

Úton, avagy Anyaöl és anyaföld között

Régi-új vonások Kulcsár Ferenc arcképéhez

Azt gondolom, van abban valami magasabb értelem, hogy nemzedéktársam, Kulcsár Ferenc költői pályájának legelején egy olyan vers áll – Dúdor István festménye alá írta, *Az idő hallgatása* –, amelyet egy képzőművészeti alkotás ihletett, s földi pályája legutolsó szakaszát is legfőképpen képző- és fotóművészekhez – Jakoby Gyulához, Tóthpál Gyulához, Janiga Józsefhez és Lipcsey Györgyhöz (mint korábban is annyiakhoz) – címzett, általuk inspirált, vagy tőlük összeállított, tiszteletükre szerkesztett opusok jellemzik. E nevezetes Dúdor-képen egy emberalak ül a kozmosz közepén, a semmibe vetve, s árvaságával mégis a *minden* ellen tüntet, azzal perel, így adva értelmet a létnek s létezésnek. De hosszan sorolhatnánk barátunk további nagy verseit, melyekben *kép* és *ihlet, látás* és *gondolat, gondolat* és *hit, hit* és *lázadás* oly szorosan kapaszkodnak egymásba, mint keveseknél, mint csak az igazán nagyoknál. Mert az emberi lélek tartományai határozzák meg egész pályáját, ez iker-minőségek adják annak belső egységét, a nyers valóságtól a transzcendens felé tartó ívét is. A Tőzsér Árpád szerkesztette *Egyszemű éjszaká*ban történt közös antológiabeli bemutatkozásunkat követően ugyanis Kulcsár előtt (is) hirtelen kitárult/kitágult a világ, s a távlatok egyúttal feszültségekkel, külső és belső drámákkal telítették meg életét, megsejtetve vele, hogy a világ *egy*, hogy a létező és a létezőn túli, a tárgyiasult és a transzcendens világok együtt adnak hátteret/közeget az emberi létnek, létezésnek, s hogy mi már nem valamely, többé-kevésbé behatárolható kultúra – hanem határtalan *kultúrák* gyermekei vagyunk. Vagy ahogy Kulcsár összegzi a kereken három és fél évtizeddel későbbi *Bálám szamará*nak *A genezis aranya* című szövegében: „Úton vagyunk. És micsoda úton! A másság egyazon útján."

Máig tartom, hogy Kulcsár ez időben nemzedékem azon tagjai közé tartozik – beleértve magyarországi pályatársainkat is –, akik a legszélesebb regiszteren képesek megszólalni, s azt sem lenne nehéz bizonyítani, hogy akkori próbálkozásaink közül az ő nevéhez – főleg a *Napkitörések*hez – kötődik, még mai olvasatban is, a legtöbb, nemzedékünk útkeresését, világérzékelését, poétikai-noétikai törekvéseit, erkölcsi kánonjait, nyelvvel való küzdelmeit máig leghitelesebben tükröző opus. (Mint példának okáért a *Kijelentő mondatok*, az *Ádám kering – betonból párolog*, a *Halottsirató*, a *Távirat Istenek*, az említett *Az idő hallgatása*, az *Úgy legyen, A hermafrodita éneke*, *A kétnemű isten hegedőse*, a *Zsóka*, az *Asszony-őz látogatása, A házinéni lírai*, továbbá a *Lefekvés előtt*, a *Parasztos Prométheusz*, na és persze a minket élesen és értetlenül támadó Szalatnai Rezsőnek címzett *Nyílt levél* is.) S ahhoz sem fér kétség, hogy a személyiség- és nyelvkeresés tragikuma, illetve a közösségi (nemzetiségi, kisebbségi) sors drámái egyikünk műveiben sem jelennek meg olyan izzással, mint Kulcsár köteteiben, s nem idegen ettől a költészettől – mint ahogy

magától a költészettől sem – az a fajta közéleti ihletettség, illetve a nyomasztó társadalmi gondoknak, sőt időnként a politikumnak a versbe való minduntalan beszüremkedése, amely Kulcsár Ferencnek az 1970–1980-as évek fordulóján írt verseit, köteteit (*Édennek neveztem,* 1975; *Krónikatöredék,* 1979), illetve a politikai okok miatt évekig várakozólistára helyezett *A felkiáltójeles ember*t (1987) jellemzi. Egyidejűleg az újraéledő szlovák nacionalizmus felől is egyre erősödő támadások érték ekkoriban költőnk szűkebb közösségét, a csehszlovákiai magyarságot, mely támadások annak múlttudata, nemzetiségi önismerete, nyelvének széles körű használata és iskolarendszere ellen irányultak elsősorban, valamint arra, hogy a szóban forgó töredéknépet elszakítsák a magyar művelődés egészétől. Természetesnek gondolom hát, hogy – a kor kihívásaira adott lehetséges válaszként – a személyiség önazonosságát kereső és féltő versek elé ez idő tájt a közösségi identitáskeresés és -megőrzés opusai tolakodnak, a költői attitűd pedig a krónikásszerep fölerősödéséről tanúskodik. S a szárnyalás helyett a költő leszáll a lassú, nehéz léptektől döngő földre, s mintegy pajzsként tarja maga elé a nyelv, az anyanyelv szentségét – Kulcsár egyik nagy lélegzetű verskompozíciójának címében a nyelv *Óriás arany-orgona*ként jelenik meg –, s a „Kétszer születtem itt: véletlenül, vérben egy őszi délután, / s másodszor, mikor beszélni tanított anyám…" magatartása válik – már-már azt hinné az ember: kissé túldimenzionáltan – lírája ekkori legjellegzetesebb jegyévé. Magához és gondjaihoz illő magatartásmintákat keresve a nagy hanvai magányos, Tompa Mihály *(Tompa Mihály ismeretlen költői levele),* továbbá Ady Endre *(Bazalt-Virág),* József Attila *(Én szeretlek, és nem hiszem az istent),* valamint a „stószi remete", Fábry Zoltán *(A krónikás kiáltása),* továbbá a losonci festő, Szabó Gyula *(A felkiáltójeles ember),* illetve a „kassai Chagall", Jakoby Gyula *(Ezeregyéjszaka)* felé fordul ekkor (mely hosszúversét, átdolgozva/kiteljesítve, s a festő műveivel kiegészítve élete vége felé külön kötetként is kiadta), ám e minták olykor gúzsba is kötik, meg is béklyózzák őt. Mi több, számomra is túl harsány, túl deklaratív és dekoratív helyenként, sőt, rendíthetetlen társadalmi igazságérzete, a titkosrendőrség kitüntető figyelmétől sem visszariadó közéleti hevülete szövegeinek bizonyos hevenyészettségét, kócosságát is okozza ekkoriban. Robusztusságával, költészetének elemi erejével, lendületével mégis, mindezek ellenére megnyerő tud lenni, s minden mozdulatából érződik, hogy egy nagyszabású költői projektum szolgálatában áll. Ahogy Tőzsér Árpád írja róla valahol: „Kulcsár Ferenc par excellence költő: akkor is költő lenne, ha soha egy sor verset sem írt volna le. Az a költő ő, aki egész életével, mozdulataival, magatartásával, életvitelével poéta, aki a nyelv titkával él, s a nyelve az emberi lét metafizikájával." A nyelv, a nyelvvel való állandó foglalatossága, a nyelv spirituális tisztelete, abszolutizálása ugyanannak a révült rituálénak a részévé válik Kulcsárnál, amely a verset is egyfajta szakralitássá avatja számára.

Kulcsár következő két könyve is – az 1991-es versválogatását, *A felkiáltójeles ember*t nem számítva most –, a már az 1989-es fordulat lelket-szellemet felszabadító lendületének hatására készült én- és istenkereső esszékötete, az 1992-es *Imádságok,* s különösen az 1993-as *Mindig* ennek a szakralitásnak a továbbírása, de úgy, hogy pályájának már régóta várt nem-euklideszi fordulatát, költészetének, szemléletének, nyelvének a sallangoktól való megtisztítását is meghozza. Tulajdonképpen visszatérés ez a kötet a költő egyik legkorábban elhíresült, még legelső pályaszakaszát nyomatékosító, fentebb már megidézett verséhez, *Az idő hallgatásá*hoz, a semmivel szembesülő ember képéhez,

kozmikus magányához is. A *Mindig* fiktív lírai hőse szintén a semmivel néz szembe, s tekintetével a kanti transzcendentális dimenzióit fürkészi, akinek élete permanens köztes-állapotban, afféle „anyaöl és anyaföld" *(Között)* közti „tündöklő hontalanságban" *(Otthon),* a háromidejű és háromdimenziójú létezés szinkronitásában telik. S erre a semmibe vetett emberre a világűr hidegéből a maga képére formált Isten arca néz vissza, a teremtőé és a teremtődőé, mert lennie kell valakinek a teremtés káprázata mögött *(Lyuk),* aki által életünk a létbe tart *(Ünnep II.).*

Az 1993-as *Mindig,* illetve Kulcsár Ferenc következő verseskönyve, a 2005-ös *Bálám szamara* között viszonylag hosszú idő: tizenkét esztendő telt el, s e kötet megint a változás könyve lesz, még ha ez a változás nem is jelent újabb gyökeres fordulatot költőnk pályáján. Kulcsár az összegzés felé mozdul el itt: a *Bálám szamara* bevallottan egyfajta szintézis kíván lenni, mindazoknak a konkrét élet-, valamint nyelvi, gondolati és spirituális-transzcendentális tapasztalatoknak az egybeírása, melyek addigi költészetét, köteteit jellemezték. Könyve legfőbb szervezőeleme az önéletrajziság, az önmagára reflektáltság, s maga a textus a történetmondás logikájának vettetik alá, ami egyfelől a szövegtervezés tudatosságát, másfelől a meseelemek bizonyos esetlegességeit is előre vetíti. A *Bálám szamara* – címlapján Jakoby Gyula különös, metaforikussá növesztett szamarával, melyet a nagy kassai festőidol maga életében afféle önarcképként értelmezett – tulajdonképpen regény, melynek központi alakja, R. C. (= KulcsáR FerenC) úgy botorkál végig a saját életén, hogy minduntalan a körülötte (s benne) levő világra reflektál. Kulcsár nyelvezete egyszerűsödik, dísztelenségével a beszélt nyelvhez közelít, miközben minduntalan át- meg átszövik a legkülönfélébb irodalmi és művelődés-, valamint művészettörténeti reminiszcenciák, allúziók, előre- és visszautalások, azaz – verses esszéregényének kulturális idézetei végső soron a maga személyes történetét is segítenek beemelni az időtlenség távlatába.

Bizonyos értelemben ennek a kötetnek a folytatása és R. C. történetének (történeteinek) a továbbmondása – az életösszegzés továbbírása – Kulcsár következő verseskönyve, az *Ámen és Ómen* (2012), melynek szerteágazó témavilága főleg a költő két legnagyobb alapélménye: az egyetemességtudat, a mindenütt-otthon-levés, a mindenben-benne-levés, valamint a halálközelség átélése köré szerveződik, s mindez páratlanul gazdag hangolásban (a biblikus, himnikus, elégikus, balladai hangfekvéstől a groteszken és az abszurdon át a szarkazmusig fokozódó iróniáig és öniróniáig). S ezt az egyetemesség- és időtlenség-élményt, ezt a végtelen-érvényűséget erősítette fel olvasójában a költő összegyűjtött verseinek 2013-as kötete, a *Mindig* is, mely a maga teljességében láttatta a költő lírai magánuniverzumának addigi *fragmentumait.* Emellett azonban Kulcsár továbbra is az önösszeszedés, az önösszegzés lendületétől hajtva a rá következő esztendőben szülőföldje, a Bodrogköz ürügyén a gyermekversek hangján és játékosságával szólt „kicsikhez és nagyokhoz" a mindünkben benne levő és mindünket körülölelő mikro- és makrokozmoszról (*Kerek világ közepében,* 2014). Mely nagy ívű és tarka összefoglalója egyúttal azt is nyomatékosítja, hogy költőnk – megalázóan gyér recepciója ellenére – egyben a kortárs magyar gyermekirodalomnak, gyermekvers-költészetnek is egyik, a weöresi utat járó kimagasló alakja. Megint más oldalról világítja meg Kulcsár teljességigényét eddigi két esszékötete (*Imádságok,* 1992; *A pillangó szárnyverése,* 2012), melyek közül különösen ez utóbbi kaleidoszkópja vall teremtett világának sokrétűségéről és sokszínűségéről. (Mellesleg a halála előtti esztendőben Kulcsár

Benépesült magány címmel összeállította és lezárta harmadik esszégyűjteményének az anyagát is, mely egyelőre felméretlen hagyatékában várja kiadóját és megjelenésének támogatóit.) *A pillangó szárnyverése* – alcíme szerint *Egy diárium tépett lapjai* – nem véletlenül ígér naplót, naplófeljegyzéseket, naplólapokat, mind indíttatásuk szerint, mind formai-műfaji tekintetben változékony reflexiókat. Hiszen a napló az a minden esetben esemény- és élménykövető írásnem, mely nem előzetes elhatározás, plánum alapján készül, hanem a benne följegyzettek a szó legszorosabb s eredeti értelmében mindenkor *diktátumok* („tollba mondott szövegek"), melyeket a megörökítendő események, élmények *mondanak* tollba – illetve *számítógépbe* – a krónikásnak, melyek nyelvéről, formájáról, tartalmáról is ők maguk döntenek, s nem az esetükben csupán a médium szerepét betöltő lejegyzőjük. Márpedig *A pillangó szárnyverése* pontosan ilyen könyv, mely veretes – mondhatni, műfaji értelemben: klasszikus – esszéi mellé csendes emlékezést, (lírai) vallomást, filozófiai töltetű aforizmát, művelődés-, gondolkodás-, biblia- és hittörténeti ihletésű elmélkedést, vallásbölcseletet, történelemfaggató és társadalombíráló okfejtést, mintaszerű publicisztikát (szépirodalom felé kacsingató karcolatot, dühödt epeömlést, vitriolos pamfletet), találó író- és művészportrét, lelemény teli jellegkeresést és jellegelemzést egyként odasorol, sőt még egy vers is található benne, *A dereski festő* (s biztosan nem véletlen, hogy ez is korán elhalt festő barátját, Dúdor Istvánt idézi, akinek ez írásomban már kétszer is idézett festménye, *Az idő hallgatása* már költőnk pályakezdését is erősen meghatározta).

Élet és irodalom szétválaszthatatlanul egy volt Kulcsár Ferencnél mindvégig; ugyanazok a kompozíciós elvek működtették életét is, mint amelyek mentén életműve is kibontakozott, beteljesedett. Bár most még, mindössze néhány hónappal a halála után, lehet, nem látjuk teljesen, de a *teljességet* hagyta maga után – műveivel, műveiben. Az emberlét ellentétes pólusait volt képes egybefogni minden pillanatban; *lelkiség* és *közéletiség* egységét kevesen tudták nála érvényesebben, hitelesebben élni, képviselni. Amiről pedig rendre meg szoktunk feledkezni, szerkesztőnek is céhének elsőrangú mestere volt, azok közül való, akik a legmagasabb szinten s hivatásként értelmezték és élték meg szakmájukat, akik még meg tudtak őrülni egy rossz mondattól, félrecsúszott kifejezéstől, akik még *bele tudtak halni* egy egy-egy hibás intonációba, vagy éppen a kész könyvben benne maradt ostoba sajtóhibába. De műkritikusnak, képzőművészeti írónak – képolvasónak, képértelmezőnek – is az elsőrendűek közül való volt, s életművének ez a része (is) eddig szinte még teljességgel feltáratlan. S folytatva, vitapartnerként, a közösség és a közélet dolgait a maga legszemélyesebb magánügyeként értelmező, afféle világi *hitvitázóként* is a leghevültebbek közé tartozott. Ha pedig igazság- és közösségi felelősségérzetétől fűtötten annak idején nem érdekelte a diktatúra titkosrendőrségének figyelme, közömbös maradt a szabadság *megmondóembereinek* tilalomfáit illetően is. Tanulságos lenne újraolvasni például e tekintetben Kulcsár elmúlt évtizedekbeli publicisztikáját, mely írásai, különösen az 1989-et követő közéleti tárgyú cikkei máig meggondolkodtató darabokat tartogat(hat)nak számunkra. Melyekből az is tisztán látszik, hogy közéleti csatározásai közepette arra is fittyet hányt, hogy miközben fegyvert fogott eszményeiért – „A hit cselekedetek nélkül halott", tudjuk jól Jakab apostoltól –, sebeket is bőven kapott. Amikor pedig már nem volt érv, nem volt fegyver ellene, támadói elhallgattatták, elhallgatták, letagadták, kitiltották kánonjaikból, olyannyira, hogy élete utolsó éveiben még a nevét sem lehetett olvasni az ellenőrzésük

2014 februárjában a Balassi-emlékkarddal, Zirig Árpád és Varga Imre társaságában

alatt tartott orgánumokban. De nem pártoltak el tőle az olvasói, a legkisebbektől a legkülönbözőbb rétegek legszélesebb köreiig, ami vigaszt adott számára a széles körű, költői-írói teljesítményéhez méltó kritikai elfogadás hiányával szemben is. Mialatt a méltatlan és nemtelen támadásokat is igyekezett méltósággal viselni, miként súlyos fizikai és lelki szenvedésekkel teli, hosszan elnyúló betegségét is.

Kerek ötven éve, hogy Kulcsár Ferenccel először találkoztam személyesen. Bár korábban is egybeterelt már bennünket a sors, amikor az előző évben a pozsonyi ifjúsági lap, az Új Ifjúság együtt hozta – Varga Imrével együtt – egy-egy versünket. Azóta minket, hármunkat, együtt tartottak számon, s bár ha szét is váltak útjaink, azok párhuzamosan haladtak tovább. Közös eszményeink, értékeink s hitünk a műveltség erejében – egy életre egybekapcsoltak bennünket, még ha nem is ugyanazon a nyelven mondtuk, mondjuk ugyanazt. Mert meggyőződésem, barátunk is tovább fogja mondani ugyanazt velünk. Legutóbb, s most már utoljára, az elmúlt esztendő végére Vilcsek Béla nemzedékünknek, s ezen belül hármunk pályájának szentelt *Hármaskönyv*e hozott egy fedél alá minket, amit Kulcsár Ferenc még megélhetett, s röpke időre talán még halálos betegsége szorításából is kiemelte őt.

Amikor haláláról barátainktól értesültem, előkerestem egy réges-régi, huszonöt évvel ezelőtti interjúnkat, s azon gondolkodtam, lehet-e, illik-e valakit a maga szavaival búcsúztatnunk, nem utal-e ez saját mondandónk hiányára? Csakhogy ő több mint negyedszázada is ugyanazt mondta magáról, amit ma is feltétlenül el kell mondanunk róla.

Írói pályája első húsz évében, vallotta, az élet volt fontos a számára, s nem a *lét*. Mivel azonban az élet a lét egysége felé tart – az élet alatt a szubjektív életet, a lét alatt az *isteni ént* értve –, tékozló fiúként neki is haza kellett találnia az *atyai* házba. Ez magyarázza erőfeszítéseit is a világ megértésére. Mert, mondja, a civilizáció dadog, a kultúra beszél. Ugyanekkor – felfogásában – a költő magasabbra képes emelni a teremtést. Magasabbra, a fény felé. Mert szerinte, s ezt mondatja vele a *kultúra* is – a világ szakrális jellegű, nem pedig szekuláris. És szakrális jellegű a kultúra is, mert a kultúrát ő mint *kultuszt* értette. Kulcsár hívő, vallásos ember volt, aki a világot végső soron teremtettnek, nem pedig létrehozottnak gondolta. Persze, nem a dogma értelmében tartotta magát vallásosnak, s életében nem is fogadott el semmiféle dogmát. Hitte azonban, hogy az ember a Szentlélek temploma. S annak a princípiumnak, amiben ő hitt, két temploma van: az ember és a világegyetem. A vers a szellemet és a világot pedig újra és újra megteremti, és a költői kép által *láthatóvá* teszi. A vers csak *okozat*, így ő, mely a világban meglévő *ok* miatt születik; ez ok pedig isten, ezt a világban benne levő okot nevezte őt istennek. Isten azt jelenti, hogy oda kell visszatérnünk, ahonnan elindultunk. „Én pedig – fejezte be egykori vallomását Kulcsár Ferenc – hiszek a lélek halhatatlanságában." Mert Isten – minden.

Egyszer elmeséltem neki, a kisvilágunk másik szegletéből való bodrogszentesinek, hogy gyerekkoromban, Csehszlovákiához csatolt izsai lurkók az országhatárt képező Dunán át beszélgettünk a Magyarországnak hagyott szőnyi gyerekekkel, udvaroltunk a túlparti lányoknak, címeket cseréltünk; a víz hűségesen közvetítette egymáshoz a hangunkat. Ugyanígy biztos vagyok benne, hogy barátom, barátunk sem hagyott el most halálával bennünket, csak a *határ* jött közénk, *csak* valahogy átkerült a túlsó partra, s ezentúl így beszélgetünk már egymással: versei, egyéb írásai *folyamának* segítségével. Mert csak egyetlen örök valóság van, sugallta nekünk: az örökkévalóság. Az örökkévalóság pedig mi más lehetne, mint továbbra is úton, a másság egyazon útján maradni. Éppen ezért nem hiszem, hogy Kulcsár Ferenc a túlpartra jutva is, tétlenül tudna ücsörögni. Mi több, biztos vagyok benne, hogy ránk hagyott írásai, versei közvetítésével ott is mondja, változatlan hajtogatja felénk fordulva a magáét. Mert bár igaz, hogy az *idő* hallgat, de az *ember* beszél, s ez maradjon az ő esetében is most már mindétig így.

KULCSÁR FERENC

Óvárosi szerelmesdal

Dzsagulé tetel o dem,
mit pré et hava, kava,
hat nisz kom nü digé,
pri at aj nan szüszé.

O, szete, min agor!
Jakal ne szün prié.
E szün, e szün na ven.
Hi oppasz dar keven.

O, got e csen, e csen!
Hiszülé, na va, na moll.
E ollasz dor, o dor szüvin,
hi appasz dor, o dor küvin.

Szimen kané! A ví, a vá?
Hité i van na en dotor!
Konun! Konun! Ja kel ne szün!
Konun kené! Ni kal de tün.

O, vit, o vit, ha li e nál!
Biré? Horá? Ha szin?
Hi tin, hi nor, na vál:
vagy jő a zord halál.

Világárvaság

Tóthpál Gyula fotója alá

Aj, hogy ragyog rajtam ez a
szikrás hómező-ing!
Ilyen ragyogásban tűnt el
apám is, s most ő int

a Hadak Útjáról felém:
csillagág öt ujja,
zubbonyát, a zörgő zöldet,
fújja a szél, fújja
(Utassy József: Ragyogásban)

dovgolevka fazova negyvenhárom pergőtűz szitok és január goldajevka bolgyirevka gyalogezred lángszóró halál oszkol-völgy aidar-völgy vakrémület zokogás a fagyban potudan tyihaja szoszna élet mindhalálig halál mindörökké gyevica suknoje fel-őrlődött tartalékok tömeges fagyások repjevka olsan auszuhalten bis zum letzen mann und munition an don masztjugyino poltava elcsigázottak dicső pusztulása osztrogozsszk negyven-két fok hideg lefagyott lábfejek ukolovo scsucsoje főbelövések elmondhatatlan sötét sejtelem lesznœ kolbino felrobbant szívű félholt katonák jeszdocsnœ arhangalszkoje felkoncolások ideg-összeomlás gorki rosszoski az utolsó emberig és töltényig kitar-tani a donnál tiszturak menjetek vacsorázni oszkino buszenki fizikai erkölcsi teljes megsemmisülés karpenkovo kutyec pánikszerű véres visszaözönlés popaszi malogorje jány gusztáv kecskelábú asztala égő gyertya kereszt biblia és halál beresovo krivnaja pohaja megállíthatatlan fekete rettenet korotojak krinyica páncéltörő ködvető jéggé fagyott puskazávár vérfoltos hómező alekszejevka vergődés szélvihar iloszkoje torlódások szenvedés köd nyomor és rettenet korocsa räder müssen rollen für den sieg kékeslilára fagyott arcú törzstisztek vérben forgó szemek jaszenovo marki a vonatkerekeknek a győzelemért kell gurulniuk tatarino korocsa megrendülés sírás lassú felmorzsoló-dás volokonovka ilinka golyószórók géppuskák aknavetők szét-szórva a jéggé dermedt harcteren csernyonka gyesevo felelőt-len német fővezérség heeresgruppe grossdeutschland fagyban kínban szar nép a magyar jány gusztáv hiú gyáva végzetes pa-rancsa szégyenbélyeg romlás kárhozat bahmacs nyezsin gyöt-relemben sok száz kilométer gajdács peszkin deutscher general scheissvolk a magyar szlovecsno rudnaja tépett zászlók tört szuronyok lelőtt bakák leírt bakák éjfekete hófehér világárvaság

Új múzeum

Tanigava Szuntarónak és Weöres Sándornak

A bécsi múzeum havazó csöndjében
a Willendorfi Vénusz csupa áradás:
rügyrobbanás és virágfakadás –
testében eke éle szánt,
rajta újulnak mindenek.
Fölötte, a századok vad földjein át
ártalmakból emelkednek csodák,
élet és halál vírusa terjed,
pusztulásból születnek szépségek.
Átkocsikázik Héliosz az égen,
csillagmilliók támadnak,
naprendszerek halnak el végképpen,
szárnyas bikák, szfinxek és szentek
vonulnak a történelem homokdűnéin át,
kigyullad a csipkebokor,
szégyenfára teszik az Embernek fiát,
birodalmak véres főként hullnak a porba,
ünnepelnek nemzetek, himnuszt komponálva,
hettitákat, asszírokat ölel át a kolera, a láva,
s megépül az új, atomhajtású Noé-bárka.
Forog a Föld kozmikus aknamezők között,
kóstolgatván galaxisok fürtjeit,
s alattuk, az anyag mélyén a tudósok
az isteni részecskét körözik.
A bécsi múzeum szitáló csöndjében
a Willendorfi Vénusz csupa áradás:
rügyrobbanás és virágfakadás –
kösöntyűk és lábperecek villognak rajta,
s kitakart szép gyermekeit öleli
nem létező karja.

Négy sor

Titkok között ázol-fázol.
Hull a jövő, mint a zápor.
Kórházban végzed? Útszélen?
Emígy botrány. Amúgy szégyen.

Macskatalpon, puhán körbejár

Ikervers halálról és feltámadásról

1

Nézed magad. Látod – tűhegyen forogsz,
macskatalpon, puhán körbejár a gonosz,
körbeölel csönd és világvégi álom:
honfoglalás az *édes túlvilágon.*
Körötted a csillagidő, mint a gólya, száll,
s az égen a hold sápadtan sírdogál.

Nézed magad. Látod – szélverte téren át
cipeled szívedben a halál angyalát,
fejed fölött gesztenyék lándzsafejei nyílnak,
kelyhükben harmatos őzikeszemek sírnak:
hullott vadat hiéna, szétrág a félelem –
ennyi volt, egy suhintás, s visszavár a verem.

Nézed magad. Látod – körbevesz a hű,
a hatalmas és áldott útifű,
zöld lobogók, lengenek a jegenyék,
ünnepel a ragyogás, hozsannáz a kék,
egekre csap föl a feltámadás szele –
téged ránt csak, téged a mélységekbe le.

Nézed magad. Látod – rád borítja zilált haját
a *küszöb őre:* szél szaggatja szavát,
körülölel némán, hangtalan zokog,
és egyre hull és hangtalan kopog
csukott szemed mögött sírodra a rög.
Köribéd sereglik minden, ami örök.

Nézed magad. Látod – poklok nagy udvarán
gúzsba köt az égő, mérettelen magány:
ő, aki az alvilágnál mélyebb
s fölötte van mind a magas égnek,
ő tépett le, őszi falevelet,
ő, aki mint agyagedényt, megformált tégedet.

Nézed magad. Látod – szike éle metszi fel nyakad,
tumorod, mint kovász, a vérből kidagad,
ereidbe csorog az *isteni nektár,*
sejtjeidben, kívül-belül, az elmúlás regnál,
égetik koponyád ibolyántúli sugárral –
étked por és hamu, elkeverve nyállal.

Nézed magad. Látod – életed izzó tűhegy,
átégsz a végzeten, sorsodon is végleg.
Visszanézve, parázsló lyukon át
tündökölni látod a végtelen hazát:
álmaidat, tengereid, káprázatod egét –
lángoló angyalok s csillagok seregét.

2

Nincs értelme annak, hogy ne írjak.
Hát írok inkább. Kell, hogy szólni bírjak
a jövendőkről csukott szemem mögött,
s róla, aki szolgaként küszködött,
hogy ízleljem a létet, isten illatát,
s halljam a vadludak búcsúzkodó jaját.

Nincs értelme annak, hogy ne írjak.
Hát írok inkább. Kell, hogy szóra nyíljak
a vízben fürdő szajkóról: – Gyönyörű!
Szikrákat vet körben a sás, a nád, a fű,
az ég fölötte édes lángban áll,
és szivárványt rajzol a vízsugár.

Nincs értelme annak, hogy ne írjak.
Hát írok inkább. Kell, hogy szólni bírjak
a lélekről s a lélek angyaláról,
az aranyláncát csörgető magányról,
záporáról tűzben próbált egeknek,
amelyben a nyárfák zokogva remegnek.

Nincs értelme annak, hogy ne írjak.
Hát írok inkább. Kell, hogy szóra nyíljak,
mint iddogál tűnődőn a csorda
a Bodrog partján, s mennyi had és horda
taposta ott a mocsarat, holtágat,
miközben a holdból hullt alá a bánat.

Nincs értelme annak, hogy ne írjak.
Hát írok inkább. Kell, hogy szóra nyíljak
arról, ami ki nem mondható,
hogy eget ringat szememben a tó,
s mint a lélek folyóin az álom,
úszik, úszik életem, halálom.

Nincs értelme annak, hogy ne írjak.
Hát írok inkább. Kell, hogy szólni bírjak.
Hogy szóra nyíljak s világok nyíljanak,

világ illatában nyíljanak a szavak:
a csillaghúr, a kis nádi boglárka,
s a zöld fűszálon imádkozó sáska.

Nincs értelme annak, hogy ne írjak.
Hát írok inkább. Kell, hogy szólni bírjak
az egek boltján tollászkodó fákról,
a meggyet adó szép nagyúri nyárról.
Szárnyaimról: gyermekkori hajnalok!
S hogy istenbe öltözöm. S meghalok.

Nincs értelme annak, hogy ne írjak.
Hát írok inkább. Kell, hogy szólni bírjak,
arról, hogy olykor rám csap a böjti szél,
s nem tudom, hogy miről, kinek és mit beszél,
csak ülök a kertben, ezeréves padon,
s érzem, az angyal szétárad gazdagon.

Nincs értelme annak, hogy ne írjak.
Hát írok inkább. Kell, hogy szóra nyíljak,
jegenyéket küldvén és tornyokat,
sosem-volt és sosem-lesz dolgokat,
csillagerdők lélekteli dalát,
hogy értsem a szegények bánatát.

Nincs értelme annak, hogy ne írjak.
Írok hát, s Te add, hogy szóra nyíljak,
s a Tejút porán, dalok közt menjek el,
mint akinek egek zengése így felel:
– Göröngyök és gyöngyök között jártál,
s mint a dzsinnek, mint a szentek, szálltál.

VILCSEK BÉLA

Mindig

Kulcsár Ferenc emlékezete

Szétrobbanó összetartás, összetartó szétrobbanás vagyok. Méhkas és sírkő. Teremtek. Hallgatok.
(Áttűnések)

2014. november 24-én még egymás mellett ülhettünk Kulcsár Ferenccel a Pozsonyi Magyar Intézet pódiumán, s az *Egyszemű éjszaka* nemzedékének szerepéről és jelentőségéről rendezett szimpózium keretében jóízűt beszélgethettünk – G. Kovács László moderálásával – nemzedéktársaival és jó barátaival, Tóth Lászlóval és Varga Imrével. Valahol ott, de mindenképpen akkortájt fogalmazódott meg egy róluk szóló és a közreműködésükkel készülő, rendhagyó hármas monográfia és antológia terve. Túlvoltunk akkor már a Kulcsár Ferenc összegyűjtött verseit tartalmazó, mintegy négyszáz oldalas kötet anyagának összeállításán és az ahhoz kapcsolódó félszáz oldalas átfogó tanulmány elkészítésén (*Mindig. Versek 1968–2012,* AB–ART Kiadó, Dunaszerdahely, 2013). A földrajzi távolság ellenére, a technika segítségével szinte napi kapcsolatban voltunk egymással, s talán nevében is mondhatom így utólag, hogy nagyon mély emberi és szakmai kapcsolat alakult ki közöttünk.

Ezt követően lázas munka vette kezdetét a tervezett hármas monográfia és antológia mielőbbi megszületése érdekében. Mindannyian éreztük és átéreztük annak súlyát és felelősségét, hogy csak rajtunk múlik, lesz-e az *Egyszemű éjszaká*nak folytatása, vagy végképp a feledés homályába vész. Az érintett, akkor még aktívan alkotó három költő az elmúlt évtizedekben ugyan külön-külön vaskos kötetben felmutatta addig megtett pályája eredményeit, újabb együttes fellépésre, ráadásul szakmai értelmezéssel alátámasztott és megtámogatott együttes megmutatkozásra nem adódott alkalmuk. Ennek köszönhetően mindhárman lelkesen vettek részt az anyaggyűjtés és anyagválogatás aprólékos munkájában. Kulcsár Ferenc pedig minden több évtizeden át megszerzett szerkesztői tapasztalatával és a tőle mindig is megszokott kivételes lelkiismeretességgel és pontossággal járult hozzá a sikerhez. Valamiért nagyon siettünk, de akkor még nem is sejtettük, nem is sejthettük, hogy valójában miért. Azzal lelkesítettük egymást, hogy mindannyiunk karácsonyfája alatt ott kell díszelegnie az új kötetnek.

Így is történt. 2017. december 22-én kaptuk az értesítést a kiadótól, hogy a friss szállítmány elindult a nyomdából. A különleges és közös erőfeszítést tehát siker koronázta. Az eredmény pedig egy gondosan kivitelezett, sok korabeli fotóval díszített háromszáz oldalas kiadvány lett, melyet a belső borítón – természetesen teljes egyetértésben – a hajdani antológia megszervezőjének és szerkesztőjének, Tőzsér Árpádnak ajánlottunk, tisztelettel és szeretettel. S ő vállalkozott a hátsó borítón egy rövid visszaemlékezés és értékelés megírására is. A könyv címe végül *Hármaskönyv. Kulcsár Ferenc – Tóth László – Varga Imre* lett. A Szlovákiai Magyar Írók Társasága adta ki, az Opus-könyvek sorozat 8. darabjaként, Dunaszerdahelyen, 2017-es dátumozással. Első fejezete értelemszerűen Kulcsár Ferenc életéről és munkásságáról szólt, s az érintett még

éppen kézbe vehette. A 2018. május 2-án a dunaszerdahelyi Cuvée Borbárban tartott könyvbemutatón viszont már, fájdalom, nem lehetett ott. Március 22-én, ahogy a híradások fogalmaztak, hosszan tartó súlyos betegség után, életének 69. évében elhunyt. Ezért volt hát, tudat alatt is, a nagy sietség s a példaszerű – szerzői, szerkesztői, kiadói, lektori, nyomdai – baráti összefogás! Soha nem bocsátottuk volna meg magunknak, ha éppen az nem láthatja a könyvet, aki erejének utolsó megfeszítésével azon volt, hogy munkássága egyfajta megkoronázását és elismerését még láthassa!

Utolsó útjára vagy másfél száz szerette és híve kísérte el. Sokan jöttek Pozsonyból, Prágából és Budapestről is. Görözdi Zsolt helyi református lelkész, a Magyar Írószövetség nevében Szakolczay Lajos, barátai és a Szlovákiai Magyar Írók Társasága nevében pedig legjobb ismerője, Tóth László búcsúztatta. Benes Tar Csilla színművész mondta el verseit. Gyászbeszédét Tóth László a következő, nagyon személyes és mégis örökérvényű gondolatokkal kezdte: „Azt gondolom, van abban valami magasabb értelem, hogy Kulcsár Ferenc költői pályájának legelején egy olyan vers áll – Dúdor István festménye alá írta, *Az idő hallgatása* –, amelyet egy képzőművészeti alkotás ihletett, s földi pályája legutolsó szakaszát is legfőképpen képző- és fotóművészekhez-címzett, általuk inspirált opusok jellemzik. E nevezetes Dúdor-képen egy emberalak ül a kozmosz közepén, a semmibe vetve, s árvaságával mégis a *minden* ellen tüntet, azzal perel, így adva értelmet a létnek s létezésnek. De hosszan sorolhatnánk barátunk további nagy verseit, melyekben *kép* és *ihlet, látás* és *gondolat, gondolat* és *hit, hit* és *lázadás* oly szorosan kapaszkodnak egymásba, mint keveseknél, mint csak az igazán nagyoknál. Mert az emberi lélek tartományai határozzák meg egész pályáját, ez iker-minőségek adják annak belső egységét, a nyers valóságtól a transzcendens felé tartó ívét is. Élet és irodalom szétválaszthatatlanul egy volt nála mindvégig; ugyanazok a kompozíciós elvek működtették életét is, mint amelyek mentén életműve is kibontakozott, beteljesedett. Bár most még, lehet, nem látjuk teljesen, de a *teljességet* hagyta maga után – műveivel, műveiben. Az emberlét ellentétes pólusait volt képes egybefogni minden pillanatban; *lelkiség* és *közéletiség* egységét kevesen tudták nála érvényesebben, hitelesebben élni, képviselni."

Tóth László szavait és gondolatait pontosan megerősítik azok a szavak és gondolatok, amelyeket a megidézett egy 2009-ben adott interjúban, azon egyszerű kérdésre adott válaszában, hogy mi is az ő „nagy témája", így fogalmazott meg: „Úgy gondolom – csak a válasz elejét idézzük –, az én »nagy« témám ugyanaz, mint minden más költőé, sőt minden emberé: meghatározni magamat mint embert, megfogalmazni viszonyomat a másik emberhez, az élethez, a kultúrához és hát az »iszonyatos« Igenhez és Nemhez, a horror vacuiként is értelmezhető, ismeretlen, de a kultúrában több ezer éve jelen lévő Istenhez, ahhoz az Abszolútumhoz, amihez, illetve amivel minden más mérhető a teremtésben, az emberi világban. Magánhasználatra ezt úgy fogalmazom meg, hogy ha a kultúrában vagyok, akkor Istenben (is) vagyok, s ha Istenben vagyok, akkor a kultúrában (is) vagyok. S ebben a »belevetettségben«, a világ szívében számomra a végső, az egyetlen műnem: létezésem a feladatom, a művem. Én úgy élem meg, hogy a szívem legmélyén, a »testvéri csendben« öntudatra ébredésem óta a világ egysége munkál: az eredendő, »forró« és »csodálatos« egyszerűség és egyszeriség megteremtésének, a világ feltétlen és végső meghódításának vágya; az, hogy ne a világ engem, hanem én emeljem magamhoz a világot. Azt gondolom, hogy mi, emberek, valamennyien »ihletettek« vagyunk e hódításra, s a létnek nincs szebb metamorfózisa, mint az, hogy eme egyetemes hódításunk által vé-

gül meghódíttatunk: visszatérünk az Alfába és az Ómegába, a tengerző energia-óceánba, a teremtő Lélekbe, még a teremtett világgal szemben is transzcendens »lényhez«, akit a vallás Istennek nevez, s aki a lelkünket adta volt. Ki élő ne érezné önmaga legmélyén ezt az egységet? Ha másként nem, legalább azáltal, hogy a bűnben egyek vagyunk. Vagy az esendőségben és elesettségben. S végül a halálban." A Kulcsár Ferenc munkásságát megismerni vágyó olvasó jó, ha tisztában van azzal, ez a szerző nem adja alább a világegyetem, az örök anyag, az azt megtöltő mozgató és megtartó szellem, a nyelvben testet öltő történelem és kultúra teljességének megismerése, a szív, a lélek és az értelem átfogó és együttes nemesítésének szándékánál. Minden emberi és alkotói tettével és törekvésével ezt az egyetemes szándékot igyekszik alázatosan és hittel telien szolgálni.

Tündöklő hontalanság, mi más lehetne
ázott rongycsomók, kenyérmorzsák
s érett gyümölcsök közt utam. Honnan
s hová? Kérdezd az irdatlan éjt,
az alázatos füvet s a halálba merülőt
a néma vesztőhelyen.
(Utam)

Kulcsár Ferenc 1949. október 9-én születik Szentesen, a számára egész életre szóló útravalóval szolgáló Felső-Bodrogközben. A Bodrogközben, úgymond, „kőhajításnyira Károlyi Gáspártól, Rákóczi Ferenctől, Kazinczy Ferenctől, Kölcsey Ferenctől, Kossuth Lajostól, abban a Bodrogközben, melynek ezeréves áldott testét Trianon véres bárdja érzéketlenül és értelmetlenül kettévágta – Szentesen, színtiszta magyar és református közösségben, ami azt is jelenti, hogy a bibliai, illetve magyar irodalmi nyelv szülőföldjén". Alap- és középiskolai tanulmányait szülőfalujában, illetve Királyhelmecen és Kassán végzi. 1964-ben kerül el Szentesről, illetve Királyhelmecről – tehát a békét és biztonságot adó és mindig is visszavágyott Bodrogközből –, s indul „Tinódi városába, Kassára". A híres kassai „ipariban" érettségizik, 1968-ban. Az érettségi éve egyúttal a csehszlovákiai megszállás évét és életének nagy fordulatát is jelenti a számára. A bevonuló „testvéri tankok" egyik géppuskasorozata majdnem végez vele. Csodával határos módon életben maradva, Pozsonyba kerül, de az előzmények után a változást úgy éli meg, mintha egy „haldokló koronázó városba" érkezett volna. Tanulmányait a pozsonyi Comenius Egyetem filozófia–magyar szakán folytatja, de két esztendőt követően azokat megszakítja, és újságírónak áll. Képtelen elviselni azt az álszent és elvtelen viselkedést, hogy ugyanazok a filozófiatanárai, akik néhány hónapra eltiltották az addig kizárólagosan előírt orosz filozófiától, a visszarendeződést követően újra annak tanulmányozására akarják kötelezni.

Életének nagy fordulata egybeesik költői pályakezdésével. Politika és hatalom azonban ezen a téren is kezdettől fogva meghatározza, vagy szüntelenül meghatározni próbálja a pályáját. Éppen leadja a kiadónak első kötete, a *Napkitörések* anyagát, amikor 1971-ben váratlanul behívják katonának. Az altiszti iskolában, tiszta szlovák környezetben, magyar költőként, primitív, önmagukból kivetkőzött, iskolázatlan, de végtelenül „elkötelezett" feljebbvalók ordítoznak vele. A véget érni nem akaró megaláztatások ellen úgy próbál védekezni, hogy megbolondulást színlel, vagy talán egy időre valóságosan is megbolondul; belebolondul a helyzet tarthatatlanságába és elviselhetetlenségébe. Később a nyugatnémet határra vezénylik őket harcolni „az ellenséges kapitalistákkal",

„a szocializmus védelmében". Miközben szerencsésebb pályatársainak továbbra is legfőbb célja és feladata az új költészet érdekében megvívandó intellektuális és kultúrharc, addig számára a harc nagyon is valóságos, sőt, életbe vágó formában valósul meg, az irodalmi tér meg legfeljebb versben írt levelekre és etűdökre szorítkozik. Első kötete úgy jelenik meg, hogy kiadója a tudta és a beleegyezése nélkül válogat az általa korábban leadott anyagból, a katonai idő alatt írott, új hangütésű versei pedig értelemszerűen már nem is kerülhetnek bele az időközben két kötetre tördelt *Napkitörések* és az Édennek neveztem anyagába. Ezek az alapvető költői megújulást sejtető kísérletei évekig kallódnak, s csak a már említett, *Mindig* című 2013-as gyűjteményes kötetében jelennek meg először a maguk teljességében.

1967-től publikál, de az irodalmi szakma és a szélesebb nagyközönség előtt csak a már szintén említett *Egyszemű éjszaka. Fiatal szlovákiai magyar költők* című 1970-es nemzedéki antológiában mutatkozik be. Első verseskötete, a *Napkitörések* 1972-ben jelenik meg. Ezt követően kéttucatnyi kötete lát napvilágot (versek, gyermekversek, esszék, mesék, legenda-feldolgozások, naplók). Munkáiból irodalmi színpadok több önálló műsort is rendeznek – ezek egyikét a Duna Televízió többször is bemutatja. Versei, tanulmányai, esszéi, meséi szlovákiai, magyarországi, romániai irodalmi folyóiratokban és antológiákban szerepelnek. Műfordításai – szlovák, cseh, ruszin, német, orosz írók és költők munkáiból (az első három nemzet költőinek versfordításai több antológiában is) – szintén folyamatosan megjelennek.

2008 után kizárólag az irodalomnak, a vers- és esszéírásnak, az irodalmi publicisztikának és a naplóírásnak szenteli életét. A Szlovákiai Irodalmi Alap öt kötetét is nívódíjban részesíti. A *Napkitörések* 1973-ban részesül ebben az elismerésben, a *Dióhintó,* illetve *A kígyókő* című gyermekkönyvei 1982-ben, illetőleg 1985-ben, az *Imádságok* című esszékötete 1993-ban, a *Mindig* című verseskönyve 1994-ben. Verseinek első válogatott gyűjteménye, *Az idő hallgatása,* pontosabban annak összeállítója 1991-ben megkapja a régió egyik legnevezetesebb kitüntetését, a Madách Imre-díjat. 2003-ban az Irodalmi Szemle szerkesztősége Az év költőjének választja. Szerkesztői tevékenységéért 2006-ban Katedra-díjat, egy évvel később a *Bálám szamara* kötetéért Forbáth Imre-díjat kap. 2013-ban – „szerteágazó irodalmi munkássága, az egyetemes magyar kultúra gazdagítása, a felvidéki magyar közösség sorsának jobbra fordításáért történő következetes kiállása elismeréseként" – Magyarország köztársasági elnökétől átveheti a Magyar Arany Érdemkeresztet.

2014. február 14-én, Bálint napján, ünnepélyes keretek között a budai Gellért Szálló zsúfolásig megtelt Gobelin-termében Duray Miklós adja át neki a gyulai Nádi Boldogasszony-templomban megszentelt Balassi Bálint-emlékkardot, a Herendi Porcelánmanufaktúra Balassi-szobrát és a díszoklevelet. Ezzel a díjjal évente egy-egy, „az egyetemes magyar líra élvonalába tartozó, európai szellemiségű költőt" tüntetnek ki. Kulcsár Ferenc laudációját a szintén Balassi-kardos, Óbecsén élő, délvidéki (bácskai) költő, Tari István tartja, rendhagyó módon, versben előadott köszöntővel. A laudációt és a díjat az ünnepelt többek között a következő gondolatokkal köszöni meg: „Kevéssé tudott: a hányatott sorsú Balassit pátriámhoz, a Bodrogközhöz is sok szál fűzi. Innen, az egykori Zemplén vármegye székhelyéről, Zemplén falvából írt esengő leveleket Losonczy Annának; itt született, Bodrogkőváralján legendás verse, az *Egy katonaének*, s tizenkét éves koráig itt nevelkedett, szülőfalumtól, Szentestől egy sóhajtásnyira, Nagytárkányban, Anna nevű húga kastélyában a költő fia, János. Ennek emlé-

kére nagy poétánkat a bodrogközi falucska 2006-ban szoborral tisztelte meg.

Balassi Bálintnak fénnyel és árnnyal teli élet adatott; tapasztalta, hogy »édes Hazájának, jó Magyarországának végtelen reménységét sok bú rágja-gyötri«. Ezért vallja: ha valakinek a bátor szív mellé jó tudomány is adatik, azzal szablyája élét is megjobbítja: így tészen »emberségről példát, vitézségről formát«.

Balassi mindazonáltal Istennek ajánlja nemzete sorsát, s benne a magáét is. *A Te katonád voltam, Uram, és a Te seregedben jártam* – ezek voltak utolsó szavai. A haldokló költő Esztergomban írt utolsó verse pedig az 50. zsoltár átköltése, melyben a végtelen irgalmú Istentől tiszta szívet és erős lelket kér. Ezt kérjük mi is: »fordítsa mosolygva ránk orcáját«, hogy hihessünk a szó erejében s nemzetünk szabad jövőjében. Hiszen csak az tud teremteni, beszélni, akiben erős a lélek és a hit. S csak az erős, hű léleknek vezet az útja a szolgaságból a szabadságba.

Végezetül hadd mondjak köszönetet munkásságom elismeréséért, melyre illő úgy is tekinteni, mint a magyar irodalom terebélyes fája felvidéki ágának megbecsülésére."

2014. június 10-én másodszor is elnyeri a Madách Imre-díjat összegyűjtött verseinek kötetéért, vagyis egész addigi költői tevékenységéért. A Pozsonyban rendezett díjátadó ünnepségen a rövid méltató beszédet Jitka Rožňová szlovák költőnő tartja. Megítélése szerint az ünnepelt „egyedülálló opusában" olyan alapvető kérdésekre képes választ adni, mint hogy „Mi a költészet értelme? És mit jelent a ma embere számára?"„Az univerzum nagy témái – folytatódik a méltatás – az ő értelmezésében izgalmas formát nyernek, mely a konkrét és az absztrakt, a világi és a légies, a megtisztulás és a kihívás, a megnyugtatóan ismerős és a lenyűgözően újszerű között villódzik." Ezt követően a méltató a költő legfőbb emberi és alkotói irányultságának és törekvésének azt nevezi meg, hogy az „lélekemelő szándékot hordoz – a humánum közvetítését az irodalom által és az irodalmon túl. Kulcsár Ferenc nem az emelkedettség, s főleg nem a szenvelgés költője; nem tekint önmagára, mint erkölcsi tekintélyre – egyszerűen alázattal szól a lényéből eredendően fakadó dolgokról". „Vallomásaiban – zárul a szlovák költőnő laudációja – az univerzum, az örök anyag, a korszellem, a kultúra és az ember végtelen, kimeríthetetlen történelme találkozik, az olvasó számára mindig érthető formában, az élet apró részleteinek, pillanatainak, helyzeteinek síkján. Művei méltatása során meg kell említenünk a hit örök mozzanatát is, mivel eme attitűd kitüntetett helyet foglal el költészetében, megfogalmazva Istenhez fűződő, dogmáktól mentes kapcsolatát. Kulcsár költészetéről szólva nagy figyelmet érdemel a szavakkal, a verssorokkal és költői eszközökkel bánó mesteri munka is, ami szövegeit az igazi költészet univerzumába emeli." (Varga Norbert fordítása)

Az egyre gyarapodó köszöntők és kitüntetések pontosan visszaigazolják a Kulcsár Ferenc világszemléletében és költészetében a kilencvenes években bekövetkező alapvető fordulatot. Nagyon leegyszerűsítve ez a fordulat úgy jellemezhető, hogy a korábban tudatosan és büszkén követett, általa Don Quijote-inek nevezett szerepvállalást, az úton levés örömét, a kifelé fordulást az ugyanolyan tudatosan és büszkén vállalt befelé fordulás, a megérkezés öröme, a lélek legmélye felé irányultság váltja fel. Életben és költészetben egyaránt. Megelőző kötetének verseit 1982 és 1983 tájékán írja, s mint szó volt róla, gyűjteményes formában csak 1987-ben tudja megjelentetni őket. Most újabb hat esztendőnek kell eltelnie ahhoz, hogy a *Mindig* kötettel jelentkezzék. Valójában tehát folyamatosan egy évtizedig költőként nincsen jelen az irodalmi életben. Hogy mi zajlik le benne ez alatt az évtized alatt, arról legfeljebb sokszor emlegetett, de soha

meg nem jelentetett titkos naplója számolhatna be. Az olvasónak egyelőre be kell érnie a kilencvenes évek elején közreadott esszékötetének és verseskönyvének írásaival (*Imádságok,* Kalligram, 1992; *Mindig,* Lilium Aurum, 1993).

Az esszékötet Pierre Emmanueltől kölcsönzi mottóját: „minden gondolat – erőfeszítése végső határán: imádság." Bevezetője maga is felér egy imádsággal és egy írói ars pœticával: „Írni – gyöngeségünk jele: megváltottságunk fel nem ismerése, személyes kudarcunk. Ugyanakkor írni – szilárdságunk jele is: megváltottságunk felismerése, s ennek kitüntetése az írás által. Az ember, így az író útja is: út a hűtlenségből a hűségbe, a szeretetlenségből a szeretetbe, az élet pereméről az élet szívébe, ahol az igazságosság békéje lakozik. Mezítelenül érkezünk a világba, s mezítelenül távozunk belőle; e két mezítelenség között az író drámája az írás: tolmácsolása önnön válságainak, annak, amit e válságok nyomán megtapasztalt a létről. Mit is tehetnénk: írunk, hogy megszüntessük az írást. Hogy végül Írássá legyünk."

Az írás tétje alapjaiban változott meg! Az írás tétje immáron az önnön válságok leküzdésének egyedül lehetséges eszköze. A létezésről szerzett tapasztalatok egyedüli rögzíthetőségi területe. Írni úgy és azért kell, hogy „megszüntessük az írást". *A művek lelke* című esszé ennél is egyértelműbben és szemléletesebben fogalmaz: „Az embernek mint Személynek a legmagasabb rendű értéke az Énje, vagyis az egyre magasabb minőség felé törő Öntudata: a Lelke... Vannak szavaink, amelyek súlyosabbak minden érvnél és ellenérvnél; ilyen szó a LÉLEK. Igen, ez a láthatatlan és megfoghatatlan valami, amelyet csak szentek és bolondok vallanak, igen, ez a zsonglőrködés, a LÉLEK, minden dolgok legvalósabbja és legsúlyosabbja. Bizonyítottan... Minden ember Személy, személyessé váló Én: Lélek; következésképp több milliárd van belőlük jelen a földön. Mégis, mégis: elegendő két léleknek egymásra »csúsznia«, egymásra találnia, érintkeznie, hogy létrejöjjön a múlhatatlanság, egy olyan láthatatlan, de már örökké létező, mert örökké emlékező energia, mely az összes többi élőt is élteti... S a lelkekből szakadatlanul feltörő minőségek, az új és új meztelenség-vágyak, mind-mind a bűnelőttiség, az éden visszaálmodásai. Nos, azt hiszem, ez a művek, az érvényes művek lelke: ezek a reménnyel teli üzenetek."

Kulcsár Ferencnek *Mindig* címmel tehát van egy egész költői pályáját meghatározó verseskötete 1993-ból. Annak elején és végén is szerepel két ugyanilyen című, de egymástól teljesen különböző szövegű vers. A mindössze három sorból álló nyitó költemény így hangzik: „Mindig ugyanazt, ugyanúgy. / A másik ember vérző otthonában, / háttal a gyalázat tükrének." A záró vers öt sorból és két strófából áll: „Szótlanul kéne ünnepelnem. / Vérzőn. Halhatatlanul. // Szótlanul kéne szállnom. / Szótlanul kéne szólnom. / Szótlanul." Látszólag határozott állítások sorakoznak mindkét versben, valójában pontosan érzékelhető bizonytalanság, a feltételes mód következetes használata jellemzi őket. A „mindig" óhajtása és az elérése miatti kételkedés. A verssor építkezésének és a szóhasználatnak a hasonlósága alapján akár ugyanazon vers két részének is felfoghatók volnának, ami miatt a verset a költő szerkesztési okokból egyszerűen két részre tagolja, hogy kötetének keretes szerkezetét, zártságát és belső egységét ezzel is erősítse.

2013-as, összegyűjtött verseit tartalmazó kötetének ismételten a *Mindig* címet választja a költő, de ez esetben, az előzőekhez képest, köztes megoldást alkalmaz. Nemcsak az egész eddigi költői életművét bemutató kötetnek, hanem az 1987 és 1993 közötti időszak termését közreadó ciklusnak is ezt a címet adja. A ciklus első versének is marad ugyanez a címe, ám a végén most nem szerepel azonos című költemény. A ciklusnyitó vers ráadásul négysorosnyira bővül, vagy éppenséggel

2014 novemberében a Pozsonyi Magyar Intézetben – beszélgetés az Egyszemű éjszakáról: Tóth Lászlóval, Varga Imrével, G. Kovács Lászlóval, Vilcsek Bélával és Kulcsár Ferenccel

szűkül. Mindenesetre a korábbi két alapváltozatból – a jól ismert, saját korábbi sorok ötvözésével megvalósított montázstechnikájának érvényesítésével – egy egészen (egészen?) új versváltozatot hoz létre. A korábbi cím alatt, ezúttal önállóan szerepeltetett vers legújabb változata most így szerepel a kötetben: „Szótlanul kéne szólnom. / Szótlanul kéne szállnom. / Szótlanul. / És vérzőn. Múlhatatlanul."

A változtatások, az ugyanazon cím alatt közreadott három alapváltozat most is pontosan mutatja, hogy a költő mennyire fontosnak tartja műveinek folyamatos gondozását, saját kifejezését használva, azok folyamatos karbantartását. Amit azonban ez esetben is érdemes megfigyelni, hogy a szövegváltoztatások ellenére milyen következetesen ragaszkodik a cím változatlanul hagyásához. Mintha újra és újra kísérletet kívánna tenni a számára oly fontos „mindig-érzés" legpontosabb költői megfogalmazására. Mintha újra és újra szembe kívánna nézni korábbi bizonyosságaival és bizonytalanságaival. S ennek a benne meglévő kettősségnek a legjobb kifejezésére, úgy tűnik, most is egy időhatározó látszik a legalkalmasabbnak. A „mindig-érzés" vagy „mindig-létfelfogás" pontos értése és értelmezése Kulcsár Ferenc költészetének egyik újabb fontos mozzanata. Számára a „mindig" szó soha nem egyszerűen köznapi, szótári értelmében értendő. Azt tudatosan és következetesen ennél sokkal összetettebb dolgok jelölésére használja. Ezért is érzi szükségét, hogy újra és újra kísérletet tegyen, lehetőleg minél egyértelműbb és minél rövidebb tőmondatokkal, a meghatározására.

Az idézett versváltozatokon kívül, Kulcsár Ferenc „mindigség-felfogásával" kapcsolatosan álljon itt két példa. Az egyik verses, a másik prózai. Az egyik líraian átlényegített, a másik vallomásosan személyes. A verses példa, nyilván nem véletlenül, Csanda Gábor irodalomtörténész-kritikusnak szóló ajánlással (figyelmeztetéssel?) jelenik meg, éppen a *Mindig* kötetben, *Virrasztás* címmel: „Mindig ez. Ez a törékeny, / édes dráma, mit halálodig írsz. / Mindig ez az égő, vallató / pillanat: irgalom vagy részvét / lesz-e részed, amikor véget ér. / Az összeomlás drága mondatát, / éppen azt nem tudod, amikor majd / félig írt verssorod / lezárja virrasztásodat."

A prózai példa – saját versidézetekkel kiegészítve – még konkrétabb, még nyilvánvalóbb. Magyarázni sem érdemes. Csak figyelmesen elolvasni! A szerző a tőle megszokott precizitással, pontokba szedve, tanulmánnyal felérő alapossággal foglalja össze benne „mindigség-felfogásának" lényegét:

„1. Az ember MINDIG egy olyan létben találja magát, ahol mérleg és súly egyaránt csurom vér, s ő, kétéltű szörnyként, meghatározatlan állatként MINDIG szét akarja tépni a szükségszerűség gyűrűjét, hogy túlszárnyalja önmagát, hogy létezése legyen a feladata és a műve.

2. MINDIG arról van szó, arról a törékeny drámáról, hogy éppen az összeomlás drága mondatát, a félig írt verssorunkat nem tudjuk.

3. Az ember, a költő öntudatlanul is MINDIG arra törekszik, hogy – Pilinszky János nyomán – az Egyetlennél, az egyedül Méltónál elhelyezze az elhelyezhetetlent.

4. Az ember MINDIG tűhegyen forog, s egyben az élete is izzó tűhegy, mely átég a léten, s e parányi lyukon át ő a kiáradás és visszasűrűsödés, a szétrobbanó összetartás és az összetartó szétrobbanás, azaz méhkas és sírkő, teremtés és hallgatás egyszerre.

5. Az ember MINDIG az Istenhez hatoló beszédre törekszik, mert ha nem, vajon kinek valljuk meg létezésünket?

6. A költőből MINDIG platánfa-szelíden hajlik ki az írás, s egyben úgy, mint Jób torkán a sírás, még akkor is, ha csak a Teremtő tudja, miért.

7. MINDIG mindannyian virrasztunk és vigasztalunk, mint Dosztojevszkij Aljosája, irdatlan önfeledtséggel.

8. MINDIG – mindörökké – a szavakon túli szépségbe vágyunk.

9. Egy versike:

Mindig ugyanazt, ugyanúgy.
A másik ember vérző otthonában.
Háttal a gyalázat tükrének.

10.

Idebent mintha odakint
könyökölnék, tűnődnék és szállnék –
mindig, mindenütt. Írok. Gyönyörű
hóesésben, hurrikánok között, záporzó
fényben. Senki sem mondja: pihenj meg.
Senki sem mondja: áldott. Csak
könyöklök és tűnődök és szállok
mindig, mindenütt.

11.

Szótlanul kéne szállnom.
Szótlanul kéne szólnom.
Szótlanul.
(MINDIG)"

Drága Feri! Tudnod kell, hogy emlékedet MINDIG megőrizzük, verseidet MINDIG olvasni fogjuk! MINDIG szeretettel fogok gondolni Rád! Hűséges tisztelőd és barátod.

Kulcsár Ferenc művei

Napkitörések. Versek, Madách, Pozsony, 1972, 72 l.
Édennek neveztem. Versek, Madách, Pozsony, 1975, 96 l.
Krónikatöredék. Versek, Madách, Pozsony, 1979, 110 l.
Dióhintó. Gyerekversek, Madách, Pozsony, 1981, 68 l.
A kígyókő. Bodrogközi legenda- és mondafeldolgozások a honfoglalástól az első világháborúig, Madách, Pozsony, 1984, 168 l.
A felkiáltójeles ember. Poémák, Madách, Pozsony, 1987, 112 l.
Az idő hallgatása. Válogatott versek, Madách, Pozsony, 1991, 200 l.
Imádságok. Esszék, Kalligram, Pozsony, 1992, 200 l.
Mindig. Versek, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1993, 152. l.
Tündöklő hontalanság. 50 év – 50 vers, Nap, Dunaszerdahely, 1999, 134 l.
Ördögszekér. Mesenovellák, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2003, 136 l.
Bálám szamara. Versek, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2005, 118 l.
Gyöngyök és göröngyök. Versek, Nap, Dunaszerdahely, 2006, 160 l.
Hétördögök. Gyerekversek, mesék, AB-ART, Pozsony, 2006, 112 l.
Én nem tudom, talán... Kamaszversek, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2006, 104 l.
Halottaim piros virága. Válogatott versek, Madách–Posonium, Pozsony, 2010, 204 l.
Kulcsár Ferenc legszebb versei. AB-ART, Pozsony, 2011, 152 l.
Ámen és Ómen. Versek, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2012, 80 l.
A pillangó szárnyverése. Naplók, esszék, Madách–Posonium, Pozsony, 2012, 248 l.
Mindig. Összegyűjtött versek 1968–2012, AB-ART, Pozsony, 2013, 480 l.
Kerek világ közepében. Bodrogközi versek kicsiknek és nagyoknak, AB-ART, Pozsony, 2014, 120 l.
Ezeregyéjszaka. Hosszúvers Jakoby Gyuláról, a művész festményeivel, Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Dunaszerdahely, 2015, 64 l.
Tim-tom, találom. Válogatott gyerekversek, Anser, Hetény, 2017, 80 l.

Kulcsár Ferenc műveihez kapcsolódó szakirodalom

ALABÁN Ferenc: *A költői megújhodás útján,* Irodalmi Szemle, 1988, 7. sz., 753–760.
ARDAMICA Zorán: *Mindig = Egyétek. Reflexiók, reakciók, különvélemények.* AB-ART, Pozsony, 2004. 21–22.
BÁBI Tibor: *A fiatal költészeté a szó,* Új Szó, 1970, 13. sz.
BÁBI Tibor: *A kilencből hét,* Hét, 1977, 3. sz., 5.
BALASSA Zoltán: *Kulcsár Ferenc kerek világa,* felvidék.ma, 2015. április 29.
BÁRCZI Zsófia: *Töredékes krónika. Kulcsár Ferenc három verséről,* Kalligram, 2005, 3–4. sz., 8–9.
BODNÁR Gyula: *Sokszemközt Kulcsár Ferenccel,* Vasárnapi Új Szó, 1975. január 1.
BODNÁR Gyula: *Gyermekversek belső tájakról,* Új Szó, 1981. október 9.
BODNÁR Gyula: *Krónikatöredék.* Irodalmi Szemle, 1982/4. 368–370. p.
BODNÁR Gyula–TÓTH László: *Nyomkereső. A második világháború utáni (cseh) szlovákiai magyar irodalom kistükre,* Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1994.
BODNÁR Gyula: *Akinek az Isten szárnyat ad. Költő az egyszemű éjszakából – a hatvanéves Kulcsár Ferenc köszöntése,* Új Szó, 2009. október 24.
BODNÁR Gyula: *Az univerzum polgára.* In: *Kulcsár Ferenc legszebb versei.* AB-ART Könyvkiadó, Pozsony, 2011, 141–146.

CSÁKY Károly: *Dióhintó,* Hét, 1981, 45. sz.
CSANDA Gábor: *Halottaim piros virága. Kulcsár Ferenc válogatott verseihez.* In: *Halottaim piros virága,* Madách-Posonium, Pozsony, 2010, 193–197.
CSELÉNYI László: *Az Egyszemű éjszaka nemzedéke. In: Ezredforduló, avagy Az emberélet útjának felén,* Madách–Posonium, Pozsony, 2002, 104–106.
CSELÉNYI László: *Kulcsár Ferenc.* In: *Negyedvirágzás, avagy van-e (volt-e, lesz-e) hát cseh/szlovákiai-felvidéki magyar irodalom?,* Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2005, 127–128.
CSICSAY Alajos: *Tükör tinédzsereknek. Kulcsár Ferenc: Én nem tudom, talán…,* Irodalmi Szemle, 2007, 4. sz., 69–74.
EGRI Viktor: *Két új verskötet margójára,* Új Szó, 1972, 34. sz.
E. NAGY Sándor: *Édennek neveztem,* Kortárs, 1977, 6. sz.
FÁBIÁN László: *A Vetés-nemzedék költői,* Kritika, 1970, 4. sz., 61–64.
FILEP Tamás: *A tények igaza?,* Könyvvilág, 1988, 6. sz.
DÉCSY Gyula: *Szlovákiai magyar irodalom,* Új Látóhatár, 1983, 2. sz., 258–262.
DUSZA István: *Szárnyalni volna jó! (Hogyan kell repülni? Csehszlovákiai magyar írók meséi és gyermekversei),* Hét, 1987, 51. sz., 11.
DUSZA István: *Mai költők kortársának lenni,* Új Szó, 2001. április 11.
GÖRÖMBEI András: *Fiatal szlovákiai magyar költők,* Tiszatáj, 1973, 1. sz.
GÖRÖMBEI András: *Édennek neveztem,* Népszava, 1976. március 6.
GÖRÖMBEI András: *A szomszédos országok magyar lírájának újabb nemzedéke,* Studia Litteraria, XVI. (1978)
GÖRÖMBEI András: *Az Egyszemű éjszaka és a Fekete szél nemzedéke – Kulcsár Ferenc.* In: *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 400–402. – gy –: *Dióhintó,* Nő, 1981, 45. sz.
HORPÁCSI Sándor: *Négy szlovákiai magyar költő,* Új Forrás, 1977, 2. sz.
JAKUBECZ Márta: *Várunk és erősségünk. Beszélgetés Kulcsár Ferenccel,* Remény, 2013, 15. sz., 5.
KARSAY Katalin: *Az ég a forma, a föld a tartalom. Beszélgetés Kulcsár Ferenccel,* Nap, 1992. október 12–18, 26–28.
KONCSOL László: *Egy kortárs romantikus két szövege.* In: *Ívek és pályák,* Madách, Bratislava, 1981, 93–98.
KONCSOL László: *A harmadvirágzás korszakai –ívek és pályák.* In: *Ívek és pályák,* Madách, Bratislava, 1981, 172–224. (217–219.)
KONCSOL László: *A csehszlovákiai magyar költészet a második világháború után (Történelmi vázlat) – Kulcsár Ferenc.* In: *Nemzedékem útjain,* Madách, Bratislava, 1988, 374–376.
KÖVESDI Károly: *A nyelv a mi Gondviselőnk. Beszélgetés Kulcsár Ferenccel,* Vasárnap, 2009, 38. sz.
LACZA Éva: *A tegnap ültetett fa. Beszélgetés Kulcsár Ferenccel,* Szabad Újság, 2004. május 19.
LACZA Tihamér: *A szavak keresése,* Hét, 1980, 14. sz.
LACZA Tihamér: *Hét verskötet,* Irodalmi Szemle, 1988, 6. sz., 608–609.
LÓSKA Lajos: *Édennek neveztem,* Mozgó Világ, 1977, 1. sz.
MÉSZÁROS László: *A mondhatatlan lét dalnoka és énekese,* Irodalmi Szemle, 1976, 7. sz., 657–660.
MOLNÁR Judit: *Emberség, magyarság, minőség. Beszélgetés Kulcsár Ferenccel,* Szabad Újság, 2013, 14. sz., 10–12.
NÉMETH Zoltán: *A tragikus versbeszéd lehetőségei.* In: *Olvasáserotika. Esszék, kritikák, tanulmányok – az élvezet szövegei,* Kalligram, Pozsony, 2000, 192–201.

PÉCSI Györgyi: *Válogatott számvetések. Kulcsár Ferenc: Mindig. Versek 1968–2012,* Kortárs, 2015, 2. sz., 84–87.
PINTÉR Lajos: *Költők Szlovákiából, É*let és Irodalom, 1976. március 20.
SÁRÁNDI József: *Három szlovákiai magyar költő,* Napjaink, 1973, 10. sz.
SZAKOLCZAY Lajos: *Negyedvirágzás. A csehszlovákiai magyar líra „új hullámáról",* Új Forrás, 1972, 1. sz., 141–144.
SZAKOLCZAY Lajos: *„Játszik a lét velem". Jakoby Gyula – Kulcsár Ferenc: Ezeregyéjszaka,* Art Limes, 2016, 4. sz., 24–29.
SZAKOLCZAY Lajos: *„Mennyei rózsa, a nap". Kulcsár Ferenc: Kerek világ közepében,* Art Limes, 2016, 4. sz., 50–55.
SZÁSZI Zoltán: *Öntettenérés közben egy menet a hiábavalóságról. Kulcsár Ferenc legszebb verseiről,* Irodalmi Szemle, 2012, 4. sz., 73–74.
SZÁSZI Zoltán: *Készülődés a rendületlenre. Kulcsár Ferenc: Ámen és Ómen,* Irodalmi Szemle, 2013, 2. sz., 90–92.
SZEBERÉNYI Zoltán: *Az Egyszemű éjszaka költői. Kulcsár Ferenc.* In: *Magyar irodalom Szlovákiában (1945–1999) II.,* AB-ART Könyvkiadó, Pozsony, 2001, 37–43.
SZEPESI Attila: *Napkitörések,* Kortárs, 1973, 3. sz.
TÓTH László: *A civilizáció dadog, a kultúra beszél. Beszélgetés Kulcsár Ferenccel,* Világszövetség, 1993. július 20.
TÓTH László: *Önfeledten a végtelent. Feljegyzések Kulcsár Ferencről.* In: *Lapszél,* Nap, Dunaszerdahely, 2005, 158–165.
TÓTH László: *Amit a kultúra mondat velünk. Vonások a hatvanéves Kulcsár Ferenc arcképéhez,* Irodalmi Szemle, 2009, 10. sz., 15–22.
TÓTH László: *Hat tétel Kulcsár Ferenc legújabb könyvéhez (A pillangó szárnyverése),* Irodalmi Szemle, 2013, 4 sz., 42–46.
VARGA Imre: *Édennek neveztem,* Hét, 1976, 6. sz.
VARGA Imre: *Lakoma mennydörgésben.* In: *Tündöklő hontalanság.* Nap, Dunaszerdahely, 1999, 123–129.
VASY Géza szerk.: *Fiatal magyar költők 1969–1978,* Magvető, Budapest, 1980, 312–315.
VIDA Gergely: *A világ meghódításának vágya. Interjú Kulcsár Ferenccel,* Opus, 2009, 3. sz., 44–48.
ZALABAI Zsigmond: *Egyszemű éjszaka, kétszemű kritika,* Irodalmi Szemle, 1971, 7. sz., 617–627.
ZALABAI Zsigmond: *Olvassunk együtt – avagy ízelítő egy verseskötetből,* Új Ifjúság, 1972, 41. sz.
ZALABAI Zsigmond: *A vers túloldalán. Tanulmányok,* Madách, Bratislava, 1974, 120–128.
ZALABAI Zsigmond: *„Feri bácsi verset ír.",* Csallóköz, 1982. május 6.
Z. NÉMETH István: *Édes anyaszók fényes katedrálisa. Kulcsár Ferenc: Hétördögök,* Könyvjelző, 2006.

Kulcsár Ferenc összeállítása alapján

SAITOS LAJOS

Fekete szél

Ének R. C.-nek
(profánul)

„Betűvetés óta azt lesem,
ki áll a szélben
és ki áll vadlesen!”
(Kulcsár Ferenc)

A mi egyetlen lobogó rét-ingünket
már nem „fényes szellők” fújták
ünnepeinket az istenek beárnyékolták
hosszú árnyék vetült életünkre
fekete szél fújt ránk mindenünnen
nem csoda ha lelkünkben nincsen ünnep
bár ütemesen nem csaptuk össze tenyerünket
kapkodtuk lábunkat akkor is
ha nem kergettek; kerge kor volt
tanú rá minden letépett naptár-
és napló-lapunk bár nem kötöttünk
talpunkra útilaput – a hűség volt
egyetlen ultimátumunk
féltük és káromoltuk a mi Urunk
s fölszakadt számos furunkulusunk
mert elvakartuk kéjes éjjel
helyközi nagy-nagy szenvedéllyel
sebeinket a nem létezőket
amit csak hitettek velünk nem valónak
írtuk és mondtuk iga-valónkat
egyetlen ingünket: igénket – igenünket.

Mindig

Kulcsár Ferencnek

Mikor? Mindig. Örökké.
Süt a Nap, fúj a szél –
jég esik…

Gyík fut a forró homokon,
emberi lábnyomban sütkérezik…

Meddig?
Mindig. – Örökké.

VARGA IMRE

A szótlanul szóló emlékezete

Nem találnak hozzám a szavak! Ezt a mondat-koloncot hurcoltam magammal napokig. S így aztán a foglya lettem, megkötözött. Mert valóságnak hittem egy makacs gondolatot. Mint aki egy szobába zárta be magát, lehúzva a redőnyöket, kikapcsolva a telefont, számítógépet, a fogságra, magányra panaszkodik. A szaunában ülve aztán belémvillant hirtelen, de hát ez csak egy *nemleges* gondolat. Nosza, föl a redőnyt, hogy világosság támadjon a sötétben! Beláttam, hogy a tehetetlenségemet én teremtem. S aztán úgy védem, mintha becses érték lenne. Mihelyt leírom az első mondatot, világos lesz, hogy fölösleges a szavakra várnom. Hisz velem vannak.

Legföljebb nem lesz itt parádés verselemzés. Nem arról fogok írni, ami eltávolít Kulcsár Ferenc verseitől. Most hogy leírtam a nevét, szembeszökő nekem is, hogy nem a kortárs, a barát, a közös múlt meghittsége kapott megszólítást, hanem inkább az olvasóra tekintgető komolykodás. Nem szokták, ugyebár, megemlékezésben bandizni Adyt, misizni Babitsot, zsigázni Móriczot, s ha kivételesen mégis igen, lacikázni Nagyot, ferizni Juhászt, sanyikázni Weörest. Kedves olvasóm, ha vagy, bocsásd meg, ha olykor *ferizni* fogok! Okkal teszem, nem kvaterkázásból.

Feri csikókorában az avantgarde és a Biblia nyelvén írt. Rövidsorú strófákat és prózaverseket. Rimbaud, Tolnai Ottó, Voznyeszenszkij, Apollinaire, talán Weöres Sándor is minta volt akkor. A lírai hős ebben a közegben válik láthatóvá szerelmeivel, kedvenc képeivel, nemzedéki verseivel, ártatlanságával, kozmikus hitével. Majd a második kötet delíriumos beszéde következett. Hagyományos rímekkel, szakaszokkal. Írtam is róla annak idején egy finnyáskodó ismertetést. Nem a vizsgálódásaira, töprengéseire, kérdéseire figyeltem akkor, hanem inkább a modorosságokra, zavarosságokra. Pedig ezekben a versekben szépen terebélyesedik a család és a haza, szerelem meg szentség témaköre. A kedvenc, József Attila többször megidéztetik. *Lázbeszéd, kőidő.* Ebben a könyvében *tél van, s a hó alatt zúg a metafora.* Gyakoriak a képek, szobrok ihlette sorok, szakaszok, opusok. S ezekből később kötetnyi versek terebélyesednek. Következik a (számomra) furcsa című könyv, a *Felkiáltójeles ember,* nyolc év verseivel. Ódák, patetikus darabok, poémák, Tompa Mihály leveleiből készült szövegmontázs, az Óriás aranyorgona anyanyelvverse, vagy a Szabó Gyula festő világát megidéző oratórium, a *Liliom Isten kezében.* Aztán a *Mindig* – Pilinszky kései líranyelvét megújítva követő – rövidversei. A némaság határára jut el; *szótlanul szólni, szótlanul szállni.* Megrendültség a létezésben, áhítat, ünnep, fohász, ima, igék. Egy címével élve: *Létnyelv.* Majd újabb könyv, a tizenkét zúzó esztendő termését begyűjtő *Bálám szamara,* a számomra olyan kedves R. C.-versekkel. Kálnokys fordulat; megjelenik Feri verseiben az irónia, a humor, a groteszk. Makámákat ír. Ebben a kötetben válik az életrajz, a történetmondás a legkevésbé stilizálttá. S így oldott, olvasmányos nyelvet is talál. Tanúság a kisvilágról, a kozmoszról. A megnevezhetetlenről és a csetlő-botló

Otthonában

emberről. Az első szerelem, albérletek, az angyalbőr ideje, emlékvers a meggyilkolt festőről-barátról, D. I. ről, vagyis Dúdor Pistáról, a fogfájásról, a falu bolondjáról, hitről, versírásról, a demokráciáról, a pokol realizmusáról, s arról, hogy a költő *nem szeret meghalni.* Ez a hang folyatódik az *Ámen és ómen*ben. S közben e két könyv között a *Gyöngyök és göröngyök* szentenciái, gnómái, ceruzarajzai, enigmái és kétsorosai. Ha már benne vagyok a címolvasásban: épp csak említem a napló- és esszékönyveket, a gyermekverseket és meséket.

Elolvasom újra, mit írtam ötvenévesen kiadott ünneplő verseskönyvéhez ajánlásként. Ebből mazsolázgatok most. S írom tovább, javítom egy-egy akkori mondatomat.

Nemzedéktársak voltunk. Az első versközlésünk óta baráti közelségben. Nem(csak) azért, mert a *kisebbségben* másképp nem lehet. Mert évfolyamtársam volt az egyetemen, mert közös szobában laktunk Pozsonyban a malomvölgyi, újonnan épült, diákszállóban. Közösek voltak sétáink, kocsmázásaink, olvasmányaink. Később, amikor nagy albérleti ruhásszekrényükben aludtam, a *lírai házinén*inél, az is kedves-szomorú emlék. (*Feritér-nek, Pistaidő-nek* nevezem egy álomleírásom címében; róla és Bárczi Istvánról, az egykötetes költőről.)

Nekem már a kézirata címe, *A tündöklő hontalanság* is baráti kihívás. Volt rá időm, hogy a hontalanság keserűjét naponta ízlelgessem. Azzal indult a napom. Alapíz volt! Hogyan tudnám azt az időt visszaadni a közösbe? *Tündöklés?* Ugyan már! Ködökben éltem, megbéklyózva; vers sem adódott hónapokig. Átkozódtam inkább. Három nyomasztó évig nem adták meg a magyar állampolgárságot. A csehszlovákot pedig már áttelepülésemkor leadtam. Ha a szüle-

imet vagy gyermekeimet, netán pozsonyi barátaimat akartam meglátogatni az óhazában, hontalanként, vízumot kellett kérnem. A magyar belügy így torolta meg, hogy nem a papír szerinti feleségemnél éltem. S az átkosban nemzetiségi kérdés pedig nem volt, nem lehetett köztéma. Mondta is az egyik belügyes tiszt feddőleg akkoriban, amikor behívattak, úgymond, *szabálytalanság* miatt.

Én a hontalanságom idején vesztettem el, nem, nem a hazámat, hanem az egzisztencializmust. Megtapasztalhattam, hogy a szabadság nem a választási lehetőségből adódik. Bármit választok, pokol válhat belőle. Mert sajnálom, amit nem választottam. Mint mindenből, azt látom csak, ami épp személyes. *Mi lett volna, ha mégis a másikat választom?* Buta kérdés! Inkább elfogadni, ami van. Persze nem beletörődve, de tisztán látva. S ettől, *innen* minden nap élhető. Élhető lenne, ha volna. Ha *valódi* lennék. Mert ehhez fel kellett volna adnom az én (vélt) szabadságát, az ábrándjaimat, az eszményt az állampolgárságról. Mert a hontalan énem csak *vélte* magát, és azt, hogy bármit akarnom is a szabadságomban áll.

Ezek megint csak gondolatok. Tény, hogy az állampolgársági eskütétel után a Himnusz hallgatása közben záporoztak a könnyeim.

Nem voltam szabad? Vagy mégis? Most az a kérdés, *honnan* is beszélek.

Épp innen. S itt meg nem vagyok ma sem álompolgár.

Ama *Ötven év, ötven vers* sorozatban megjelentem én is annak idején. Kérésre küldtem a szerdahelyi Nap Kiadónak egy füzetnyi verset, azzal a címmel, hogy *Más és mégis az.* Mivel nem kaptam nyomdai levonatot, megdöbbentem, amikor később megláttam a téglaszín könyvecske fedelén fénykép-arcom felett a címet: *Tanuld a fényt.* Telefonon, levélben, másoktól üzenve kérek magyarázatot a kiadótól az idegencíműség miatt. Kétségtelen, hogy kis könyvem egyik verse, a *Vénasszonyok nyara* így indul: *Tanuld a tiszta létezést, tanuld a / fényt. Engedd el, ami most részleges...* A magyarázat, ha késve is és számomra boszszantóan, megérkezett. Az általam küldött kötetcím *nyilván* elkallódott, s így Feri, a könyv szerkesztője és a nyúlfarknyi utószó írója választotta a *Tanuld fényt* könyvcímnek. De erről valamiért elfelejtett értesíteni ő is, meg a kiadó is. Bosszankodtam egy ideig, gondoltam, hogy egy rövid cikkben szóvá teszem az ÉS-ben; de aztán belenyugodtam.

Így lett R. C. kéretlen keresztapja a füzetnyi versválogatásnak.

Miután áttelepültem Magyarországra, ritkán találkoztunk. Levelet is csak nagy néha írtunk egymásnak. Ha postán kaptam tőle könyvet, megköszöntem. Láttuk egymást egy-egy könyvbemutatón, a Könyvhét egyikén-másikán, ott voltam a Balassi-emlékkard átadásán 2014 februárjában a Gellért szállóban. Utoljára a Vilcsek Béla szerkesztésében megjelent *Hármaskönyv*ön dolgoztunk együtt, az arányos szereplés érdekében hol kihagyni, hol meg hozzátenni kellett verset, bibliográfiai adatot, fényképet; helyesbíteni, egységesíteni. Mikor végre elkészült a kézirat, ezt írtam fellélegezve Dunaszerdahelyre: *Kedves Feri,* Hármaskönyvünkön dolgozva, ha virtuálisan is, de *körülültük az asztalt. Köszönöm a lehetőséget, hogy együtt alakíthattuk ezt a kényes könyvet. Békés, boldog ünnepeket, alkotókedvet kívánok baráti szívvel.*

Temetésére nem tudtam elmenni. De a könyvbemutatóra és egyben Feri búcsúzatójára már igen.

Ezen a május eleji dunaszerdahelyi *Hármaskönyv*-esten, illetve megemlékezésen az egyik résztvevő szóba hozta ama nevezetes Nyári Ifjúsági Táborok egyikét, a majd félszázaddal ezelőtti 1969-es kéméndit, ahol az *Egyszemű éjszaka* anyaggyűjtése is célegyenesbe ért, s akkor kerültünk bele Ferivel

együtt (szinte véletlenül) Tőzsér antológia-tervébe, az *Egyszemű éjszaká*ba. Na de ami felkavaróbb emlék, hogy a Garam szigetén szervezett tábor néhány résztvevője egy furcsa *természetes* észeti tárlatot hozott létre Wukuva-tó néven. Az elnevezés pedig Wurczel Gábor (kópéságra, humorra is könnyen pendülő novellista) és a későbbi triumvirátusunk tagjainak névbetűiből állt össze (kulcsárvargatóth). Ez a kiállítás segghelyeivel, tárlat-megvezetős labirintusával, egzisztencialista törött nádbugáival vajon csak diákos tréfa lett volna, vagy a korát megelőző avantgárd kísérlet, most már ne firtassuk, mert még a róla írt faliújságos kritikának is nyoma veszett, a kiállítást pedig elrontotta az idő, és elsodorták a Garam-kiöntések hullámai.

Ennek az első közös természetes *mű*nek hármas könyvünk bemutatója lett a lezárása abban a csallóközi kis borharapóban.

Ültünk ott félszegen, szomorúan, Vilcsek Béla szerkesztő úr a könnyeivel küszködve, mi meg Tőzsér okos szavait hallgatva, hiányoltuk közülünk testi mivoltában a drága barátot.

ZIRIG ÁRPÁD

Megírt verseid

Kulcsár Ferire emlékezve

„Megírtam verseim
fák, kik égig értek –
szálltok az égi fényben, sötét éjen át,
keresve az örök hazát.”
(Kulcsár Ferenc)

Ha megtaláltad, kérlek,
küldj jelet nekem.
Melyik az az út, mi vezet,
s milyen a végtelen(?),
mert míg lehet s tudom,
hirdetni szeretném
agyamba vésett üzeneted.
Velem maradsz még,
vagy csak hiszem,
mint rossz sorssal megvertek,
kapaszkodom a semmiben.
A sötétből előkászálódó bánat
rám terül most nagykabátnak.
Hallgatás nyomora kísért,
elnáspángolt, kivert dalnokai
lettünk a mostoha hazának.
Háltunk lánnyal –
fölpúpozott priccsen,
most letört gallyként
lelógó karom megpihen
a sehova se nyíló
ajtókilincsen.
Megérkezéshez is szenvedéssel
kirakott, fölsebzett út vezet,
babérkoszorút ott sem osztanak
(kiránthatod hüvelyéből
Balassi-kardod) neked.
Ígérem, én őrzöm végek végéig
a reményt osztó tekintetedet.

Ma is álltam a sírhalmodnál,
nehéz felhők kergették
egymást a félig zárt égen,
úgy mint régen,
tudtunk együtt hallgatni,
vitázni, s megnyugodni

a mindenség ölében.
Most azt szeretném, ha
beszélnél hozzám, fölpaprikázott,
szentírást idéző szavakkal,
düh és mosoly keretezné a szádat,
elmúlna bűn s minden gyalázat.
Megírt verseid fénnyel
telítenék be a tájat,
s paroláznának az ébredő Nappal.

Z. NÉMETH ISTVÁN

Istenkeresőben

Kulcsár Ferenc-motívumokra

I.

R. C. belépett azon a fényes kapun, és
rögtön látta, hogy bizony az öröklétben nem
minden zene és tánc, meg hejehuja vigalom.
De rend van, és ez legalább olyan megrendítő,
mint a világanyanyelv. Ettől aztán megszállta
az ihlet, mit riadtan hessegetett el, hogy most
talán mégse illik. Míg az őrök az igazolványképe
fölé hajoltak, ő minden irányba egyszerre
tekintett, s nem volt rejtély, ami azonnal
érthetővé ne vált volna számára. Ez kissé
lelombozta, de örült, hogy nem kell többé
verset írnia, hogy torkában borókaízt érez,
hogy ismét fültövig cigányfekete haj.
Most meglátja azt az Istent, akinek
arcvonásai már-már odalent is felderengtek
olykor. Egy énekkar tolakszik a képbe.
Élő voltál, s nem lettél halott, kezdték
a kedves, pufók angyalok. R. C. Türelmetlen,
most már úgy akarja a Mindent, a jussát,
hogy rálép valakinek a lábára, aki mellette áll.
Bocsánat, mondja szemlesütve, mire amaz:
legyen meg a te akaratod, fiam, s kaján
mosollyal odasúg még egy idézetet – tőle,
R. C-től természetesen –: „Kurvára meg van
szerkesztve ez a céda világ.”

II.

a fény koldusa lennék
istenplagizátor
virágok sírását hallgató
búgócsigaházban
imát mormoló
anyját szólító gyermek
aki sírás után is énekel
és ha megérkezett hát
útra kel
fél szeme Hold, Nap a másik
s egyszer eljut az Igazságig

III.

amikor nedves haját az ég felé veti
lehullik néhány csillag
s a nagyváros koldusainak kalapjában
aprópénz csörren

amikor hajnalban édennek nevezed
víz serken a falból
s visongó rózsák nőnek a bánatos
hómezőkön

te festetted szemét és haját
arany száját agyvelődhöz nyomja
tőled kapta az éjszakát

azt hitted magadban meghengergeted
de szögesdrót párnán elvérző holdakkal
álmodik nélküled

IV.

Nézd az anyanyelv
Taigetoszáról
lehulló gyermeket.
Kitárt, piros szívéből
öröksége elszivárog.
Neki nincs többé mamája,
nem sír a vén cigány,
nincsenek velszi bárdok.

V.

Nem én félek az elmúlástól, aki sírás
vagyok, sár és robbanás, akár a kezdet,
hanem a végtelen nagy valami bennem,
ami megszült, feléd visz, hajt, lélegeztet.

Árnyéka vagyok csupán ennek a magasba
szökő, bíbor égi érnek, amely múlhatatlan
nagy szívekbe viszi minden cseppnyi vérem,
s te egy pillantással tartasz hatalmadban.

Évek óta itt kucorgok – borostyánba
zárt bogárként – egy iszonyú lobbanásban,
tart még a perc, nem szűnt a láz, álmodom.

Így végezzük: ha kialszik, alszom én is
őutána, csillagmélynyi szendergésben továbbra is
veled játszom, ajkad ívén elcsodálkozom.

VI.

megváltás a versnek a megírás
teremtés előtti sötét van az agyban
szűkös váróterem a koponya
nyomják egymás vállát a hangzók
zavartan köhécselnek összevesznek
egymás oldalába könyökölnek
a le nem tisztázott sorok

jó felsírni odakinn a fényben
elrágni a fényes köldökzsinórt
talpraállni gyorsan mint az állat
engedelmesen felsorakozni
az egy képernyőnyi világban
várni a radioaktív sugárzásra
az olvasó szemére
ahogy átfut az izgága betűkön
mint holdsugár a téli erdőn

VII.

gyere elvarrom szálaidat
befoltozlak önmagammal
én vagyok a világszabó
ráncfelvarró emberöltő
akupunk-túrára invitállak
táncoltatlak a tű hegyén
sorsod bárhogy is megcibál
nálam átférsz a tű fokán
ne remegj bízd csak rám a holmid
az ember beszélő bőrkabát
a világ meg betört kirakat
amely előtt a józanabb ész
áll és azon csodálkozik
ma lerongyolódni a divat

VIII.

Öleltem az ég derekát
átbámulva határokon,
korbácsolta lelkem hűség,
megszelídítette vadon.
Ért váratlan mellberúgás,
voltam senkivel sem rokon,
meg nem álló lengőajtó
párhuzamos világokon.
Népszerű, bár olvasatlan
felhőkre nyomtatott regény,
ripacs rémes filmszerepben,
alagút elején a fény.
Éghetetlen erdők mélyén
gyújtogató álomvadász,
lángoló kártyapakliban
tűzálló ruhában az ász.
Most meg nézem honlapomat,
úgy tűnik, hogy végleg bezárt,
nyittam volna inkább borbély-
üzletet vagy rongyos bazárt.

IX.

tegnap porig égett ma mégis él a város
sárga gyászjelentés minden szemafor
csikorgó porkristályok pedig szél se fúj
ábrákká rendeződnek eldobált papírok

letérsz az útról s nincs helyette másik
a parkot összetépték sír a fák hiánya
mindenki késdobáló lett most merre indulj
senkiföldjéről talán egy fényesebb hazába

térkövön térdelve kicsorbult pohárban
koldus keres érmét alig mozdul ujja
zuhanjon-e már töpreng a balkon

gépek húznak el és nincsen szemtanúja
hát az égi orrlyuk felszív még egy csíkot
hideg pára ül a kismamák hajára

X.

Két szörnyű nagy halál között
egy picike rés, amelyből fényvirág nőtt:
jöttél, s lépted megszerettem.
Még nem lenni, s már nem lenni:
mi ez ahhoz képest, hogy
megláthattam magam a szemedben?

Költészeti folyóirat
Első szám: 1995. október 10.
Megjelenik negyedévente

Alapító, főszerkesztő: Turczi István

Szerkesztik:
Turczi István (vers, tanulmány)
Zsille Gábor (olvasószerkesztő)
Király Farkas (on-line)
Vass Tibor (képzőművészet)

Szerkesztőségi titkár: Pálos Anna
Lapterv: Takács József
Logo: Urbán Tibor
Tördelés: DT Pro Bt.

Szerkesztőség:
1147 Budapest, Gyarmat u. 106.
Tel./fax: 25-181-63
E-mail: tippcult@t-online.hu
Honlap: www.parnasszus.hu

Kiadja a TIPP-Cult Kft.
Felelős kiadó: Turczi István

Alapító mecénás: Ispánki László

ISSN 1219-3275

Lapunk megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

BUDAPEST FŐVÁROS
XIV. KERÜLET
ZUGLÓ ÖNKORMÁNYZATA

Sokszorosítás: MIPRODUKT Kft.

Előfizethető a Kiadónál (1147 Budapest, Gyarmat u. 106.)
Megvásárolható webshopunkban: www.parnasszus.hu